

**SZOCIOLÓGIAI
DOLGOZATOK 14.**

Harcsa István – Nagy Péter Tibor –
Tardos Róbert (szerk.)

**Egyesület a társadalomtudományok
metszéspontjain:**

A FETE története

(Dokumentumok és visszatekintés)

Wesley János Lelkészképző Főiskola

Szociológiai dolgozatok

**A Wesley Egyház- és Vallásszociológiai Kutatóközpont
sorozata**

Sorozatszerkesztő: Nagy Péter Tibor

Harcza István–Nagy Péter Tibor–Tardos Róbert

Egyesület a társadalomtudományok metszéspontjain:

A FETE története (Dokumentumok és visszatekintés)

Szociológiai dolgozatok

A Wesley Egyház- és Vallásszociológiai Kutatóközpont sorozata

Sorozatszerkesztő: Nagy Péter Tibor

14. kötet

A sorozat kötetei:

1. Nagy Péter Tibor: Az 1929-ben kiadott Magyar Zsidó Lexikon személysoros adatbázisa
2. Fekete Szabolcs: A pécsi egyetem bölcsészdiplomásainak rekrutációja, 1921-1940.
3. Biró Zsuzsanna Hanna - Nagy Péter Tibor: Bölcsészek és tanárok a 19-20. Században
4. Victor Karady: Ethnic and Denominational Inequalities and Conflicts in Elites and Elite Training in Modern Central-Europe. Inégalité et conflits ethniques et religieux dans les élites et leur formation en Europe Centrale moderne
5. Karády Viktor - Nagy Péter Tibor: Iskolázás, értelmiség és tudomány a 19-20. századi Magyarországon
6. Karády Viktor: Allogén elitek a modern magyar nemzetállamban. Történelmi-szociológiai tanulmányok
7. Lukács Péter: Iskola a társadalomban, társadalom az iskolában
8. B Kádár Zsuzsanna - Nagy Péter Tibor: Az 1929-31-es színművészeti lexikon adatbázisa
9. Nagy Péter Tibor: Vallásszociológiai szöveggyűjtemény - 1
10. Victor Karady - Péter Tibor Nagy: Social sciences and humanities in Hungary 1945-2010 - 1.
11. Bánlaky Pál: Még mindig oldalnézetből Újabb esszék és tanulmányok (1995 - 2019)
12. Bánlaky Pál: Ezt láttuk falun – Főiskolások szociotáborai – élmény é valóságismeret
13. Jakab Attila: Magyar és keresztény ország. Keresztény felekezetek és antiszemitizmus a Horthy-korszakban
14. Harcsa István–Nagy Péter Tibor–Tardos Róbert: Egyesület a társadalomtudományok metszéspontjain: A FETE története (Dokumentumok és visszatekintés)

szerkesztette: Harcsa István—
Nagy Péter Tibor—Tardos Róbert
Egyesület a társadalomtudományok
metszéspontjain:

A FETE története

(Dokumentumok és visszatekintés)

Wesley János Lelkészképző Főiskola
Teológus és Lelkész Szak
Wesley Egyház- és Vallásszociológiai Kutatóközpont
Budapest, 2023

A kötet a világ, <https://archive.org/> illetve Magyarország <https://mek.oszk.hu/> legnagyobb virtuális könyvtáraiban is megtalálható!

© Harcsa István, Nagy Péter Tibor, Tardos Róbert

© Wesley János Lelkészképző Főiskola

ISBN 978-615-5048-74-6

ISSN 2063-7733

Felelős kiadó: Iványi Gábor

Tördelő: Bogdán András Milán

Tartalom

Bevezető.....	11
Visszatekintő írások	15
A FETE megalapítása	15
Szerepvállalás a szakmai közéletben	27
Integrált keretek kialakítása az adatfelhasználók együttműködésében	28
Szakmai állásfoglalások összeállítása	32
Utólagos reflexiók a 2016-ban elfogadott új Statisztikai törvény kapcsán.....	42
Társadalomstatisztikai Kutatóközpont létrehozása a BCE SZTI égisze alatt	52
Adatokhoz való hozzáférhetőség, társadalomtudományi adatbank.....	57
Tudományos műhelyviták.....	61
Tanulságok a jövőnek	71
További írások.....	81
Tardos Róbert: Szubjektív fénypontok a FETE (első) tizenégy évéből	81
Nagy Péter Tibor: A népszámlálások személysoros adatainak használata és az adatkapcsolás lehetősége <i>(az oktatásszociológia esete)</i>	94
FETE által díjazottak	137
Szakmai ajánlások	141

Egyéb Dokumentumok	181
Ismertetések folyóiratokban	181
Harcsa István: Műhely-konferencia az adminisztratív adatállományok statisztikai célú hasznosításáról —különös tekintettel a népszámlálásra.....	181
Kmetty Zoltán: „Hatékony mintavételi és felvétel tervezési megoldások – Leslie Kish nyomdokain”	201
A Statisztikai törvénnyel kapcsolatos dokumentumok	212
Javaslat a nemzeti adatvagyon tudományos célú használatára	225
A Statisztikai Felhasználói Tanács	235
A Statisztikai Felhasználói Tanács alapító szervezetei és a tagjai.....	238
Tanulmányok, Munkaanyagok	241
Harcsa István: Társadalomról szóló információk az adminisztráció „fogságában”	241
Vereczkei Zoltán: Összefoglaló az adathozzáféréssel kapcsolatos nemzetközi előírások és azok gyakorlati alkalmazása témakörben	273
Harcsa István: „A mikroadatok hozzáféréseivel és az adatok felfedés elleni védelmével kapcsolatos kérdésekről” címmel szervezett műhelykonferenciáról	299
Együttműködési Megállapodások	303
A FETE/FEM szakmai rendezvények listája	317

Bevezető

A kötet alapvető célja az volt, hogy megpróbáljuk egységbe foglalni a Fényes Elek Társadalomstatisztikai Egyesület¹ (FETE) több mint tíz éves működése során megszületett fontosabb dokumentumokat, és azokat a szakmai közélet akkori, általános kereteibe beágyazva bemutatni. Mindezzel részben értékőrző feladatot szeretnénk ellátni, részben azonban a tanulságok levonását is fontosnak tartjuk, hiszen elképzelhető, hogy a jövőben is létrejöhetnek hasonló keretek között szervezett szakmai szervezetek, amelyek számára esetleg fontos lehet a tapasztalatok megosztása.

A kötet címében szerepel a „társadalomtudományok metszéspontjaira” való utalás, amellyel az interdiszciplináris jelleget kívántuk hangsúlyozni, tekintve, hogy a szakmai közösség zömét szociológusok, közgazdászok és statisztikusok alkották. Sajátos célnak tekinthető a tevékenység közhasznúságának² hangsúlyozása, és ennek jegyében a FETE kezdeményezte, hogy egy már működő Adatbankon belül külön gyűjtemény jöjjön létre a közpénzekből készített survey jellegű mikroadatok, valamint a közigazgatás adminisztratív nyilvántartásaiból létrehozott kutatási adatbázisok befogadására.

¹ A szervezet szimbolikus döntésként, Fényes Elek nevét vette fel, aki a 19. század egyik neves magyar statisztikusa volt, és e táj területen belül is, - empirikus alapon - elsősorban társadalomstatisztikával és demográfiával foglalkozott, döntően szociológiai megközelítéssel. A névválasztással részben a szociológia korai gyökereire kívántunk utalni, részben jelezni szeretnénk volna a társadalomtörténeti kötődéseket is.

² Az alapítás utáni első években a FETE „hivatalosan” is közhasznú szervezetként működött.

Hasonló jelentőséggel bírt a kutatók és adatgazdák *közötti párbeszéd és együttműködés céljait szolgáló, nyilvános fórum megteremtése*.

Az adatgazdákkal való érdemi párbeszéd és együttműködés szorgalmazása mögött alapvetően az húzódott meg, hogy a szakmai mainstream által mozgatott hagyományos szakmai szervezetek már hosszabb ideje meglehetősen mostohán kezelték a népszámlálásokat, mikrocenzusokat, valamint az adminisztratív adatállományok statisztikai célú hasznosítását.³ Holott, az empirikus társadalomtudományi kutatások szűkös forráslehetőségei mellett nagy szükség volt, és ma is van a közpénzekből fedezett teljes körű adatállományok kutatási célú hasznosíthatóságára.

Úgy véljük, hogy az egybegyűjtött dokumentumok számottevő mértékben túlmutatnak a FETE által felvállalt szakmai kérdéseken, miután bizonyos fókig bepillantást engednek részben a társadalomtudományos kutatások, részben a hatalmat képviselő közigazgatás némely problémájába, különös tekintettel a nemzeti adatvagyon kezelésével, és főleg hasznosításával kapcsolatos anomáliákba. Ez esetben nem csupán a tudományos kutatással szembeni korlátokra gondolunk, hanem általában a közcélú adathasznosításra, amely nélkül a közigazgatási rendszer működése is szükségszerűen csak felemás lehet. Mindezek miatt egyfajta kordokumentumoknak is tekinthetők a FETE „történetének” kapcsán publikált anyagok, amelyek műfajilag különbözőek.

³ Ebben az is szerepet játszott, hogy az adatgazdák, közöttük a Központi Statisztikai Hivatal (KSH) is meglehetősen nehézkességet tanúsított a kezelésükben levő adatállományok sokcélú hasznosíthatóságát illetően.”

A dokumentumok mellett *visszatekintő írások* is szerepelnek a kötetben, amelyek fontos kérdéseket feszegetnek. Így többek között azt, hogy melyek voltak azok a körülmények és indítók, amelyek motiválták a FETE létrejöttét, majd fellendülését, és ezt követően eredeti céljának kifulladását? A „*konstrukciót*” *illetően, mennyiben sajátos a FETE a hazai szakmai palettán?* Amennyiben sajátos⁴, akkor megjelenése összefüggésbe hozható-e bizonyos makro szintű társadalmi folyamatok alakulásával, illetve az ebből fakadó szakmai légkörrel?

Ezek az írások egyúttal a szervezet „történetét” is bemutatják, és miután zömük egy-egy esemény, vagy munkaprogram kapcsán született feljegyzésekre, és emlékeztetőkre támaszkodik, ezért lehetőség nyílik arra, hogy viszonylag „korhű” módon villantsuk fel a korabeli történeteket.

Visszatérve a közölt dokumentumokra, különösen fontosak, és egyúttal tanulságosak a különböző kérdéskörökben megfogalmazott *szakmai állásfoglalások*, amelyekkel a tudományos közösség kellően megalapozott, és tudományos érvekkel alátámasztott véleményt igyekezett közreadni, főleg a szűkebb szakmai nyilvánosság számára, ám adott esetben ezek eljutottak a témakörben illetékes tárca

⁴ A sajátosság abban jelent meg, hogy az első időszakban olyan jellegű szakmai szerveződés kovácsolódott össze, amelyben - a szakmai közösség személyes kapcsolatainak a segítségével – sikerült megnyerni az ügynek a tudományos tevékenységgel foglalkozó nonprofit szervezetek mellett, az állami felügyelet alatt levő kutató és oktatási intézeteket, sőt egy a magánszférában levő vállalkozást is. Ezeket a későbbiekben mutatjuk be, amikor kitérünk a FETE által kezdeményezett Statisztikai Felhasználói Tanács tárgyalására, amelyet ezen szervezetek közösen hoztak létre.

szakembereihez is. (Ilyennek tekinthetők az adatvédelmi, illetve a statisztikai törvény előkészítési fázisában tett állásfoglalások.) Az állásfoglalások többnyire műhelyvita keretében megtárgyalt munkanyagokra, tanulmányokra támaszkodtak, amelyek közül a jelentősebbeket szintén közöljük. Utólag elolvasva, e dokumentumok üzenetének jelentős része ma is aktuális. Végül a FETE tevékenységének a mai napig meghatározó részét a különböző társadalomtudományos témakörökben szervezett műhelyviták és szakmai konferenciák teszik ki, és ezek címeinek a közreadásával érzékeltetni lehet azt a szakmai palettát, amellyel a szervezet létrejötte óta foglalkozott.

Reményeink szerint az összeállítás számottevő mértékben kiegészítő képet tud majd nyújtani a tudományos élet, többnyire háttérben levő történéseiről. A kötetet a Magyar Elektronikus Könyvtárban, az [Archive.org](https://archive.org)-on, és papíralapon az OSA archívumában jelentetjük meg.

VISSZATEKINTŐ ÍRÁSOK

A FETE megalapítása

Óhatatlanul felmerül a kérdés, hogy miért a 2010-es évek fordulóján jött létre a szervezet, és mi volt az a közös szál, valamint motiváció, amely közel kéttucatnyi szakembert közös fellépésre sarkalt? Vajon az adott időszakban volt-e olyan sajátos szakmai, közéleti légkör, amelyben a résztvevők indíttatást éreztek e lépés megtételére? Utólag úgy véljük, hogy a létrehozás körüli időszak, - a célok és a szerepvállalás szempontból - optimális volt, és a továbbiakban ezt próbáljuk kifejteni bővebben.

Indulás egy szakmai elégedetlenségi légkör „hátszelével”

Előzményként kell megemlíteni, hogy – 2009-ben – a kezdeti szerveződés „magja” a KSH-ban levő szakemberekből állt össze, akik a soron következő népszámlálás felemás előkészítése kapcsán emelték fel a szavukat.⁵ A Hivatal akkori vezetése⁶ meglehetősen bizonytalansággal, sőt mi több érdektelenséggel kezelte a népszámlálás ügyét.⁷

⁵ Itt kell megemlítenünk, hogy a szakmai céllal induló szerveződésre a KSH-ban korábban is volt példa, ilyennek tekinthető a rendszerváltás idején létre jött Statisztikus Kör, amelynek célja a KSH szervezetének, valamint tevékenységének a megújítása volt, társulva a KSH politikai függetlenségének hangsúlyozásával. A kezdeményezés keretében számos olyan dokumentum került megfogalmazásra, amely a későbbiekben valamilyen formában beépült a KSH működésébe. Idővel azonban egyfajta „visszarendeződés” következett be, és visszaálltak a korábbi korszakra jellemző mechanizmusok.

⁶ Az akkori elnök gazdaságstatisztikus volt, ami csak részben ad magyarázatot a népszámlálással kapcsolatos érdektelenségre.

⁸ Elmondható, hogy egy korábbi döntés alapján, a 2010 körüli népszámlálásra, - számos fejlett statisztikájú ország példája alapján – regiszteralapon került volna

A KSH akkori elnöke, - részben a feltételek hiányára való tekintettel, részben pedig azért, mert a „hagyományos” népszámlálás elvégzését nem tartotta célszerűnek, - lebegtette az ügyet, és félő volt, hogy egy nagyon fontos információs forrástól esik el az államigazgatás, a társadalomtudományos kutatás, és végső soron a társadalom.

Látva az így kialakult helyzetet, a KSH társadalomstatistikusai először a Hivatalon belül próbáltak érvelni a népszámlálás szükségessége mellett, majd miután kimerítették a „szolgálati út” kínálta lehetőségeket, - szövetségeseket keresve - felvették a kapcsolatot a különböző szakterületek képviselőivel, így elsősorban szociológusokkal, közgazdászokkal, valamint a népszámlálási adatok iránt érdeklődő más szakemberekkel, akik nagy szimpátiával fogadták az „alulról” jövő kezdeményezést. Szerencsés körülménynek lehetett tekinteni, hogy az egyik tárca államtitkára ugyancsak fontosnak tar-

sor, amire 2005-től kezdve a Népszámlálási főosztály elkezdte az előkészületeket. Az előkészületek meglehetősen kedvezőtlen eredményeket hoztak, amelyek között a legnagyobb gondot a különböző tárcák felügyelete alatt levő adminisztratív nyilvántartások rossz minősége jelentette. Ez részben azzal függött össze, hogy ezek kialakításakor nem igazán merültek fel a statisztikai hasznosítás szempontjai, sőt a regiszterek számos alapvető funkciójának sem feleltek meg. A KSH szakemberei ugyan jelezték az illetékes tárcák számára az anomáliákat, azonban azok, - az ágazati törvények számukra biztonságos védelmében – nem igazán vették komolyan ezeket a jelzéseket, következésképpen döntően „külső” okok miatt nem voltak meg a feltételek a regiszter alapú népszámlálás végrehajtására. A későbbi, konkrét tapasztalatokat is figyelembe véve elmondható, hogy meglehetősen kaotikus állapotok alakultak ki az adminisztratív nyilvántartások terén. Kiderült, hogy a szóba jöhető adminisztratív nyilvántartások teljesen alkalmatlanok a statisztikai hasznosítás céljaira, sőt a legnagyobb problémát nem az jelentette, hogy a tárcák nem akarják figyelembe venni a KSH szakmai igényeit, hanem az, hogy e munkának nem voltak meg a törvényi feltételei, továbbá, hogy a tárcák sem igyekeztek a feltételek megteremtésére. A későbbiekben még visszatérünk arra, hogy a különböző törvények, így elsősorban a statisztikai, az adatvédelmi, valamint az ágazati törvények közötti kapcsolatot a káosz uralta, ezen belül is, - kellő központi koordináció hiányában - az ágazati törvények „überelték” az előbbi kettőt.

totta a népszámlálás végrehajtását, és a FETE által szervezett nyilvános fórumon kiállt az ügy mellett.

Bizonyos mértékig a politikai légkör is kedvező hátteret adott a szakemberek spontán szerveződésének, hiszen az ekkor regnáló Gyurcsány kormány népszerűsége egyre csökkent, amelyben, - a gazdasági világválság kedvezőtlen hatása mellett - szerepet játszott a szakmai hitelesség fokozatos csorbulása is. Ugyanakkor a „túlzott” kormánykapcsolat miatt a KSH presztízse, és hitelessége is egyre romlott. A kutatói szférában pedig az áttekinthetetlen átszervezések miatt alakult ki egyfajta bizonytalanság és elégedetlenség. Ebben a helyzetben, - *a repedező hatalom „réseiben” - egymásra találtak a szakmai kiutat kereső szakemberek, és szinte „elégedetlenségi mozgalom” jelleget öltött a spontán szerveződés.* Azt lehet tehát mondani, hogy a különböző szakmai törekvések bizonyos fokig beágyazódtak a bizonytalanná váló politikai légkörbe, amely részben lehetőséget, részben egyfajta mozgási teret⁸ is biztosított a szakmai célok megfogalmazásának, illetve azok nyilvános keretek közötti képviseléséhez.

Azt is meg kell említenünk, hogy a szerveződést támogató kedvező hátszél mellett érthetően megjelent az „ellenszél” is, amely leginkább a KSH vezetése részéről volt igazán erőteljes. Ez jelentős

⁸ A társadalmi tapasztalat azt mutatja, hogy amikor a hatalom (a politika) önmagával van elfoglalva, azaz a regnálók szempontjából (is) kérdésessé válik a hatalom megtartása, ilyenkor a hatalom illetékesei kevésbé figyelnek a civil, vagy szakmai jellegű szerveződésekre, ezért az így kialakult „vákuumban” számukra bizonyos mozgástér nyílhat. Így például könnyebben tudnak kapcsolatba lépni a közigazgatási szakapparátus embereivel, akár magas beosztású tagjaival is. Ezt többször is megtapasztaltuk a FETE első időszakában.

részben a lábjegyzetben is említett, - a rendszerváltás elején működő - egykori Statisztikus Körrel szembeni fenntartásokból is fakadt, hiszen a vezetés úgy érezte, hogy egy „újabb Kör” kezd formálódni, amely kikezdheti a KSH egyébként is megtépzott szakmai presztízsét.⁹

A kezdeményezés intézményesítése – távlatos keretek

A különböző szakterületek képviselőiből álló szerveződés aktív tagjai viszonylag hamar felismerték, hogy a szakmai célokat hatékonyabban lehet elérni, ha a kezdeményezést formális keretek közé helyezik, és ennek nyomán, - mintegy kéttucatnyi szakember közreműködésével - került sor a spontán szerveződés intézményesülésére, azaz a FETE létrehozására. Elmondható, hogy a közösen elképzelt szervezet céljainak és feladatainak a megfogalmazását igen komoly átgondolás előzte meg, és a távlatos keretek a vállalt küldetés, vízió és a követendő értékek¹⁰ mentén alakultak ki. Az alábbiakban idézzük az Egyesület alapszabályában ezzel kapcsolatosan megfogalmazott passzust, amely mindezt kellően illusztrálja:

„A Fényes Elek Társadalomstatisztikai Egyesületet (FETE) a tagok azzal a szándékkal alapították meg, hogy előmozdítsák a társadalomtudományi célú adatfelhasználás kultúráját. Az egyesület közhasznú

⁹ Az „ellenszél” magyarázatához azt is hozzá kell tennünk, hogy a Statisztikus Kör egykori vezetője (Harcsa István) egyúttal az új szerveződésben is vezető szerepet vállalt, ami a KSH vezetése szemében eleve gyanús volt. Mindez elégséges volt ahhoz, hogy a KSH vezetése, - szóban és írásban is – kifogásokat emelt a szerveződés, majd a későbbiekben a FETE egy-egy kezdeményezésével szemben.

¹⁰ A társadalmi szerepeket (is) felvállaló szervezetet létrehozásakor e szempontok figyelembevétele alapvető jelentőségű.

szakmai szervezetként jött létre, hangsúlyozva ezzel függetlenségét az államapparátustól, üzleti vállalkozásoktól. Tagjai olyan társadalomtudományi felhasználású adatokkal dolgozó szakemberek, valamint intézmények, akik, és amelyek fontosnak tartják az egyesület céljait, azzal azonosulni tudnak, és képesek tenni a célok eléréséért.” (A célokat, valamint a feladatokat részletesen bemutatja a fejezetet követő keretes rész.)

A kezdeményezők a **küldetés** legfontosabb céljának a társadalomtudományi célú adatfelhasználás kultúrájának az előmozdítását tekintették, amely mögött az a **vízió** húzódott meg, hogy egy tudásalapú társadalom kialakítása nem nélkülözheti a társadalomra vonatkozó tömeges információk strukturált keretek közötti begyűjtését, és azok célszerű hasznosítását. Az értékek között hangsúlyozott volt a *szervezet függetlensége*,¹¹ amely mögött viszont az a tapasztalat húzódott meg, hogy a társadalomra vonatkozó információkat akkor lehet kellemő kiegyensúlyozottsággal kezelni, ha abban nem jelenik meg sem a profit, sem az állam közvetlen érdeke. E mellett fontos értékként jelent meg a *transzparencia*, továbbá a társadalomra vonatkozó információkat begyűjtő, illetve azokat hasznosító kutató *intézmények és kutatók közötti együttműködés*.

Végül bizonyos mértékig mindhárom szemponttal összefügg a **közhasznúság** deklarálása, amely nem pusztán a működtetés „technikai” keretét adta, hanem az felismerés vezette, hogy a célok megvalósítása érdekében tervezett fórumok, illetve az azok által tárgyalt

¹¹ A FETE által megfogalmazott szakmai állásfoglalások hitelességét, - többek között – a függetlensége garantálta.

dokumentumok, valamint szakmai állásfoglalások egyértelműen közcélú feladatokat szolgáltak.

Elmondható, hogy az évek során kezdeményezett programok zöme **a keretes részben idézett szakmai célokra és feladatokra** épült. A továbbiakban ezeket kívánjuk részletesebben bemutatni, adott esetben kitérve az adott kérdéskör szélesebb körű társadalmi, esetleg szakpolitikai beágyazottságára. Ily módon érthetőbbé válik a szervezet tudatos szerepvállalása a szakmai közélet meghatározott szegmensében, ami kezdetben a tevékenység fontos részét képezte.

A „végjáték”. A szervezet betagozódása az MSZT kereteibe.

Utólag végig gondolva a FETE alapítása óta eltelt időszak fejleményeit, - tehát a „külső” tényezőket, valamint a szervezet céljait és tevékenységét – olyan következtetésre is juthatunk, hogy azok óhatatlanul magukban hordozták a mai végkifejletet, nevezetesen az eredeti célok kifulladását. Ám ez csupán egy lehetséges feltételezés, miután egyetlen szervezet története alapján nehéz általánosítható következtetéseket levonni. Ehhez több hasonló jellegű szervezet történetét kellene feldolgozni, akár egy tudományos kutatás keretében. Ebben az esetben a kutatók alternatív útkeresését, illetve annak tanulságait kellene érdeklődésünk középpontjába helyezni. Mindez túlnő az önreflexió lépésén, hiszen tágabb összefüggésekbe beágyazva kíván fontos ismereteket gyűjteni a társadalomtudományok „peremvidékének” bemutatásával.

A „végjáték” alcím hangzatosnak, netán patetikusnak tűnhet, amely nem más takar, mint a FETE szellemiségének egy vékony szálon való tovább éltetésére vonatkozó elképzelést. Arról van szó, hogy az MSZT elnökségével való előzetes konzultálás alapján, az utód-szervezet az MSZT Társadalomstatisztikai szakosztályának a keretei között folytatja a műhelyviták szervezését. Ennek jövőbeni sikeressége azonban csak részben múlik a FETE egyre idősödő „magján”, miután ehhez szükség van a fiatalabb generációk aktív részvételére. Csak reménykedni lehet, hogy erre sor kerülhet.

A FETE alapítótagjai:

Benkő János, Cseres-Gergely Zsombor, Fazekas Sándor, Fekete Attila, Harcsa István, Hrubos Ildikó, Juhász Pál, Kardos Kázmér, Kerekes Zsuzsa, Kmetty Zoltán, Körösi Gábor, Kó József, Lakatos Miklós, Ligeti Miklós, Monostori Judit, Nagy Péter Tibor, Szabó Gábor, Tardos Róbert, Tóth Ágnes, Valuch Tibor, Vécsei Pál.

A Fényes Elek Társadalomstatisztikai Egyesület (FETE) célja és feladata

(Kivonat a FETE alapszabályából)

A Fényes Elek Társadalomstatisztikai Egyesületet (FETE) a tagok azzal a szándékkal alapították meg, hogy előmozdítsák a társadalomtudományi célú adatfelhasználás kultúráját.

Az egyesület közhasznú szakmai szervezetként jött létre, hangsúlyozva ezzel függetlenségét az államapparátustól, üzleti vállalkozásoktól. Tagjai olyan társadalomtudományi felhasználású adatokkal dolgozó szakemberek, valamint intézmények, akik, és amelyek fontosnak tartják az egyesület céljait, azzal azonosulni tudnak, és képesek tenni a célok eléréséért.

Az Egyesület célja

- Fórumot biztosítani az adatfelhasználóknak ahhoz, hogy az adatok statisztikai és tudományos célú felhasználása során egymással kapcsolatba lépve tapasztalataikat és eredményeiket megosszák,
- Kezdeményezni és segíteni a párbeszédet, az aktív tapasztalatcserét a kutatás és elemzés céljára alkalmas adatokat létrehozó szervezetek (adatgazdák) és az ilyen adatok felhasználói között különös tekintettel a szakmai eredmények és vélemények összegzésére, közös állásfoglalások kialakítására,
- Szorgalmazni a Magyarországon keletkező társadalomtudományi kutatás és elemzés céljára alkalmas adatok minél teljesebb körű hozzáférhetőségét,
- Elősegíteni olyan módszertani eredmények létrejöttét, amelyek hozzájárulnak az adatok minőségének folyamatos javulásához,

- Széles körben ismertté tenni a társadalomkutatási elemzéseket és eredményeket, elsősorban azokat, amelyek a közpénzből gazdálkodó szervezet (állami, önkormányzati, költségvetési, nonprofit, for-profit, stb.) által létrehozott adatok felhasználásával készültek,
- Kezdeményezni, hogy egy már működő Adatbankon belül külön gyűjtemény jöjjön létre a közpénzekből készített survey jellegű mikroadatok, valamint a közigazgatás adminisztratív nyilván tartásaiból létrehozott kutatási adatbázisok befogadására,
- Partnerként közreműködni a társadalomtudomány számára fontos adatokkal összefüggő lényeges változtatásokban.

Az Egyesület feladatai

A./ Párbeszéd és együttműködés elősegítése és fenntartása az adatgazdák, és az adat felhasználók között.

Ennek keretében az egyesület tagjai:

- Szakmai munkájuk során *törekednek megosztani tapasztalataikat az adatgazdákkal*, és igyekeznek olyan kapcsolatot kiépíteni velük, amely alapja a sikeres együttműködésnek,
- Ezzel összefüggésben *kezdeményezik* a tudományos kutatók, illetve az adatgyűjtési feladatot ellátók (adatgazdák) közötti *harmonikus munkamegosztás kialakítását*,
- *Figyelemmel kísérik az adatgazdák által tervezett kutatási célra alkalmas adatgyűjtéseket*,
- Szakmailag megalapozott véleményt nyilvánítanak, illetőleg megkeresésre *véleményt mondanak az ebben a körben tervezett változásokról*,
- Az adatok tartalma, költsége, vagy egyéb sajátossága miatt különleges figyelmet igénylő adatbázisok esetében *maguk is javaslatot tesznek változtatásokra*.

B./ A társadalomtudományi kutatások céljára felhasználható adatok hozzáférhetőségének javítása.

Ennek keretében az egyesület tagjai:

- Figyelembe véve az adatkezelésre vonatkozó nemzetközi ajánlásokat, és az annak alapján kialakult gyakorlatot, valamint az azzal összefüggő tapasztalatokat, és a hazai jogszabályi környezetet, *törekszik olyan párbeszédet, kapcsolatok kialakítására, amely javítja az adatok hozzáférhetőségét,*
- *Ajánlásokat, szakmai útmutatásokat, számítástechnikai, statisztikai és egyéb technikákat dolgoz ki és tesz közzé* annak érdekében, hogy az adathozzáférés minél szélesebb körű, és jogszerű legyen,
- *Jogszabály-módosításokat kezdeményez* annak érdekében, hogy a témakörben fontos személyes adatok, megfelelő garanciák mellett, a statisztikai jellegű tudományos kutatás céljára, a maguk teljességében akár egyéni azonosításra alkalmas módon hozzáférhetők legyenek,
- Ennek érdekében olyan *etikai kódexet dolgoz ki a kutatók számára,* ami biztosítja a személyes azonosításra alkalmas (személyes, érzékeny) adatok jogszabályban kimondott védelmét,
- Ennek részeként *javaslatot dolgoz ki* a felelős és felkészült kutatók, felhasználók részére létrehozandó, az érzékeny adatok nem anonimizált kutatását is lehetővé tévő *akkreditációs rendszerre,*
- Hosszútávon olyan *meta-adatbázis felállítását szorgalmazza,* ami megkönnyíti az adatok minél sokoldalúbb felhasználását, és a kapcsolódó eredményes gyakorlat megismerését,
- Mindezekkel kiemelt jelentőséget tulajdonít annak, hogy az adatkezelések során olyan *rendszer alakuljon ki,* ami biztosítja az adatgazdák számára az adatszolgáltatók töretlen bizalmát,

- Elő kívánja segíteni a statisztikai, valamint az adminisztratív nyilvántartások céljából gyűjtött adatok kutatási célú hasznosítását, ennek érdekében az e téren megjelenő kutatói igények összehangolt képviselőjére *Felhasználói Tanácsok létrehozását kezdeményezi*,
- Kezdeményezi, hogy a közpénzekből készített survey jellegű, társadalomtudományos érvényességgel rendelkező mikroadatokat kerüljenek be nyilvános adatbankba, és,
- Egy már működő Adatbankon belül külön gyűjtemény jöjjön létre a közigazgatás adminisztratív nyilvántartásaiból létrehozott kutatási adatbázisok alapján,
- A módszertani eredmények és tapasztalatok gazdagítása érdekében *célzott kutatásokat kezdeményez*.

Szerepvállalás a szakmai közéletben

A szervezet létrejöttekor megfogalmazott célok és programok a szociológiai, a közgazdasági, valamint a statisztikai jellegű kutatások terén tapasztalt hazai gyakorlat kritikai értékelésén alapultak, amelyek alapján számos szakmai hiányérzet merült fel. E tekintetben a „jéghegy csúcsaként” említhetők a kutatásokhoz szükséges adatok előállításában, valamint az azokhoz való hozzáférési lehetőségek terén uralkodó kaotikus viszonyok. A problémák gyökerét abban látuk, hogy *a gyakorlatban hiányoztak, vagy legfeljebb csak töredékes formában jelentek meg az olyan jellegű integrált keretek, amelyek átlépve a „szokásos” intézményi, illetve szakterületi határokon, az együttműködéshez hatékony formát kínáltak volna*. Ilyen viszonyok között, az adatgazdák és az adatfelhasználók működését is alapvetően egyfajta belterjesség jellemezte, és vélhetően ez a helyzet az utóbbi időben sem változott sokat.

A helyzetértékelés alapján koncepciónálisan két nagyobb problémacsoport jelentősége különösen nagy volt: 1./Párbeszéd és együttműködés elősegítése az adatfelhasználók között, majd ezt követően az adatgazdákkal, 2./ A társadalomtudományi kutatások céljára felhasználható adatok hozzáférhetőségének javítása. A kitűzött programok pedig az ily módon felmerült szakmai problémák megoldását célozták.

Integrált keretek¹² kialakítása az adatfelhasználók együttműködésében

A tapasztalatok azt mutatták, hogy az adatgazdákkal való együttműködés kezdeményezése előtt célszerű lenne azt elérni, hogy a tudományos kutatásokkal foglalkozó adatfelhasználók, vagy legalább azok meghatározott köre között kialakuljon a közös fellépéshez szükséges intézményes keret, amely közös érdekeken alapul. A közös érdeket a statisztikai adatokat tartalmazó adatbázisokhoz való hozzáférés jelentette, amelynek intézményes keretek közötti képviselésére, - 2011-ben - létrehozásra került a Statisztikai Felhasználói Tanács (SFT). A koordinatív szerepet ellátó szervezet létrehozását széleskörű előkészítő munka előzte meg, amelyet az a körülmény is segített, hogy ezt megelőzően a FETE számos olyan műhelykonferenciát és vitát szervezett, amelyen az érintett oktatási, illetve kutatóintézetek képviselői részt vettek, következésképpen közvetlen tapasztalatot szerezhettek a FETE szándékairól, amelyet hitelesnek éreztek. Sőt, a FETE kezdeményezése alapján számos olyan szakmai állásfoglalás kiadására került sor, amelynek megfogalmazásában a kutatók viszonylag széles köre vett részt. A továbbiakban érdeemesnek véljük idézni az SFT célját megfogalmazó dokumentumból:

¹² Integrált kereteken azt értettük, hogy az érintett kutatók, illetve intézményeik között olyan jellegű kapcsolat alakul ki, amelyben – megfelelő együttműködés keretében - értesülnek egymás kutatásairól, illetve adatigényeiről, és ezen információk megosztása alapján, az SFT-en keresztül keresik meg az adatgazdákat. Ezzel párhuzamosan megosztják a módszertani tapasztalatokat, és adott esetben közös standardokat alakítanak ki. A sokirányú együttműködéshez kedvező lehetőséget nyújthatott volna, ha az SFT, mint koordinációs szervezet tagja lett volna az Országos Statisztikai Tanácsnak (OST).

„A szakmaközi jelleggel kezdeményezett Statisztikai Felhasználói Tanács (SFT) alapvetően az adatgyűjtések sokcélú szakmai hasznosításával kapcsolatos szempontok és érdekek egyeztetését szolgálja. E közhasznú tevékenységet az érintett oktató- és kutatóintézetek, valamint szakmai/civil szervezetek bevonásával és támogatásával kívánja elérni.

Az SFT célja:

1. „A társadalomtudományi célú adatfelhasználás kultúrájának az előmozdítása, a párbeszéd és együttműködés elősegítése és fenntartása az adatgazdák és az adatfelhasználók között,
2. A társadalomtudományi kutatások céljára felhasználható – közpénzekből finanszírozott - adatok hozzáférhetőségének javítása, összhangban az OECD 2007.évi irányelveivel”¹³

A fenti szövegből egyértelműen kiderül, hogy a célok alapvetően megegyeztek a FETE által korábban megfogalmazottal, ami arra utalt, hogy ebben a tekintetben a FETE szakmai közössége valóban a társadalomkutatók legszélesebb körének az érdekeit vette figyelembe. Az SFT tagintézményei közül kiemeljük az MTA égisze alatt működő Szociológiai, Politikatudományi, Kisebbségkutató, valamint Közgazdaságtudományi Intézetet, amelyeket az MTA Titkárság Kutatóintézeti Főosztály is támogatott. Az egyetemi szférát az ELTE Társadalomtudományi Karának Statisztika Tanszéke, a Budapesti Corvinus Egyetem Szociológia és Társadalompolitikai Intézete, va-

¹³ Az idézet forrása: „A Statisztikai Felhasználói Tanács (SFT) céljai és ügyrendje” című dokumentum.

lamint Károly Gáspár Egyetem Bölcsészettudományi Karának Kommunikációs Intézete képviselte. Az egyesületek közül, - a FETE- n kívül – a Magyar Közgazdaságtudományi Egyesület, a Hajnal István Kör, valamint az Andorka Rudolf Társadalomtudományi Társulat vett részt a kezdeményezésben. Végül a résztvevők között szerepelt a TÁRKI, és a VÁTI is, mint a nagyobb társadalomtudományi adatbankok kezelői.

Nem véletlen, hogy az SFT a közpénzekből finanszírozott adatokhoz való hozzáférhetőség érdekében lépett fel, hiszen az MTA, valamint az egyetemek társadalomkutatóinak, - a szűkös intézményi források miatt – saját kutatásokra csak korlátozott lehetőségeik voltak (vanak). A közpénzekből finanszírozott adatok szempontjából a Központi Statisztikai Hivatal (KSH) mindig is kiemelt adatgazda volt, ezért a szakmai közösség kereste a KSH-val való együttműködés lehetőségeit, amelynek során meglehetősen vegyesek voltak a tapasztalatok. Az intézmény vezetésével nehézkes volt a kapcsolat, ugyanakkor néhány vezető beosztású szakemberrel, illetve munkatárssal sikerült jó együttműködést kialakítani, ezek közül is kiemelhető az adathozzáférés módszertanával foglalkozó főosztály.

A szakmai igények hatékonyabb, és kontrollált keretek közötti érvényesítését jelenthette volna, ha az SFT bekerül az Országos Statisztikai Tanácsba (OST), amely korábban, és jelenleg is a KSH felügyelete alá tartozik. Tény, hogy az MTA és néhány főbb tudományos intézmény ugyan tagja az OST-nek, azonban miután ezen intézmények között nem igazán alakult ki komolyabb „belső” koordináció, ezért az OST-ben való részvételük inkább formális. Az SFT éppen

az említett belső koordinációt, mint hiányzó „láncszemet” próbálta pótolni. A hatékonyabb szakmai érdekérvényesítés különösen a népszámlálások¹⁴ és mikrocenzusok, valamint a társadalomtudományi szempontból fontos adminisztratív nyilvántartások tervezésénél, és megvalósításánál játszhatott volna fontos szerepet.

¹⁴ Itt említjük meg, hogy ezt a „belső” koordinációt, a 2011. évi népszámlálás előkészítésekor, -„kívülről” – bizonyos mértékig a FETE próbálta pótolni, érthetően részleges eredménnyel. A 2022. évi népszámlálás előkészítésekor viszont a FETE már nem volt abban a helyzetben, hogy érdemben bekapcsolódhasson az előkészítésbe, amit az is fémjelez, hogy az informális kapcsolatfelvétel során a KSH illetékese csak egy tájékoztatás lehetőségét kínálta fel.

Szakmai állásfoglalások összeállítása

Bizonyos vonatkozásban az állásfoglalásokat is a szakmai közéletben való szerepvállalás részének lehet tekinteni, miután ezek egyik fontos célcsoportját az érintett területen dolgozó kutatók, a másikat pedig a statisztikai szolgálat meghatározott tagjai (kiemelten a KSH) alkották. Kivételt képezett az adatvédelemmel kapcsolatos témakör, tekintve, hogy ebben az esetben az „üzenetek” az adatvédelemmel, illetve általában ennek jogi szabályozásával foglalkozók számára szóltak.

Az állásfoglalásokkal a FETE részben egyfajta iránymutatást kívánt nyújtani az adott témakör kapcsán, részben a szakmai párbeszédre való „felhívásnak” is lehetett tekinteni, miközben azok tartalmának tovább gondolására ösztönöztek. Az alapvető cél ugyanis a kellően megalapozott szakmai konszenzusok kialakítása volt, már csak azért is, mert a kiválasztott témák (adatokhoz való hozzáférés, adatvédelem, adatvagyon kutatási célú hasznosítása stb.) akkoriban, - a hazai szakmai közéletben - újszerűek voltak. Ennek alapvető oka az volt, hogy a szakmai kultúrában e téren komoly lemaradást lehetett érzékelni a fejlettebb országokhoz képest. A probléma abban gyökerezett, hogy az érvényben levő adatvédelmi törvény¹⁵ szinte ellehetetlenítette az adatokhoz való kutatói hozzáférést, illetve drasztikusan korlátozta, ily módon a bürokratikus adatgazdák az adatvédelmi tör-

¹⁵ A rendszerváltás után megszülető adatvédelmi törvény Sólyom László, alkotmányjogász nevéhez köthető, és utólag elmondható, hogy – számos átgondolatlanság miatt – e törvény óriási mértékben korlátozta a nemzeti adatvagyon közcélú, ezen belül is kutatói hasznosítását.

vény palástja mögé bújva „kiskirályi” jogosítványokkal rendelkeztek. E körülmény érthetően zavarta az érintett kutatói közösségeket, ennek következtében az iránymutatást is felkínáló állásfoglalások körükben támogatásra találtak.

Az állásfoglalások zöme 2010-ben, illetve 2011-ben született, amely időszak a szakmai szerveződés szempontjából egyfajta „kegyelmi állapotnak” tekinthető, hiszen részben a kezdeti lendület, részben a szakmai közéletben tapasztalható, ösztönző jellegű atmoszférának köszönhetően, fokozott érdeklődés kísérte ezeket a kezdeményezéseket. Azt is meg kell említeni, hogy az állásfoglalások széles körben szervezett műhelyvitákon kerültek megtárgyalásra, illetve ezt követően véglegesítésre. A továbbiakban ezek megszületésének körülményeit, valamint akkori jelentőségét próbáljuk tömören bemutatni.

1. Állásfoglalás „Az adminisztratív adatállományok statisztikai, illetve népszámlálási célú hasznosításához (2010, március)”

Az állásfoglalás, - amint a címe is jelzi - kettős célt szolgált, részben szempontokat kívánt megfogalmazni az adminisztratív adatállományok statisztikai, valamint kutatási célú hasznosításához rugalmasabbá tételéhez, részben, szorgalmazta, hogy ezen adatállományokra épüljön a következő, 2010 körüli népszámlálás. Az állásfoglalás jelentőségének, és főleg aktualitásának érzékeltetésére említjük, hogy számos ország - már a korábbi időszakban - komoly erőfeszítést tett a nemzeti adatvagyon nagy hányadát kitevő adminisztratív nyilvántartások statisztikai célú hasznosítása érdekében. Felismer-

ték ugyanis, hogy e nyilvántartások pusztán eredeti cél szerint való hasznosítása egyrészt az adatvagyon pazarló felhasználását jelenti, másrészt a sokcélú felhasználás, - és az ennek érdekében hozzáadott fejlesztés eredményeként - nemcsak a költségek és az adatszolgáltatói terhek komoly csökkentésével jár együtt, hanem ily módon az adatbázisok minősége, megbízhatósága nagymértékben javul. Magyarországon az e téren tett erőfeszítések messze elmaradtak a lehetőségektől, amelyekre – többek között - Nagy Péter Tibor és Veroszta Zsuzsa hívta fel a figyelmet.¹⁶ Az e téren felmerült probléma részben a statisztikai kultúra közigazgatásban való háttérbe szorulásával, részben pedig a megfelelő kormányzati szándék hiányával magyarázható.

Az alábbiakban, - illusztrálásképpen – a dokumentumból csupán a legfontosabb szakmai ajánlásokat ragadjuk ki:

- 1) „Át kell tekinteni, hogy a jelenlegi társadalmi körülmények között milyen törvényi szabályozás mellett valósítható meg az adminisztratív adatok minél szélesebb körű statisztikai célú hasznosítása.
- 2) Ki kell dolgozni az adminisztratív nyilvántartások népszámlálási célú hasznosításának tartalmi, és koncepcionális kereteit
- 3) Az adat-összekapcsolások tesztelése érdekében el kell végezni a 2010. évi agrárcenzus, valamint a 2011. évi népszámlálás összekapcsolását.”

¹⁶ Nagy Péter Tibor – Veroszta Zsuzsa, 2018: Az új adatkezelés lehetősége és kockázatai a társadalomkutatásban. Magyar Tudomány 179 (2018) 5, 653–667.

A korábbiakban említettük, hogy az állásfoglalással „emlékeztetni” kívántuk a KSH-át korábbi döntésére, mely szerint a 2010. körüli népszámlálás regiszteralapú lesz, ám ebből nem lett semmi, sőt, sajnálatos módon a 2022. évi népszámlálás esetében sem.

A témakört tárgyaló, - pár évvel későbbi - műhelyvitán a főbb adatgazdák osztályvezetői, illetve főosztályvezetői szinten képviseltették magukat, és érdekes módon pozitívan fogadták a javaslatokat. Általános véleményük az volt, hogy ha elkészül a megfelelő törvényi szabályozás, akkor megvalósítható az adminisztratív nyilvántartások statisztikai, illetve kutatási célú hasznosítása. Mindezt azért hangsúlyozzuk, mert a későbbiekben, - *amikor a KSH elkezdte a statisztikai hasznosításhoz szükséges lépések megtételét, - az adatgazdák vezetői már korántsem igyekeztek konstruktív módon hozzáállni a kérdéshez*, ami az utóbbi időben sem sokat változott.

Tanulásként elmondható, hogy a jelenlegi rendszer – sok esetben – személyhez, illetve szervezetekhez kötött, és ezek együttműködése határozza meg az „eredményt”, ami gyakorta a megfelelő adatbázisok hiánya, illetve használatának nem rendezett módja miatt hiúsul meg. Egy átgondolt szabályozás, valamint célzott adatbankok létrehozása és megfelelő hozzáférhetősége, továbbá az érintett szervezetek közötti jobb együttműködés, lényegesen javíthatna a helyzeten.

Egyébként pedig pár évvel ezelőtt készült e tárgyban egy elemzés, amely ugyancsak műhelyvita keretében került megtárgyalásra. A szerző közlésre benyújtotta az írást a Statisztikai Szemléhez, amely hosszas huzavona után elállt a közléstől, miután az anyagban levő

állításokat túl kritikusnak találta. Az írást hiánypótlásként beraktuk jelen kötetbe, amely egyébként tartalmazza az adatgazdák vezető munkatársainak az adminisztratív adatállományok statisztikai hasznosításával kapcsolatos véleményét is. (Harcsa, 2022).¹⁷

Érdemes megemlíteni, hogy az adatállományok tesztelési, sőt ezen túlmenően elemzési célból való összekapcsolására már volt példa a KSH-ban, igaz, hogy ezt nem a Hivatal vezetése kezdeményezte,¹⁸ következésképpen kevés figyelmet kapott. E kezdeményezés keretében került sor a 2011. évi népszámlálás, a 2005. évi, 2%-os mintán végrehajtott mikrocenzus, valamint a 2005. és 2006. évi, Változó Életkörülmények Adatfelvétel (VÉKA) adatállományinak összekapcsolására. Sajnálatos, hogy ilyen előzmények alapján sem vállalta a KSH a két census adatainak az összekapcsolását, amely már átvezet a következő témakörre.

¹⁷ Harcsa István, 2019: Társadalomról szóló információk az adminisztráció „fogásában” (2019, november) (Kézirat)

¹⁸ Az adatállományok informatikai összekapcsolása gyakorlatilag privát kezdeményezésre, kutatási pénzből, és nem KSH forrásból került megvalósításra. Utólag elmondható, hogy a nehézségek ellenére is a benne résztvevők (Jónás István informatikus, Fraller Gergely matematikus, és Harcsa István társadalomstatisztikus) számára „kegyelmi állapotnak” lehetett tekinteni, hogy erre a munkára sor kerülhetett. A kutatás eredményeit viszont közölte a KSH, az alábbi publikációkban: Fraller Gergely – Harcsa István (2008): Életkörülmények – életmód 1. KSH. 103. o. Harcsa István, 2008: Változó háztartások, változó megélhetési pozíciók. KSH. 75. o.

2. Állásfoglalás „Az agrárcenzus (Gazdaságszerkezeti Összeírás) és a népszámlálási adatok felvételére és együttes kezelésére (2010, január)”

Bár a korábban bemutatott 1. sz. állásfoglalás kitért a 2010. évi agrárcenzus és a 2011. évi népszámlálás adatállományainak az összekapcsolására, ám miután ebben a kérdésben külön állásfoglalás is született, ezért röviden erre is kitérünk. Míg az 1. sz. állásfoglalás az adatállományok tesztelési célból való összekapcsolását hozta előtérbe, addig a 2. sz. a kiemelkedő szakmai értéket képviselő adatfelvételek érték-arányos felhasználása szempontjából vetette fel ezt a feladatot. *Az összekapcsolt censusokból nyerhető információk ugyanis sokkal teljesebb képet adhatnak az agrárium társadalmi beágyazottságáról.* Meglepő lehet, hogy az állásfoglalás megszületését döntően az motiválta, hogy az adott censusokért felelős két főosztályvezető, - különböző megfontolásokból - nem akarta a két állomány összekapcsolását, és ez később sem történt meg.

3. Állásfoglalás „Az új Statisztikai törvény szakmai előkészítéséhez (2011, június)”

A FETE igyekezett aktívan közreműködni az új Statisztikai törvény előkészítésében, amely egyébként, - hazai és nemzetközi viszonylatban is – meglehetősen „vegyes” politikai légkörben zajlott. Úgy véljük, hogy mielőtt kitérnénk az állásfoglalás érdemi bemutatására, célszerű röviden felvillantani az akkori, „háttérben” zajló fejleményeket, amely számottevő magyarázatot adhat a kezdeményezés hivatalos fogadtatásához, és a későbbi végkifejlethez.

A törvénykezési tervek szerint az Országgyűlésnek 2011-ben kellett volna elfogadnia az új Statisztikai törvényt, azonban a tervezetet tárgyaló kormányüléseken nem ment át az előzetes szöveg, bár nem szivárgott ki, hogy vele szemben érdemi kifogások lettek volna. Egész pontosan annyit lehetett megtudni, hogy a kormányzat számára az új Statisztikai törvény nem fontos, sőt, inkább olyan jelzések is történtek, amely a KSH közigazgatásban betöltött szerepének komolyabb megnyirbálását helyezték kilátásba. Így többek között felmerült, hogy a KSH valamelyik tárca felügyelete alá kerül, amely a függetlenség szempontjából aggályosnak tűnt, amelyet egyébként az EU-s szabályok különösen fontosnak tekintettek.¹⁹

A FETE szakemberei az EU által szorgalmazott függetlenséget kedvező „hátszélként” kezelték, és ennek szellemében próbálták ajánlásait megfogalmazni, különösen annak ismeretében, hogy az akkori kormányzat láthatóan az államigazgatás központosítását helyezte előtérbe. Nem véletlen, hogy ebben a helyzetben, - a „hivatalos” verzióval szemben - a *FETE bizonyos vonatkozásokban alternatív megoldásokat fogalmazott meg, amelyek jelentős része a KSH függetlenségét, illetve megfelelő szakmai kontroll alatt való működését szolgálták*. Így többek között egy részről a KSH jogosítványainak kiterjesztését, más részről a szakmai és adminisztratív kontrollt biztosító Országos Statisztikai Tanács (OST) érdemi működéséhez szükséges feltételek megteremtését.

¹⁹ Az EU-s törekvések kapcsán hangsúlyozni kell, hogy az EUROSTAT, - az EU általános céljaival összhangban – a nemzeti Statisztikai Hivatalokat a központi szervezet kinyújtott „karjaként” kívánta kezelni, és ezért igyekezett minél több jogosítványt elvonni tőlük.

A kormányzati elképzelésekbe azonban nem fért bele a KSH jog-sítványainak kiterjesztése, ezért a KSH vezetését is olyan irányba próbálták orientálni, amely egyértelműen a KSH korábbi szerepének mérséklése felé mutatott. Ennek egyik látványos jele az volt, hogy a kormány elutasította a KSH törvényi javaslatát, majd - szokatlan gyakorlatként - a kancellária egyik főosztályvezetőjét jelölte ki kapcsolattartónak, aki viszont kézi irányítással próbálta a KSH-t felügyelni. Ezzel elkezdődött a KSH vezetésének kormányzat által való „puhítása”, továbbá az időhúzás a statisztikai rendszert érintő nagyon fontos kérdésekben.

Láthatóvá vált tehát, hogy *a KSH, - a központosítási törekvéseket illetően – kettős nyomás alá került, az egyik a kormányzat, a másik az EUROSTAT részéről jelent meg*, amely nem kecsegtetett kedvező kimenettel. Ebben a politikai légkörben jelent meg, - gyenge „nyomásgyakorlóként” – a FETE az új Statisztikai törvénnyel kapcsolatos elképzeléseivel, amelyet megküldött a KSH elnökének. A KSH vezetése, - a kormányzati logikát követve – ugyancsak az időhúzás taktikáját követte, és ennek megfelelően kijelölte a témakörben illetékes főosztályvezetőt a FETE-vel való kapcsolattartásra. Fontos momentum, hogy a FETE, - a szerteágazó jogi és szakmai kérdések alapos megtárgyalása érdekében – témakörök szerint önálló szakmai vitákat javasolt, amelyeket kis kivétellel először elfogadta a hivatali vezetés. Ezeken a vitákon a KSH vezetése hivatalosan is képviseltette volna magát, ám a későbbiekben, ahogy fokozódott a kormányzati nyomás, a vezetés kihátrált a megállapodásból.

A továbbiakban kiemeljük az ajánlás legfontosabb részeit, majd arra is kitérünk, hogy ezek közül, mi valósult meg, és mi nem.

Az ajánlás néhány fontosabb eleme

1) Az egyik legfontosabb, koncepcionális döntést igénylő szabályozási kör a magyar statisztikai rendszer felépítése, a hivatalos statisztikai szolgálat összetétele. Ezzel összefüggésben három megoldás kínálkozott.

- a) Az egyik a centralizált statisztika, amely a meglevőhöz képest erősebb szerepet biztosít a KSH-nak a hivatalos statisztikai szolgálaton belül.
- b) A második a meglevő decentralizált rendszer fenntartása.
- c) A harmadik a centralizált, illetve a decentralizált jellemzők kombinálása.

Ez utóbbi megoldás esetén az adatgyűjtések, - bizonyos korlátok között – maradnak ott, ahol most vannak, ám a KSH – a minőségi statisztika és az egységesség érdekében - kellően erős koordinatív szerepet kap az adatgyűjtések módszertani kontrolljában. Ez azt jelenti, hogy a statisztikai szolgálat tagjainak adatgyűjtését – az alkalmazott módszertan szempontjából - a KSH hagyná jóvá.

2.) Az Országos Statisztikai Tanács (OST) működésének újra szabályozása

A statisztikai szolgálat és azon belül a KSH szerepéhez kapcsolódik az OST működésének áttekintése, újra szabályozása is. Ezzel össze-

függésben az alábbi három megoldás lehetősége merült fel:

- a) Nagyon erős, a KSH-t is felügyelő OST létrehozása.
- b) A meglevőnél erősebb OST létrehozása, a hazai statisztika önkormányzataként.
- c) A harmadik megoldás a meglevő, gyenge OST modell, amely alapján az OST továbbra is a KSH elnökének tanácsadó testülete maradna, ezért érdemi jogkörök hiányában tevékenysége formális és súlytalan marad.

3.) A statisztikai törvény adatvédelmi rendelkezéseinek alapvető átdolgozása, összefüggésben az adatokhoz való kutatási célú hozzáférés szabályozásával.

4.) A statisztikai adatok oktatási-kutatási célú hozzáféréseinek intézményes keretek közötti biztosítása. A statisztikai adatok a nemzeti adatvagyon igen komoly részét képezik, és ezek közcélú, ezen belül is oktatási-tudományos célból való hasznosítása kiemelten fontos kérdés. A hazai viszonyok, valamint a nemzetközi gyakorlat alapján célszerű lenne kialakítani a valóban hatékony hozzáférés intézményes keretét. Erre vonatkozóan javasolható, hogy az MTA égisze alatt kerüljön kialakításra a statisztikai adatokat tartalmazó Nemzeti Adatbank.

Utólagos reflexiók a 2016-ban elfogadott új Statisztikai törvény kapcsán

Az alábbiakban tömör áttekintést adunk a 2016-ban elfogadott új Statisztikai törvényről.

Általános helyzetkép

2011 óta alaposan megváltozott a jogi környezet, nem nevesítve a jogszabályokat új Alaptörvény, adatvédelmi törvény született, melyet többször módosítottak, Magyarországon is hatályos lett az Európai Adatvédelmi Rendelet, mely elsődlegességet élvez a magyar jogszabállyal szemben. A statisztika területén 2005 óta alkalmazzák az Európai Statisztika Gyakorlati Kódexet, a 2009. évi európai statisztikai rendeletet, 2016. évben pedig új statisztikai törvényt fogadtak el, melyeket időközben nem lényeges pontokon, de módosítottak. A 2016. évi stt egy sor olyan rendelkezést indukált, mely pontosabban, egyértelműbbé teszi a statisztikával kapcsolatos munkát. A KSH közzé tette a 2020.-ig, 2030.-ig kidolgozott stratégiáját, kidolgozta a Nemzeti Statisztika Gyakorlati Kódexét, és szakpolitikai irányelveket fogadott el (adatvédelmi, minőségi, revíziós, tájékoztatási és információbiztonsági politika) minőségi irányelvek. Különösen fontos az Egységes Statisztikai Folyamatmodell (ESTFM) összeállítása és nyilvánosságra hozása, mely érzékelteti a felhasználóval a statisztikák készítésének teljes folyamatát. KSH honlapján alapvető tájékoztatás történik a KSH szolgáltatásaival kapcsolatban többek között szabályozva a tudományos célú adathozzáférést kiemelten figyelve a kutatói akkreditációra. Az említett jogalkotási folyamatokra végig

jellemző az uniós jogalkotáshoz történő alkalmazkodás, ez azt jelenti, hogy sokszor a jogi problémák megoldását már nem nemzeti, hanem uniós szinten kell kezdeményezni.

Konkrét kérdések, ajánlások

A statisztikai rendszer felépítése, a hivatalos statisztikai szolgálat összetétele.

A 2016. évi stt fontos rendelkezése, hogy tárgyi hatálya csak a hivatalos statisztikai szolgálatra terjed ki és nem általában a statisztikai tevékenység egészére, mint ahogy ezt az 1993. évi stt tette. Így a statisztikai rendszert a hivatalos statisztikai szolgálattal kapcsolatos szabályok alkotják. A 2016. évi stt nem változtatta meg a rendszer-változás óta kialakult statisztika rendszerét, de a rendszer működését pontosította, a statisztikai fogalomrendszert aktualizálta és bővítette, a KSH szerepét erősítette, egyértelműsítette. Ez utóbbi rendelkezések közé tartozik, hogy a KSH elnökének személyzeti és kinevezési eljárása szakmai kritériumokon nyugszik, a statisztikai rendszeren belüli tekintélyének emelését szolgálja, hogy a KSH elnöke egyben az ország főstatisztikusa. A KSH erős hatáskört kapott azzal, hogy a HSSZ tagjainak akkreditálását öt évenként a KSH végzi, ez alapján kontrollt gyakorolva a HSSZ tagjainak működése felett.

Az Országos Statisztikai Tanács (OST) működésének újra szabályozása.

A 2016. évi stt ugyan az OST mellett létrehozta a Nemzeti Statisztikai Koordinációs Testületet (NSKT), de mindkét testület az un.

„gyenge” OST koncepcióját képviseli, azaz sem az OST, sem a NSKT döntéshozatali jogkörrel nem rendelkezik. Ugyanakkor mind az OST, mind az NSKT valós funkciót tölt be az OST közvetíti az adatszolgáltatók és a felhasználók statisztikával kapcsolatos igényeit, megvitatja a felmerült problémákat, az NSKT pedig ugyanezt teszi a hivatalos statisztikai szolgálat tekintetében. Fontos megjegyezni, hogy mindkét testület ügyrendje, tagjainak összetétele, üléseinek emlékeztetője nyilvános.

Országos Statisztikai Adatgyűjtési Program (OSAP).

A 2016. évi stt nagy jelentőséget tulajdonít az adminisztratív adatok átvételének, ezért a törvény az OSAP koncepcióját is megváltoztatta, mely szerint az OSAP egyfajta munkatervnek tekinthető, mely – évenként- egységesen tartalmazza mindazon statisztikai adatfelvételeket (önkéntes és kötelező adatgyűjtéseket, adatátvételeket), amelyeket a HSSZ tagjai az adott évben, a hivatalos statisztikák előállítása érdekében végre kívánnak hajtani. Ezt a dokumentumot a KSH honlapján nyilvánossá teszik. Így a hivatalos statisztikai tevékenységben részt vevő adatgyűjtők, adatszolgáltatók, adatátadók és felhasználók (köztük a társadalom és gazdaságkutatók) tájékoztatást kapnak az adott év statisztikai adatfelvételeinek teljes vertikumáról.

Az adminisztratív adatforrások átvétele és kezelése.

A 2016. évi stt egyik legfontosabb rendelkezéssorozata erről a témáról szól. A lényeg, hogy az adminisztratív adatforrások statisztikai célú átvételét általános szabállyá teszi, a HSSZ tagjai a törvény erejénél fogva vehetnek át statisztikai célból adminisztratív adatát-

lományokat. (Meg kell jegyezni, hogy a személyes adatokat tartalmazó adminisztratív adatállományokat a statisztikai törvény erejénél fogva csak a KSH vehet át, más HSSZ tagok csak akkor, ha külön törvény rendelkezik róla.) Nagyon fontos rendelkezés, hogy az adminisztratív adatforrás létrehozásakor, módosításakor, megszüntetésekor – az eredeti adatkezelési cél sérelme nélkül – a KSH véleményét figyelembe kell venni. Ez a rendelkezés biztosítja azt, hogy az adott adminisztratív adatállomány, statisztikai szempontú feldolgozás tárgya lehessen. (A FETE-ben 2018-ban vita volt „az eredeti adatkezelés sérelme nélkül „kitételről a jogszabályhely értelmezése továbbra is az, hogy a KSH nem kérhet az eredeti adatkezelési céltól teljesen eltérő adatfésülés felvételét.) Szintén a jogi értelmezésből adódik, hogy az adatokhoz való hozzáférés azokra az adatállományokra vonatkozik, melyeket statisztikai célból vettek át. Ez azért lényeges, mert általában nem teljes adminisztratív adatállományokat vesznek át, hanem csak azokat a változókat tartalmazó adatokat, melyek statisztikai célú feldolgozás miatt szükségesek. Az ezen kívüli adminisztratív adatokhoz való hozzáféréshez szükség van az adminisztratív adatgazda hozzájárulásához és úgy általánosságban az adminisztratív adatokhoz történő hozzáférés szabályozása már nem a statisztikai törvény hatálya alá tartozik. (Egyébként a KSH feladatától idegen lenne, ha neki kellene döntenie az adminisztratív adatállományok általában történő hozzáféréséről, mivel statisztikáért felelős intézményként távol kell tartania magát az olyan hatósági nyilvántartásoktól, melyek statisztikai szempontból közömbösek. Az adminisztratív adatok kutatási célú felhasználásáért felelős intézményként leginkább a Magyar Tudományos Akadémia jöhetne szóba.)

Ezért van az, hogy az uniós direktívák szorgalmazták az un. közadatokhoz való hozzáférés szabályozását, ugyanis a közérdekű adatok nyilvánosságának szabályozása még nem elégíti ki a kutatói igényeket, melyek hatékony megvalósulásához szükség van az adatok közvetett módszerrel történő azonosítására és az adminisztratív adattállományok összekapcsolására. (pl adó, egészségügyi, nyugdíjbiztosítási nyilvántartások)

Adatvédelem a statisztikai törvényben

A 2016. évi stt sz adatvédelmi rendelkezéseket megújította, teljes mértékben átvette az uniós szabályozást úgy, hogy harmonizálta az adatvédelmi és a statisztikai rendelkezéseket, felhasználta e témában az 1993 óta felgyűlt tapasztalatokat. A törvény a fogalomrendszert megújította és tartalmazza az adatvédelemmel kapcsolatos legfontosabb fogalmakat. Ez azért lényeges, mert így a kutatók megfelelő jogi támogatással tudnak az adatokhoz hozzáférni. A lényeg az, hogy a kutatók a statisztikai adattállományokhoz biztonságos környezetben közvetetten azonosítható adatokhoz is hozzáférhetnek. Ezt a lehetőséget a HSSZ minden tagjának biztosítania kell. A KSH vonatkozásában ez a lehetőség a kutató szoba felállításával és működtetésével biztosítva van, belső szabályzatok a mikroadatok összeállításáról és nyilvánosságra hozásáról is rendelkeznek. Természetesen a gyakorlat mutatja meg, hogy a jogszabály adta lehetőséggel miképpen lehet élni. Például az adatgazdák mennyire tudják biztosítani a különböző statisztikai adattállományok összekapcsolását és mennyire tudják segíteni a kutatót az adatok feldolgozásában és az eredmények hasznosításában, a végleges kutatói adattállományok anonimmá tételében.

Statisztikai adatok oktatási – kutatási célú hasznosítása

Sajnos a jelenkori jogszabályi környezet nem támogat egy Nemzeti Adatbank létrehozását. Bár vannak jogszabályok a közérdekű adatok nyilvánosságáról, a statisztikai adatok kutatási célú hasznosításáról de ez alapján nem lehetne egy adatbázisba tömöríteni a statisztikai illetve adminisztratív célú adatállományokat. Bár unió szerte van vélemény arról, hogy meglévő adatállományok hasznosításának meg kellene teremteni jogszabályi feltételeit, de ehhez komoly jogi harmonizációt kellene elvégezni. Továbbá egy sor elvi és gyakorlati kérdést kellene tisztázni például, hogy a közadatok hasznosításába bele tartoznak-e a nagy techno cégek a Google, a facebook adatbázisai is és e nagy adattömeget miképpen lehet a köz szolgálatába állítani (Big data kérdés). Valószínű, hogy a Nemzeti Adatbank létrehozásához kisebb lépéseken vezet át az út, olyan kezdő adatbázisokat kellene összehozni, mint amilyen a TÁRKI-nak, az MTA Közgazdasági Intézetének volt. A közadatok kutatási hasznosításának kulcsszereplője az MTA, ezen intézménynek van olyan emberi, anyagi erőforrása, mely kedvező jogszabályi környezet esetén válhatna e nagyívű elképzelés megvalósítására.

4. Állásfoglalás „A mikroadatokhoz való kutatási célú hozzáférés szabályozásához (2010, május)”

Miután a FETE számára az adatokhoz való kutatási célú hozzáférés általában is kiemelt terület volt, ily módon az ezzel kapcsolatos jogi kérdések fokozottan előtérbe kerültek. Célszerűnek látszott tehát egy jogi szekció létrehozása, amelyben a szociológusok, közgazdászok,

statisztikusok mellett az e kérdéssel foglalkozó jogászok is nagy szerepet kaptak. Sőt, ez ügyben a FETE az adatvédelmi biztossal is felvette a kapcsolatot, és az általa kijelölt kapcsolattartó állandó meghívott volt a szekció munkaüléseire.

A munka során, - első lépésként - az adatgyűjtések, illetve az azokból származó adatok hasznosításának jogi szabályozását kellett áttekinteni, majd ez alapján felhívni a figyelmet az e téren tapasztalható súlyos anomáliákra. Közülük talán a legkomolyabb problémát az okozta, hogy a 2011-ben hozott adatvédelmi törvény – a jogi hierarchián belül – nem élvezett „elsőbbséget” a szektorális (ágazati) törvényekkel szemben, így módon a részletek szabályozását az adott területen érvényes jogi szabályozásra bízta. Ez azt jelentette, *hogy ha az adott területen érvényes törvény létezik, akkor az adatvédelmi törvényt csak annak figyelembevételével lehet kötelező jelleggel alkalmazni*. Ezért „mentő gondolatként” felmerült, hogy a leendő, új Statisztikai törvénynek kell majd rendelkeznie a „statisztikai cél” meghatározásáról, amibe bele lehet érteni a statisztikai célra kezelt adatokhoz való tudományos célú hozzáférést is.

Itt említjük meg, hogy az új Statisztikai törvény 2016-ban került elfogadásra, amely bizonyos területeken számos könnyítést hozott a statisztikai rendszer működése szempontjából, azonban *továbbra is nagy problémát okoz az adminisztratív adatállományok statisztikai célú hasznosíthatósága*. Túlzás nélkül felvethető, hogy a 2022-ben tervezett, regiszteralapú népszámlálás is döntően e körülmények miatt hiúsult meg.

A mikroadatokhoz való kutatási célú hozzáférést illetően, - az állásfoglalás - három cél elérését emeli ki, ezek:

1. A jogilag már lehetséges adatkérések elérhetőségének, átláthatóságának javítása,
2. A már létező jogi keretben zajló adatátadások szakmai háttérének javítása,
3. A nem anonimизált adatok hozzáférési lehetőségének kidolgozása.

Az állásfoglalás egyik legfontosabb üzenete az, hogy jogszabályi rendezés keretében - a nemzetközi gyakorlathoz hasonlóan – *ki kell dolgozni* az adminisztratív nyilvántartásokhoz, valamint a statisztikai szolgálat által kezelt adatállományokhoz való (anonimizált, valamint anonimизálatlan) *kutatói hozzáférés hatékony módzatait*, és azokat jogszabályban kell rögzíteni. Továbbá, a jogi keretek megteremtésén belül fontos lenne annak a megfogalmazása, hogy az adatgazdák számára *az alapfeladatok közé kell sorolni az alapadatokra vonatkozó közérdekű adatszolgáltatást*. E megoldással egyértelművé válna, hogy a közérdekű adatszolgáltatással összefüggésben melyek azok a tevékenységek, amelyeket a költségvetés finanszíroz, és melyek azok, amelyeket az adott intézmény a bevételi kötelezettsége érdekében végez.

Utólag elmondható, hogy hosszas módszertani és informatikai fejlesztések elvégzése után, e téren számottevő előrelépés történt, amit leginkább a KSH gyakorlata fémjelez. Arról van szó, hogy a KSH-ban, valamint annak a régiós igazgatóságain kutatószobát hoztak létre, amelyben a kutatók, - meghatározott szabályok mellett – hasz-

nálhatják a KSH mikro adatállományait. Tény, hogy a kutatószoba használata nem mindig zökkenőmentes, amit a szabályok időnkénti finomításával kezelni lehetne. A nagyobb probléma azonban az, hogy a kutatók döntő részének nem „komfortos” az adatállományokhoz ezúton való hozzáférése, tehát a kényelmi szempontok komoly korlátot jelentenek az adatállományok felhasználásában. Úgy véljük, hogy *a kialakult helyzetért a felsőfokú képzés hiányosságai is felelősek, nevezetesen az oktatók meglehetősen érdektelenséget mutatnak aziránt, hogy diákjaikat ösztönözzék a nagy adatállományok kutatószobán keresztüli hasznosítására.* Itt említjük meg, hogy a FETE ez irányban is igyekezett lépéseket tenni, ám az érintett felsőoktatási intézmények nem igazán kívántak élni a lehetőséggel.

5. Állásfoglalás „A társadalmi fejlődés mérésével kapcsolatos elméleti és módszertani kérdésekben (2010, november)”

A 2008. évi pénzügyi és gazdasági világválság váratlanul érte nem csupán a kormányzatokat, hanem a szakembereket, és a társadalmi fejlődéssel foglalkozó kutatókat egyaránt. A világválság okait és tanulságait feltáró Stiglitz jelentésnek nagy visszhangja volt, amely vitára ösztönözte a FETE-ben tömörült közgazdászokat és szociológusokat, valamint a társadalmi fejlődés kérdéseivel foglalkozó kutatókat. A témakörrel foglalkozó, szakmaközi műhelykonferencián a szakemberek különböző nézőpontból próbálták körbejárni a társadalmi, gazdasági, valamint a környezetvédelemmel kapcsolatos kérdésköröket, amelynek középpontjában a fenntartható társadalmi fejlődés kulcskérdései álltak.

Az e témakörben készített állásfoglalás meglehetősen részletes, ezért ebből csupán azt emeljük ki, amely – interdiszciplináris jelleggel - széleskörű kutatásokat javasolt. A KSH-ban elindultak az ezzel kapcsolatos munkálatok, és ennek keretében elkészült egy társadalmi jelzőszám kötet, amelyet azonban a KSH akkori vezetése nem engedett publikálni, viszont engedélyezte, hogy a kötet szerkesztője közölhesse a Statisztikai Szemlében a kézirat alapján összeállított írást (Harcsa, 2011).²⁰

²⁰ Harcsa István, 2011: Gondolatok a társadalmi fejlődés méréséről. *Statisztikai Szemle*. 89. évf. 10–11.sz. 1081–1097. old.

Társadalomstatisztikai Kutatóközpont létrehozása a BCE SZTI égisze alatt

Az indulást követő 2-3 évben számos jele²¹ volt annak, hogy a FETE eredeti céljainak jelentős része, - nagyon komoly korlátok miatt – nem valósulhat meg, ezért e téren jelentős koncepcióváltásra volt szükség annak érdekében, hogy újabb lendületet kapjon a szervezet tevékenysége. A FETE vezetése, - élve az adódó lehetőséggel – úgy döntött, hogy megpróbál teret nyitni a kutatási tevékenységnek. Miután a Budapesti Corvinus Egyetem Szociológiai és Társadalompolitikai Intézetével (BCE SZTI) már korábban is jó szakmai kapcsolatok alakultak ki, ezért felmerült egy az SZTI égisze alatt működő Társadalomstatisztikai Kutatóközpont létrehozásának a gondolata. Erre vonatkozóan a két szervezet együttműködési megállapodást kötött, amelynek preambulumban a következőket fogalmazták meg:

„Felek fontosnak tartják a hazai, nagy hagyományokkal rendelkező társadalomstatisztikai kutatások művelését, amelyre jó lehetőséget biztosíthat a BCE SZTI égisze alatt javasolt Társadalomstatisztikai Kutatóintézet (továbbiakban, TTK) létrehozása. A TTK az Andorka Rudolf által korábban kialakított KSH-beli műhely,²² illetve a BCE egykori Szociológia tanszékén kidolgozott szakmai nyomvo-

²¹ Itt elsősorban a társadalomtudományi adatbank létrehozásával kapcsolatos terv kútba esésére, valamint az annak koordinálására kialakított Statisztikai Felhasználói Tanács elhalására gondolunk.

²² A kapcsolatok szempontjából kedvező körülménynek számított, hogy a FETE vezetője, Harcsa István hosszú ideig együtt dolgozott a KSH Társadalomstatisztikai főosztályán Andorka Rudolf-fal, aki azonban 1983-ban elhagyta a KSH-t, és az első időszakban a Corvinus Egyetem Szociológia tanszékét vezette, majd később, - közel két cikluson át – ő volt az egyetem rektora.

nalon kívánja a makroszociológiai tevékenységét folytatni.” (Forrás: Együttműködési megállapodás a BCE SZTI és a FETE között.) Empirikus makroszociológián a nagymintás, valamint a mikrocenzusokon, népszámlálásokon, továbbá más teljes körű társadalomstatisztikai adatgyűjtések bázisán művelt szociológiát értették. Ennek szakmai alapját az Andorka Rudolf, Cseh-Szombathy László, valamint Ferge Zsuzsa nevével fémjelzett KSH-beli műhely vetette meg.

A javaslat indoklásában az alábbiak kerültek megfogalmazásra: „Az e műhely által képviselt irányzat háttérbe szorulása mögött két alapvető jelentőségű fejlemény húzódik meg: 1./ a szociológián belül már hosszabb ideje perifériára kerültek a társadalom makro-szerkezetével kapcsolatos kutatások és az ez irányú szakmai érdeklődés. 2./ hasonló térvésztes figyelhető meg a társadalompolitikai döntés előkészítést megalapozó, közigazgatás felől érkező szakmai igények terén is, amely e terület KSH-beli művelésének komoly korlátot szab. A szakmai űrt csak akkor lehet érdemben betölteni, ha az empirikus makroszociológiai tevékenység - Társadalomstatisztikai Kutatóközpont létrehozásával - intézményes keretek közé kerül. Az új szervezeti egység bizonyos mértékig a „híd” szerepét is képes betölteni az intézményes társadalomstatisztika és az empirikus szociológia között.” (Forrás: Együttműködési megállapodás a BCE SZTI és a FETE között.)

A kezdeményezés nyomán, a BCE Kari Tanácsa, a Rectori Kabinet előzetes támogatásával – 2014. december 15-én - elfogadta az SzTI égisze alatt javasolt Társadalomstatisztikai Kutatóközpont (TKK) létrehozását, amelynek vezetője Elekes Zsuzsa az Intézet munkatár-

sa, titkára Harcsa István lett. Tekintve, hogy a mellékletben megtalálható a TKK létrehozásával kapcsolatos előterjesztés, valamint az ahhoz csatolt munkaprogram, ezért tömören csak a leglényegesebb pontokat emeljük ki.

Javasolt tevékenységformák, szakmai programok

1. Komplex témagondozás a minőség, az interdiszciplináris megközelítés és a műhelyközi kapcsolatok kezdeményezésének a jegyében

- a./ *Kutatások kezdeményezése,*
- b./ *Műhelyviták szervezése,* részben a TKK által kezdeményezett, részben a mások által végzett kutatások eredményeinek megtárgyalására,
- c./ *Hallgatók, doktorandusok és kutatók bevonása a kutatásokba,* részben a rekrutációs bázis kialakítása, részben az oktatási tevékenység támogatása érdekében,
- d./ *A kutatási eredmények publikussá tétele* (erre vonatkozóan saját internetes felületet lehetne kialakítani, amelyet elérhetnek az egyetemi közösségek érdeklődő tagjai, és a kutatók).

2. Műhelyviták, könyvviták szervezése a szűkebb szakmai profilon kívüli társadalom-tudományi témakörökben

Témakörök

- Társadalmi tagozódás, rétegződés
- Családszociológiai és családstatistikai kutatások
- Időmérleg-életmód vizsgálatok tematikus keretek közötti hasznosítása
- Társadalmi jelzőszámok - Társadalmi helyzetkép

A fentiekben bemutatott ambiciózus javaslatok alapján elmondható, hogy azok koncepcionálisan követték a FETE szellemiségét, ami pedig a témaköröket illeti, azok jelentős részben lefedték az Andorka Rudolf, illetve a KSH-beli Társadalomstatisztikai főosztály által művelteket.

A hallgatók és doktorandusok kutatásokba való bevonásának első lépéseként,- 2015. második felében - elindult volna egy makroszociológiai kurzus, amelynek résztvevői a *TKK holdudvarába tartozók köréből került volna* ki. A kurzus keretében a résztvevők tanulmányokat készítettek volna, megfelelő szakmai támogatás mellett, beleértve az adatokhoz való hozzáférés biztosítását. Ez utóbbi érdekében a KSH-val együttműködési megállapodás született, amelynek értelmében „...a KSH lehetővé teszi, hogy a statisztika, illetve a szociológia iránt érdeklődő hallgatók (a KSH fogadó kapacitásához igazodó számban) a szakmai gyakorlatukat a KSH-ban folytathassák, amelyhez a KSH biztosítja a személyi (tutor) és a tárgyi (számítógép) feltételeket, továbbá lehetővé teszi a szakmai gyakorlat teljesítéséhez szükséges dokumentumokhoz, informatikai alkalmazásokhoz való hozzáférést.” (Forrás: Együttműködési megállapodás a Központi Statisztikai Hivatal és a Budapesti Corvinus Egyetem Szociológia és Társadalompolitikai Intézete között.)

Eme előkészületek után, nagy meglepetésre *kiderült, hogy nincs igazán érdeklődés a program iránt a hallgatók és a doktorandusok körében.* Ennek mélyebb okait kutatva azt a következtetést lehetett levonni, hogy a FETE által kínált empirikus makroszociológia „kiment a divatból”, miután az idősebb kutatók közül is csupán néhány

nyan foglalkoztak/foglalkoznak a KSH fent említett nagy adatállományaival. A szakmai kultúrának ez a szelete tehát teljes mértékben a perifériára szorult, amelyben az adatokhoz való hozzáférési problémák csak részleges magyarázatot adnak, és nagyobb súllyal esik latba az érdektelenség, valamint az a „kényelmetlenség”, hogy az adatfeldolgozás csak a KSH kutatószobájában végezhető.

Ezek a körülmények aláásták a tervezett programok megvalósíthatóságát, *ami azt is jelentette, hogy a FETE nem kaphatott újabb lendületet a tevékenységéhez*, és a továbbiakban csupán a műhelyviták szervezése maradt „életben”, amit a 2020-ban megjelent COVID járvány számottevően megnehezített. Mindez megpecsételte a FETE jövőbeni sorsát, miután a mozgásköre minimálisra szűkült, ennek következtében felmerült az egyesület megszüntetése, oly módon, hogy betagozódik az MSZT Társadalomstatistikai szakosztályába, megtartva a Fényes Elek nevet.

Adatokhoz való hozzáférhetőség, társadalomtudományi adatbank

Az adatokhoz való kutatói hozzáférést alapvetően két dolog határozza meg, az egyikről, a hozzáférés jogi szabályozásáról már korábban említést tettünk, a másikkra, nevezetesen a rendelkezésre álló adatállományok felhasználóbarát módon való kezelhetőségére itt térünk ki. Ezen belül csak a társadalomtudományi adatbank kérdését vesszük górcső alá, tekintve, hogy - a nemzetközi tapasztalatok alapján – a FETE nagy súlyt helyezett ennek létrehozására.

Előzmények

Már a 2010 előtti időszakban, nemzetközileg is felfutóban volt az adatbázisok létrehozásának igénye, amelyhez néhány elismerten kiemelkedő tevékenységet végző adatbank gyakorlata kellő ösztönzést nyújtott. Ezek közül is az angliai Essexben működő adatarchívumot lehet kiemelni, amely – többek között – átvette az ottani Statisztikai Hivataltól is az adatállományok zömét. Majd a megkapott „nyers” adatállományokat, - részben a minőségbiztosítási követelmények miatt – több szempontból is ellenőrizték, továbbá a kutatók által kidolgozott képzett változókat is raktak rá, végül könnyen kezelhető, felhasználóbarát struktúrába helyezték át. Az ily módon „újracsomagolt” adatállományokhoz, - a hozzáférési szabályok keretein belül – bárki hozzáférhetett, sőt a Statisztikai Hivatal munkatársai is használták azokat a hivatalos elemzéseik összeállításakor. Ez a fajta konstrukció elnyerte a FETE statisztikusainak a tetszését is, már csak azért is, mert a magyar KSH-án belül gyakorta feszültséget

okozott az a körülmény, hogy az egyes szakfőosztályok között igen nehezen működött a kölcsönös hozzáférés lehetősége.

A társadalomtudományi adatbank létrehozására irányuló kezdeményezés elindításánál két további fejleményt érdemes kiemelni. Az egyik a TÁRKI kezelésében levő társadalomtudományi adatbázis fenntartásával volt kapcsolatos, amely a veszteséges működtetés következtében szinte ellehetetlenült, ezért szükségszerűen felmerült egy új koncepcionális alapokra támaszkodó adatbázis felépítése. A másik részben a Közgazdaságtudományi Intézet akkori törekvésével kapcsolatos, ahol egy 12 éve elkezdett adatbázis fokozatos bővítésének az igénye merült fel, és hasonló bővítési szándék jelentkezett a Szociológiai Kutató Intézet részéről is, ahol, „A 20.század hangja archívum” elnevezéssel létrehozott, kvalitatív adatbázist kívánták továbbfejleszteni.

Fényes Elek Program²³

A fentiekben említett előzményekre is alapozva, - Fényes Elek Program néven – fogalmazódott a társadalomtudományi adatbank létrehozására vonatkozó előzetes elképzelés. Miután a FETE-nek nem voltak intézményi tagjai, ezért első lépésben meg kellett nyerni az ügyhöz a leginkább érdekelt kutatóintézetek²⁴ vezetőit, sőt az MTA vezetését is. Az első időszakban ez a törekvés eredményes volt, mert

²³ A részletes program a mellékletek között szerepel.

²⁴ E kutatóintézetek az MTA égisze alá tartoztak, nevezetesen a Közgazdaságtudományi Intézet (KTI), a Politikatudományi Intézet, valamint a Szociológiai Kutató Intézet.

többszöri egyeztetés után, - az érintett intézeti vezetőkkel együtt - sikerült kialakítani egy olyan közös programot, amely eljutott az MTA akkori elnökéhez, Pálinkás Józsefhez.

A program előkészítésében résztvevők úgy vélték, hogy miután közfeladatról van szó, ezért az egységes magyar társadalomtudományi adatbázis gazdjaként a Magyar Tudományos Akadémia jöhet szóba. Alapvető kérdés volt az együttműködésben résztvevők közötti munkamegosztás kialakítása. Az elképzelés szerint *a gesztori szerep az MTA-ra hárult, az adatfelhasználók és az adatgazdák közötti közvetítést a FETE vállalta*. Az adatbank működtetőjeként, azaz a szolgáltató intézményként pedig lehetett bárki, aki erre alkalmas volt.

Érdemesnek véljük idézni a közös megállapodásról szóló emlékeztető záró passzusát:

„A FETE, a KTI, a PTI, valamint az SZKI egymással egyetértésben, közösen kérik, illetve javasolják, hogy Szarka László főosztályvezető úr a fentiekben rögzített megállapítások és ugyancsak a fentiekben hivatkozott dokumentumok alapján tegyen előterjesztést az MTA elnöke felé, javasolva egy, az MTA égisze alatt, a FETE koordinálásával működő egységes, közös magyar, országos társadalomtudományi adatbázis létrehozását, majd nemzeti társadalomtudományi adatbank működtetését.” (Forrás: az előkészítő megbeszélés emlékeztetője.)

Pálinkás József kedvezően fogadta a programjavaslatot, és az ügygel való érdemi foglalkozást az hátráltatta, hogy éppen ekkor volt napirenden az MTA egészének, és ezen belül is a kutatóintézetek átalakításának a terve. Ismert, hogy az átalakítás menedzselése nemcsak hosszú időt vett igénybe, hanem számos vitatott intézkedés nyomán szinte kaotikus viszonyok jöttek létre. Az ily módon kialakult új struktúra azonban már nem volt fogadóképes a korábbi javaslat befogadására, ezért azt le is vették a napirendről. Ez azért is volt sajnálatos, mert az MTA vezetésével való tárgyalásokkal párhuzamosan a TÁRKI-val, valamint az akkori VÁTI-val (Várostervezési Intézettel) is felvette a FETE a kapcsolatot a tervezett társadalomtudományi adatbázis ügyében. Ennek keretében konkrét együttműködési megállapodásokra is sor került, amelyben rögzítésre kerültek a megvalósításra váró feladatok.

Utólag látható, hogy az ügy zátonyra futása miatt, - a jövőbeli kutatási feltételek szempontjából - óriási lehetőségtől estek el a társadalomkutatók, valamint az intézményeik. E tekintetben elég, ha csupán arra gondolunk, hogy az empirikus kutatók számos adatigénye nem, vagy csak részlegesen, és ez esetben továbbra is erős korlátok között elégíthető ki. A jelenlegi helyzet azt sugallja, hogy a több mint egy évtizeddel ezelőtt napvilágot látott kezdeményezés alapvető céljai ma is aktuálisak.

Tudományos műhelyviták

A műhelyviták szervezése kapcsán feltétlenül érdemes megemlíteni azok helyszíneit, amelyeket többnyire a FETE-vel szorosabb kapcsolatba került intézmények biztosítottak, társrendezői minőségben. Különösen emlékeztetésekre voltak az első időszakban, általában 50-100 fő részvétele mellett, a Budapesti Corvinus Egyetemen (BCE) megrendezett műhelyviták, amelyek nemcsak a szociológia berkeiben keltettek visszhangot, hanem az államapparátus érintett részeiben is, így elsősorban a KSH-ban, valamint Adatvédelmi Hivatalban.²⁵ Az utóbbi néhány évet leszámítva egyébként a leggyakrabban a BCE adott helyszínt a rendezvényeknek, ám többször előfordult, hogy a Szociológiai Kutató Intézet biztosította a helyszínt, valamint a KSH.²⁶

A műhelyviták általános koreográfiája már az induláskor megfogalmazásra került, amely a következő volt: 1./ a három nagy területen belül (közgazdaságtan, szociológia és a statisztika) nem volt tematikai korlátozás, azonban előnyben voltak az empirikus eszközökkel dolgozó kutatások, 2./ a viták, a kellő szakmai megalapozás érdekében, döntően írásos anyagokra épültek, amelyekhez általában korreferensek fűztek észrevételeket. Gyakorta publikálás céljából készített írások kerültek napirendre, amely megemelte a „tétet”, ily

²⁵ A KSH-ban, illetve az Adatvédelmi Hivatalban keletkezett nagyobb visszhang mögött az állt, hogy a FETE az első két évben az adatokhoz való hozzáférés, valamint a 2011. évi népszámlálás előkészítésével kapcsolatos kérdésekre fókuszált.

²⁶ A KSH-beli rendezvényekre az adott lehetőséget, hogy a Magyar Statisztikai Társaság (MST) Társadalomstatisztikai szakosztályával közösen szerveztünk vitákat, amelyhez az MST révén lehetett termet szerezni.

módon ezek szakmai kihívást jelentettek a szerzőknek, és a korrekciónak egyaránt. A tartalmas hozzászólások során megfogalmazott gondolatok pedig nem ritkán „új értéket” hoztak a felszínre, amelyek ezért beépülhettek a közlésre szánt írásba. A viták kevés kivételtől eltekintve nyilvánosak voltak, már csak azért is, mert fontos szempont volt részben a különböző nézőpontok felszínre hozása, részben egy-egy aktuális kérdés (pl. adatokhoz való hozzáférés) kapcsán pedig a szakmai konszenzusra való törekvés.

A továbbiakban, - illusztrálásképpen – ezekből próbálunk adni némi ízelítőt.²⁷

Társadalmi tagolódás – a „témagondozás” jegyében

A napirendre került témakörök többsége a társadalomszerkezet különböző aspektusaira fókuszált, ezen belül is túlnyomóan a társadalom tagolódására, így az osztályviszonyok, valamint a rétegződés jellemzőinek a bemutatására. Ami nem véletlen, hiszen a szakmai közösség aktív tagjai döntően ezzel a témakörrel foglalkoztak, és ezért a műhelyközi kapcsolatok során is ezek kaptak prioritást. E körülmény is hozzájárult ahhoz, hogy a kezdeményezés bizonyos fokig egyfajta „témagondozás” jellegét öltötte.

A társadalmi tagolódást illetően meglehetősen széles paletta jelent meg, ám ezen belül többször visszatérő volt *az osztály, illetve a rétegződési viszonyok* tárgyalása. E témakörben különösen terméke-

²⁷ Miután a korábbiakban már tárgyaltuk az adatokhoz való hozzáféréssel, valamint a 2011. évi népszámlálás, és a 2016. évi mikrocenzus előkészítésével kapcsolatos vitákat, azért ezek itt nem szerepelnek.

nyek voltak a Helyzet Műhellyel közösen szervezett diskurzusok, amelyeken tartalmas kritikai értékelésekkel fűszerezve, képet kaphattunk az osztály, illetve a réteg szempontból megjelenő megközelítés szakmailag érzékeny pontjairól. Ám hasonlóan nagy érdeklődést váltottak ki a más műhelyekkel, így többek között a Szociológia Kutató Intézettel (rétegződés és integráció), valamint a Zsigmond Király Főiskola Társadalomtudományi Kutatóközpontjának *rétegződésmodell-vizsgálatairól*²⁸ szervezett műhelyviták.

Az utóbbi években pedig előtérbe került az újabb rétegződés kutatások eredményeinek a bemutatása, amelyről hosszabb vitasorozat indult, és a produktumok különböző folyóiratokban jelentek (jelennek) meg. E sorozat szakmailag kiemelkedő rendezvényeként könyvelhetjük el az Andorka Rudolf születésének 90. évfordulója alkalmából szervezett műhelykonferenciát, amely ugyancsak a társadalmi tagolódás témakörét tűzte ki. Erre az alkalomra is készültek írások, amelyeket a socio.hu folyóirat, tematikus blokk formájában fog megjelentetni. Érdeemes azt is megemlíteni, hogy – korábban - a témakörhöz kapcsolódóan kerültek bemutatásra a *kapcsolathálózati miliőkről* folytatott, módszertani újításokat felszínre hozó kutatás eredményei. Továbbá élénk érdeklődést váltottak ki, - a Szociológiai Kutató Intézetnek - a társadalmi integráció és rétegződés összefüggéseit feltáró kutatásai is.

Elmondható, hogy nagyon tanulságosak voltak a több hullámban szervezett szakmai diskurzusok, hiszen – számos új eredmény mel-

²⁸ Itt említjük meg, hogy a vitákra készített tanulmányokat döntően a Replika közölte.

lett – komoly hiányosságokra is felhívták a figyelmet. *A legsúlyosabb kritikát talán abban lehet összefoglalni, hogy az utóbbi mintegy két évtizedben végzett kutatások mellett bizonyos fokig elment a valós társadalmi gyakorlat.* A legújabb vizsgálatok alapján ugyanis kiderült, hogy az egyes társadalmi rétegeken belül olyan mérvű differenciálódás következett be, amelyek bemutatására a korábbi osztály-, - és rétegsémák egyre kevésbe alkalmasak. (Harcsa, 2021, 2022)²⁹ Következésképpen, - a társadalmi tagolódás kutatásában - az elkövetkező időszakban szükségessé válik az elméleti, módszertani, valamint az empirikus alapok újragondolása, mert e nélkül nem lesznek igazán releváns ismereteink a differenciálódásról, illetve annak következményeiről, beleértve az egyenlőtlenségek alakulását is.

Ha a szociológia problémáira reflektáló korábbi jelzéseket is figyelembe vesszük, akkor a fent említett hiányosság, mint diagnózis nagyon enyhe, sőt bizonyos nézőpontból akár felületesnek is tekinthető. Ennek kapcsán elsősorban Szelényi Ivánnak a szociológia válságáról publikált írására, illetve az abban megfogalmazott súlyos problémákra gondolunk (Szelényi, 2016).³⁰ A FETE erről a tanulmányról, illetve az erre reflektáló írásról (Harcsa, 2017)³¹ is rendezett műhelyvitát, ami, a fiatalabb szociológusok egy részében komoly visszhangot keltett. Erre alapozva a FETE egy átgondolt

²⁹ Harcsa István, 2021: A társadalmi tagolódás sémájának újragondolása. A tagolódás rendszereken átívelő trendjei. *Replika*. 121-122. 2021/3-4. 251-278. o.) Harcsa István, 2022: Társadalmi rétegek polarizálódása és heterogénebbé válása, a „nagyszerkezet” beállásával. Kézirat a Metszetek számára.)

³⁰ Szelényi Iván, 2016: A szociológia hármass válsága. *Socio.hu* 6(1): 118–126. Interneten: http://socio.hu/uploads/files/2016_1/szelenyi.pdf.

³¹ Harcsa István, 2017: A szociológia válsága, versus ideológiai „ingajarat csapdából csapdába”. Párhuzamos nézőpontok. *Replika* (103): 169–182.

vtasorozatot kezdeményezett, amelynek keretében „lvtárszerűen” számba vehetőek lettek volna a diagnosztizált válságjelek, ám a kezdeti lelkesedés után „lecsengett” az érdeklődés. A hazai szociológiai mainstream egyes körei viszont óvatos fenntartással fogadták a problémafelvetést, és a válság kimondásában egy beteljesülő jóslat veszélyét látták.

További témakörök

Iskolázottság

A további vitatémák közül kettő, *az iskolázottsággal, valamint az etnikumok helyzetével kapcsolatos kérdések* viszonylag közel állnak a társadalomszerkezet problémaköréhez. Ezek a témák részben a 2016. évi mikrocenzus előkészítése során, illetve a népszámlálási adatok kutatási célú hasznosítása kapcsán kerültek előtérbe, miután a statisztikai gyakorlat nem minden tekintetben felelt meg a kutatói szempontoknak

Az iskolázottsággal kapcsolatos műhelyviták (2014-ben és 2018-ban) másik célja a népszámlálások, ezen belül is az iskolai végzettségre vonatkozó adatok kutatási célú felhasználásának demonstrálása volt, amelyet a FETE részéről Nagy Péter Tibor vállalt fel. Miután a kutatók idősebb generációjának többsége „leszokott” a népszámlálási adatok másodlagos feldolgozásától, ezért a FETE kutatói a szóba jöhető doktori iskolák doktoranduszai, valamint a szociológus hallgatók körében próbálkoztak annak népszerűsítésével. Már a viták helyszínének a kiválasztásával is igyekeztünk közelebb kerülni a célközönséghez, amelyhez partnerként a BCE kínált erre lehetőséget. A fővárosi szociológiai doktori iskolák hallgatói számára konkrét programok készültek, beleértve a tutori segítségnyújtást, ám ezzel sem sikerült az érdeklődést felkelteni. Mindez nem véletlen, mert ha az oktatók között nincsenek, vagy csak elvétve akadnak olyanok, akik maguk is aktív használói a népszámlálásoknak, illetve a nagymintás statisztikai adatfelvételeknek, akkor nem igazán lehet várni eredményt.

Etnikai kérdések

A másik témakör, a nemzetiségekre vonatkozó adatgyűjtés, a személyiségi jogok szempontjából érzékenynek területnek tekinthető, és ezzel magyarázható, hogy - az utóbbi évtizedekben, - bizonyos jogvédő csoportok részéről a kérdezéssel szemben rendre heves tiltakozások jelentek meg, ami ily módon kellemetlen politikai felhangot is kapott. Ebben a helyzetben a témakörrel foglalkozó kutatóknak kettős feladata adódott: az egyik az etnikai kérdések megfelelő módszertanának a kialakítása, a másik tartalmas elemzések elkészítése, amelyek nem csak tudományos célt szolgáltak, hanem – a nemzeti önismeret kellő gazdagításával – releváns érveket nyújtottak az etnikai kérdések fontosságához, ezen belül is elsősorban a statisztikai célú adatgyűjtésekhez. Utólag elmondható, hogy eredményesek voltak az e tárgyban, - 2014-ben és 2015-ben - szervezett viták, mert részben tartalmasabb, és relevánsabb kérdezési módot lehetett kialakítani, részben pedig a nemzetiségek jellemzőire vonatkozó ténytényező, tehát empirikus alapokon bemutatott elemzések széles körben igazolták, hogy a transzparencia nagyon fontos a személyiségi jogok szempontjából érzékeny témakörök esetében is.

Módszertan

Miután a statisztikában és a szociológiában fontosak a *módszertani kérdések*, ezért ezek is terítékre kerültek a műhelyviták során, amelyek közül kettőt emelünk ki. Az egyik, - a szakma egyik „nagyágyújának” - Leslie Kish születésének századik évfordulója alkalmából, széles körben rendezett műhelykonferencia volt, amelyen a *mintavé-*

teli és felvétel tervezési megoldások voltak napirenden (2012-ben). A rendezvény keretében számos, új megoldást kereső módszertani előadás hangzott el, amelyekről a Statisztikai Szemlében részletes ismertetés jelent meg. (Ezt az ismertetést a dokumentumok között megtalálhatjuk.)

A másik a 2011. évi népszámlálás előkészítésének a keretében (2011-ben), *a lakossági felvételeknek a népszámlálási mintákon való kialakításával foglalkozott*, valamint a lakossági adatgyűjtések integrált keretek közötti kezelésével. A korábbiakban már említettük, hogy akkoriban az empirikus kutatók körében fokozott érdeklődés mutatkozott a népszámlálások, és általában a nagymintás statisztikai adatgyűjtések iránt, ezért igyekeztek javaslataikkal gazdagítani a módszertani, és empirikus lehetőségek tárházát. Érthető módon ezen igyekezet mögött alapvetően az a kívánság húzódott meg, hogy a korábbiakhoz képest jelentősen könnyebbé váljék majd a statisztikai adatokhoz való hozzáférés. Ám a későbbiekben kiderült, hogy ez nem úgy következett be, ahogy az érintett kutatók többsége elképzelte, mert viszonylag hosszú idő telt el, míg a KSH-beli kutatószoba intézménye létrejött. A csalódott kutatók jelentős része azonban már nem kívánt, és ma sem kíván élni ezzel a lehetőséggel, bizonyos mértékig kényelmi szempontok miatt. Úgy véljük, ez a körülmény számottevő magyarázatot az empirikus szociológia jelenben is tapasztalható „féloldalas” működéséhez, amelyre a kisminták szinte kizárólagos használata a jellemző.³² Szerencsés kivételnek tekint-

³² Itt most eltekintünk az interneten elérhető Big Data révén gyűjtött információktól.

hetők az MTA KRTK kutatói, akik számára az intézményük megvásárolta a KSH-tól (és más adatgazdáktól) az adatállományokat, amelyeket „komfortos keretek között” a munkahelyükön tudnak feldolgozni.

Társadalomtörténet

A FETE holdudvarában számos olyan kutató van, akinek erős a kötődése a társadalomtörténeti kérdések iránt, és egyúttal kapcsolatban is vannak a társadalomtörténettel foglalkozó szakmai közösségekkel, ami lehetőséget adott/ad a műhelyközi kapcsolatok ápolására. Az ily módon működő „szakmai hálózat” révén, ezen belül is leginkább a Hajnal Körrel közösen több nagyon tartalmas műhelyvita megszervezésére került sor. Ezek között lehet megemlíteni a „Népességi katasztrófák Magyarország történetében” (2013-ban), valamint „Az 1851-1910. közötti időszak vándorlástörténetének újragondolása” (2018-ban) címmel megtartott rendezvényeket, amelyeken - mindkét alkalommal - Faragó Tamás tanulmányai kerültek megtárgyalásra. Különösen az utóbbi keltett nagyobb szakmai érdeklődést, mert alapos empirikus kutatások alapján, a kapott eredmények, - közismerthez képest - számottevő mértékben eltérő képet adtak az egykori nagy kivándorlási hullámról.

Végül ugyancsak a műhelyközi szakmai kapcsolatok fontosságát jelezte az a műhelyvita, amelyen Valuch Tibor „Magyar hétköznapok” című könyve került napirendre. Lehetséges, hogy e mű a szociológusok körében nagyobb sikert aratott, mint a történészek körében, miután a szerző alapvetően szociológiai nézőpontból közvetítette

gondolatmenetét, és ennek szellemében interpretálta a statisztikai idősorait is.

Egyebek

A már említett, viszonylag intenzív műhelykapcsolatoknak köszönhetően, további témakörök is szerepeltek, amelyeket a teljesség kedvéért említünk. Ezek közül *több alkalommal is tárgyalásra került a családszerkezet különböző aspektusa, valamint az ifjúság helyzete, továbbá a korrupció jelensége* is szerepelt a vitákon.

Tanulságok a jövőnek

Abból indultunk ki, hogy a FETE ugyan csak pici szeletét képviseli a hazai szociológiának, ám miután része annak, ezért történetét célszerű szélesebb összefüggésekbe helyezni. Ha tehát a jövőre is vonatkozó tanulságokat kívánunk megfogalmazni, akkor – a viszonylag szoros kapcsolódásokat is figyelembe véve - külön kell kezelni a szervezet sajátosságából fakadó tényezőket, és külön a hazai szociológiai közélet, sőt a tágabb társadalmi környezet közvetlen és közvetett hatásait.

„Külső” tényezők

Először a külső tényezők szerepére térünk ki, ami ugyan azzal a kockázattal jár együtt, hogy legfeljebb jelzésértékű momentumokat fogunk kiragadni. Ezt is figyelembe véve a következőket emeljük ki:

1. A társadalmi klíma szerepe. A FETE 2010-ben való színre lépése is megerősíti azokat a hazai tapasztalatokat,³³ mely szerint *hatalomváltás körüli időszakban, - egyfajta vákuum kialakulása* következte-

³³ Érdemesnek véljük e tekintetben megemlíteni, hogy a FETE-vel viszonylag szoros szakmai kapcsolatban levő, és tudományos tevékenységet végző Hajnal István Kör (HIK), amely a rendszerváltás elején jött létre azzal a céllal, hogy alternatív keretet biztosítson a hazai társadalomtörténészek szakmai képviseletére. Ebben az időszakban alakult meg a KSH-ban a Statisztikus Kör is, amely ugyan nem vált bejegyzett szervezetté, ám ezt is figyelembe véve alternatív megoldásokat dolgozott ki a haza statisztikai rendszer megújítására. Ezek egy része, - az első időkben - beépült a KSH gyakorlatába, amelyeket azonban a későbbiekben fokozatosan kiiktattak a rendszerből. Ez utóbbi szervezet, részben a tagok egzisztenciális kitértségéből fakadó veszélyek miatt csupán két évig működött.

ben - „fellazul” a politikum nyomása,³⁴ és ez időlegesen lehetőséget nyújt a tudományos szférában is alternatív keretek létrehozásának. Ezt azért kell hangsúlyoznunk, mert e területen általában kiemelkedően erős a hatalom által vezérelt állami kontroll jelenléte, ami - áttételesen - komoly korlátokat jelent a tudományos érdekvédelmi, valamint szakmai szervezetek mozgása szempontjából. Következésképpen ezt a „fellazulási” időszakot, - az alternatív szervezetek, így a FETE létrehozása szempontjából is - egyfajta „kegyelmi állapotnak” tekinthetjük.

Ha e fenti kitétel igaz, akkor ennek a jövőre vonatkozó lehetséges üzenete több mint elgondolkodtató, hiszen ez azt jelenti, *hogy hasonló szervezetek létrehozására csak a következő hatalomváltás időszakában lehet jó eséllyel számítani*. E gondolatkísérlet megglehetősen összetett folyamatokat érint, ezért kifejtésétől terjedelmi okok miatt is eltekintünk.

2. Részleges betagozódás a hatalmi struktúrába. A tudomány területén működő „hagyományos” szakmai szervezetek, - állami státusukból adódóan - szükségszerűen beágyazódnak a hatalmi struktúrába, amely nem csupán korlátokat jelent, hanem idővel jelentős mértékben erodálhatja a működési képességeiket, és ilyen körülmények között a valós presztízsük is folyamatosan kopik.³⁵ Az említett

³⁴ A politikumnak a lényeges társadalmi jelenségekre irányuló nyomása jelentős részben összefügg az állam kiemelkedően erős szerepével, amely társadalomtörténeti örökség, és ez által, - ebben a tekintetben - az útfüggőség jegyeit hordozza magán.

³⁵ A szakmai szervezeteknek a hatalmi struktúrába való részleges beágyazódása ambivalens hatású, miután egyik oldalról relatíve könnyen lehet hozzájutni a „leosztott” forrásokhoz, ezért kényelmes helyzetet jelenthet, a másik oldalról viszont

„kegyelmi időszak” ezeknek a szervezeteknek is felkínált bizonyos lehetőségeket a részleges „kiágyazódásra”, és ez a körülmény az olyan alternatív szervezetek számára, mint a FETE meglehetősen kedvezőnek bizonyult. Ennek volt ugyanis köszönhető, hogy számos akadémiai, illetve egyetemi intézményt időlegesen sikerült összefogni, és létrehozni a szakmai érdekvédelmet és a bizonyos mérvű koordinációt felvállaló Statisztikai Felhasználó Tanácsot. Ez a szervezet próbálta volna részlegesen ellátni az akadémiai és más kutatóintézetek körében azokat az érdekvédelmi és koordinációs feladatokat, amelyeket a meglevő „hivatalos” szervezetek, - a hagyományos keretek korlátai miatt – nem tudtak érdemben megoldani. A célok között kiemelkedően fontos volt még, a minden kutató számára hozzáférhető társadalomtudományi adatbank kezdeményezése.

3. A szociológia térvesztése. A szakmai légkör alakulása szempontjából érdemes megemlíteni a szociológia iránti társadalmi érdeklődés folyamatos hanyatlását, amely párosul a szociológiában tapasztalható válságjelekkel. (Szelényi, 2016³⁶ ; Harcsa, 2017) Ez utóbbi nem csupán hazai sajátosság, miután nemzetközi viszonylatban is tetten érhető.

Bő egy évtizeddel ezelőtt, e folyamat kapcsán még érezni lehetett bizonyos szakmai elégedetlenséget, ami akkoriban ez számottevő ösztönzést adott a FETE-be tömörült kutatók alternatív útkeresésének.

nyilvánvaló a függő helyzet, ami hozzájárul a kényszerű lojalitás elfogadásához és fenntartásához.

³⁶ Szelényi Iván, 2016: A szociológia hármass válsága. *szocio.hu*, 6(1): 118–126. http://szocio.hu/uploads/files/2016_1/szelenyi.pdf

A későbbiekben, - a „fellazulási” időszak lezáródásakor - viszont az állami nyomás fokozódásának hatására az elégedetlenséget felváltotta a helyzetbe való belenyugvás, amely mögött jelentős részben az érintett kutatók egzisztenciális fenyegetettsége is meghúzódott. Mindez óhatatlanul a szakmai érdeklődés visszaesését idézte elő, és ami talán még ennél is súlyosabb, visszaszorult a tudományos műhelyek közötti párbeszéd és együttműködés, ami egyre nagyobb teret enged a belterjesség kialakulásának. Mindez a FETE működése szempontjából nagyon komoly „ellenszélként”³⁷ jelentkezett, hiszen kiiktatta a rendszerből a potenciális partnereket.

4. Meggyengült szakmai kohézió. A szakmai kohézió szempontjából, - a párbeszéd és együttműködés fókuszba állításával - a FETE a társadalomtudományok, ezen belül is a szociológia egyik egyre neuralgikusabbá váló pontjára tapintott. Az utóbbi évtizedekre viszszatekintve ugyanis, érezhetően kedvezőtlenül változott meg a szakmai kohéziót támogató intézményi, és főleg működési környezet.³⁸

³⁷ Ez az „ellenszél” sodorta el az SFT-t, és a társadalomtudományi adatbank létrehozására irányuló kezdeményezést, így módon megtörte az alternatív útkeresés lendületét, majd fokozatosan ellehetetlenítette.

³⁸ Ez utóbbin belül a pályázati rendszer, - adott mértékben és keretek között alkalmazott - intézménye alkotja talán a legkritikusabb láncszemet, amely komoly korlátot állít a hosszabb időtávot átfogó, komplex kutatásoknak. A pályázati rendszer túltengése ugyanis a projekt szemléletet állítja előtérbe, és nem a kutatni kívánt terület „belső logikája” mentén való tervezési gyakorlatot. Miután ebben a tekintetben, - a különböző típusú kutatási területek összehasonlíthatósági korlátai miatt - nehéz általános „szabályokat” megfogalmazni, ezért csupán példaként említjük Cseh-Szombathy László akadémikus egykori becslését, mely szerint az alapvetően empirikus eszközökre támaszkodó szociológiai kutatások esetében az lenne az optimális megoldás, ha a kutatásra fordított összegen belül a pályázati forrásokból származó rész egyharmad körüli lenne. Ilyen konstrukció mellett biztosítható az átfogó területek témagondozása, valamint az intézményi stabilitás révén a kutatói közösség összeforrása, amelyek nélkülözhetetlen elemei a szakmai kohézióknak. Ma már nem biztos, hogy sokan ismernék a pályafutását, ezért megemlíjtük,

A rendszerváltás előtti évtizedekben pályára lépő, idősebb kutatói generációk, - a szakmai kohézió tekintetében - sokkal előnyösebb helyzetben voltak, mint az utánuk jövők, hiszen részben az örökölt szakmai szocializációnak, részben az intézményi struktúra adottságainak köszönhetően az érdemi szakmai párbeszéd és együttműködés természetes „hozzáállásnak” minősült. A FETE első két éve arról tanúskodott, hogy bizonyos körülmények segíthetik e „hozzáállás” revitalizálását.

5. Meggyengített MTA a recentralizáció jegyében. Bizonyos kontinuitást lehet felfedezni a 2010 előtti, illetve az azt követő időszakokban esetében, miután mindkét korszakban közös vonásként jelenik meg az MTA által koordinált társadalomtudományi kutatások méltatlan kezelése, és azokkal szemben mutatott érdektelenség.³⁹ Ezzel kapcsolatosan a mindenkori kormányzatok felelőssége egyértelmű, amelyre korábban a Stiglitz jelentés⁴⁰ is felhívta a figyelmet. Ám miután, - a hatalmi megfontolások mellett – a kormányzatok jelentős

hogy 1970-ben, - Andorka Rudolf mellett - ő volt a KSH Társadalomstatisztikai főosztályának egyik alapítója, később pedig Szociológiai Kutató Intézet igazgatója. Nem csak az empiria, hanem a szociológiai módszertan, és elmélet terén is kiemelkedőt alkotott.

³⁹ A múlt század 80-as éveiben ebben a tekintetben kivételt jelentenek, miután a tudományos kutatások állami finanszírozásának a lehetőségei, - a korábbi időszakhoz viszonyítva - jelentős mértékben javultak. Ám ne feledjük, hogy ez feltehetően annak volt köszönhető, hogy a közvetlen pártirányítás alatt levő kutatási intézményektől az MTA felé csoportosították át a forrásokat, ezért az MTA bőkezűbb módon tudta támogatni az általa koordinált kutatásokat. Érdemes megemlíteni, hogy ekkoriban kerültek meghirdetésre az akadémiai kutatási főirányok. Tény azonban, hogy a szociológiai kutatásokkal foglalkozó intézmények, valamint kutatók száma sokkal alacsonyabb volt, mint a későbbi időszakokban.

⁴⁰ Stiglitz, J. E. – Sen, A. – Fitoussi, J.-P., 2009: Report by the Commission on the Measurement of Economic and Social Progress. Paris. <https://ec.europa.eu/eurostat/documents/8131721/8131772/Stiglitz-Sen-Fitoussi-Commission-report.pdf>

mértékben a profitorientált viszonyok „fogságában”⁴¹ vannak, ezért nem igazán éreznek indíttatást a helyzet jobbítására. Ez azonban nem ad felmentést a kormányzatoknak. Elsősorban azért nem, mert úgy tűnik, hogy az utóbbi 2-3 évtizedben, - a társadalomtudományi, ezen belül is a szociológia témakörökben – erősen felbillent az egyensúly a közvetlen kormányzati, illetve az MTA által koordinált kutatások között, az utóbbi hátrányára. E folyamatot recentralizációnak is tekinthetjük, ugyanis a rendszerváltás előtt, - a 80-as éveket leszámítva - „természetes” volt a centralizáció, tehát hogy a kutatások nagyobb hányada kormányzati megrendelésre készült.

„Belső” tényezők

A belső tényezőkön alapvetően a FETE lényegi sajátosságából, céljaiból fakadó momentumokat értjük, amelyek minősíthetők a sikeresség, vagy a kudarc szempontjából. Bizonyos esetekben azonban nézőpont kérdése, hogy adott cél teljesülését sikeresnek, vagy inkább kudarcosnak minősítjük.

1. Alternatív útkeresés. Az alapítók, - látva a különböző szakmai közösségek belterjes működését – részben egyfajta „űrt” próbáltak betölteni azzal, hogy a *párbeszédhez és a szakmai konszenzusokhoz szükséges fórumok megteremtését tűzték ki célként*, amellyel egyúttal hangsúlyozni kívánták a szervezet „másságát” is. Úgy véljük, hogy az ezzel kapcsolatos tevékenység az első két évben többnyire sikeres, volt ám ezt követően – a társadalmi klíma megváltozásával – be-

⁴¹ Ez azt jelenti, hogy azok a tudomány területek, amelyek nem kecsegtetnek kedvező profit lehetőségekkel, nem igazán számíthatnak kellő mértékű állami támogatásra sem.

zárultak a lehetséges partnerek „kapui”, ily módon a FETE magára maradt a céljaival együtt. Azt is lehet mondani, hogy a hatalmi viszonyok konszolidálódásával ellehetetlenült az alternatív működési forma fenntartása, *ezért hosszú távon nem volt esély e cél megtartására.*

2. Empirikus kutatói igények középpontba állítása, amely részben a kutatási célú adatfelhasználás érdemi könnyítését szolgálta, részben egy társadalomtudományi adatbank felállítását szorgalmazta. Az előbbi esetében alapvetően a népszámlálásokhoz, nagymintás adatgyűjtésekhez, valamint az adminisztratív adatállományokhoz való hozzáférés rendszer keretek közötti szabályozása volt a cél. E téren a kiforrott módszerekkel rendelkező fejlett országok gyakorlatát állítottuk az adatgazdák elé példának, több-kevesebb sikerrel. Ennek eredményeként fokozatosan transzparenssebbé, és könnyebbé vált az adatokhoz való hozzáférés. Sajnos azonban a lehetőségekkel a kutatók többsége, - különböző okok miatt - nem kíván élni, ami súlyos probléma. Ugyanakkor továbbra is komoly gond, - a jövő egyik útját képező - adminisztratív adatállományok statisztikai célú használhatósága. A *társadalomtudományi adatbank* ügyének kezdetben ugyan sikerült számos kutatással foglalkozó intézményt megnyerni, azonban a későbbiekben részben az intézményi centralizációból fakadó anomáliák, részben pedig az *empirikus szociológiában meghonosodott felemás szakmai kultúra miatt úgy tűnik, hogy erre sem volt komoly igény.*

3. Műhelyközi kapcsolatok, műhelyviták. A szakmai párbeszéd nagyon fontos feltételeit képezik a műhelyközi kapcsolatok, valamint a „klasszikus”⁴² műhelyviták, amelyeken az idősebb kutatói generációk korábban szocializálódtak. A műhelyközi kapcsolatok döntően ad hoc jellegűekké váltak, részben a projekt keretek túltengése miatt, részben pedig amiatt, hogy felgyorsult a szociológia specifikálódása, az egymáshoz alig kapcsolódó részterületek burjánzása révén. Ilyen körülmények között érhetően *fokozódik a szakmai belterjesség veszélye*, amely meglehetősen korlátok közé szorította a FETE ez irányú törekvéseit. Az említett specifikálódási folyamat óhatatlanul kedvezőtlenül hat a műhelyviták rendszerére is, hiszen a specialisták, - a generalista típusú kutatóktól eltérően – nem igazán érznek indítást a témájuktól jelentősen eltérő tartalmú vitákon való részvételre. Ráadásul, - a nemzetközi szervezetek által szervezett „mega-rendezvények” mintájára - a hazai szintén is uralkodóvá vált a nagyrendezvények szervezése, amely – a komoly időkorlátok miatt – nem igazán adhat teret az érdemi diskurzusnak. A FETE is szembesült ezzel a helyzettel és a kezdeti lendülettel együtt járó kohéziós légkört leszámítva, egyre kisebb szakmai érdeklődés kísérte a rendezvényeit.

4. Fiatalítási kísérletek. Egyértelműen elmondható, hogy a szervezet fiatalítási kísérletei többnyire kudarcot vallottak. A szervezet ál-

⁴² Nem véletlenül ragasztottuk a „klasszikus” jelzőt a műhelyviták után, ami alatt olyan szakmai rendezvényeket értettünk, amelyeken érdemben, szinte időkorlát nélkül lehet meg tárgyalni, korreferensek támogatása mellett egy-egy témát, ha lehetséges írásos anyagra támaszkodva. A korábbi időszakokban ilyen jellegű rendezvények alkották a szakmai párbeszéd gerincét, nemcsak az akadémiai intézményekben, hanem például a KSH egykori szakmai műhelyeiben, különösen az Andorka-műhelyben.

tal e célból megszólított fiatal és tehetséges kutatók úgy látták, hogy – életkori adottságaikból adódóan - sokféle dologgal kell foglalkozniuk, ezért nem marad idejük a FETE szakmai közösségéhez való csatlakozásra. Nem lehet elvitatni, hogy ez komoly korlátot jelentett a fiatalítási szándék szempontjából, azonban feltehetően ennél többet nyomott a latban az, hogy az új generációk szakmailag nem igazán kedvező szocializációs közegben nőttek/nőnek, ez a közeg ugyanis inkább a belterjes kapcsolatok kialakulásának kedvez. Érdemes azt is megemlíteni, hogy a szervezet próbálkozott részben a fiatalok alkotó kedvének ösztönzésével, valamint a szakmai vitákba való bevonásával is, amely mögött a holdudvar kialakításának szándéka is meghúzódott⁴³, ám ezek sem igazán jártak sikerrel.

⁴³ Az alkotó kedv fellendítése érdekében a szociológiai doktori iskolák hallgatói számára felajánlottuk, hogy a FETE által preferált témakörökben tutori segítséget nyújtunk, amelybe beleértettük a népszámlálások, mikrocenzusok, valamint nagymintás adatgyűjtések feldolgozásában adott támogatást is. Továbbá, a BCE-vel való együttműködés keretében, ösztönöztük a hallgatók műhelyvitákon való részvételét, amellyel credit pontot lehetett szerezni.

További írások

Tardos Róbert: Szubjektív fénypontok a FETE (első) tizen-négy évéből⁴⁴

I. Ha majd leendő szociológia- (statisztika-, társadalomkutatás-) történészek a 21. század első évtizedeit tűzik napirendre, a Fényes Elek Társadalomstatisztikai Egyesület aligha csak egy lábjegyzet keretében, hadd legyenek mindjárt szubjektív, talán a fényesebb lapokon kerül majd sorra. Hogy megkönnyítse a dolgukat, az egyesület létrehozásában és működtetésében is oroszlánrészt vállaló Harcsa Pista jó előre gondoskodott a jelen kötet gerincét képező áttekintő írásával a maga minden részletre kiterjedő, előrelátó módján. A történeti dokumentálás e kimerítő realizálása után mi más maradhatna számomra, mint a személyes emlékek és dióhéjban fogalmazott kommentárok egy jóval szubjektívebb széljegyzetszerű összeállítása.

De hogy írásom azért mégis több legyen benyomások, emlékforgácsok pusztá gyűjteményénél, azzal a kérdéssel kell kezdenem, hogy mi is (volt) a FETÉ-ben a „fetés”, mi volt a sajátos hozzáadott értéke a társadalomkutatás terén működő különböző tudományos társaságokhoz, például a szociológia esetében az MSZT-hez képest. Maga a névadó Fényes Elek szellemi hagyatéka is a „társadalmi állapotok” egy adott diszciplinán túlmenő sokrétű megközelítésére figyelmez-

⁴⁴ Ahogy az írás további része utal rá, a címben szereplő tizennégyes szám az emlékekben és alighanem a működés folyamatában is a későbbiekkel egybemossódó kezdeti FEM-es műhelyszakasszal együtt értendő (A 2009-es év esetleges kihagyása melletti tizenhármassal szám egyébként sem illett volna a párhuzamosan szereplő „szubjektív fénypontok” kifejezéshez).

tet. A „társadalomstatisztika” sajátlagos jellege persze maga is meghatározott kritériumokkal rendelkezik az empirikus társadalomkutatás és a statisztikai, demográfiai tudományok szélesebb mezőnyén belül; azonban aki valamennyire is kvantitatív módon műveli a különböző társadalomtudományokat a szociológiától a közgazdaság- vagy a történelemtudományig, az aligha lehet meg a (bármilyen néven nevezendő) társadalomstatisztikai adalékok igénybevétele nélkül. De a társadalomstatisztikai megjelölés másra is utal: hasonlóan az ágazati szociológiáktól megkülönböztethető „nagybetűs” szociológiához, tárgya a társadalmi élet egészes integrációihoz, rendszerű összefüggéseihez kapcsolódik, ebből is adódnak a köztük lévő olyan természetes átfedések, mint például a társadalmi rétegződés, a mobilitás vagy nem utolsósorban a társadalmi egyenlőtlenségek tanulmányozása. S bár a társadalmi struktúráról, strukturálódásról (s hogy hozzám közelebbi fogalmakat is említsek, differenciálódásról, konszolidáció/interszekciónak) fényes teoretikus elgondolások, újabb és újabb konceptuális kezdeményezések születhetnek, a kutatási megközelítések széles folyamát alkalmanként akár egy egyszerű adatszerű megfigyelés is erőteljesebben lendítheti előre, mint például egy-egy foglalkozási válfaj felívelése vagy éppen eltűnése, vagy a különböző településtípusok foglalkoztatottjainak, jövedelmi viszonyainak nagymértékű átrendeződése. Mindehhez adatok és még egyszerű adatok kellenek, s nem kevésbé azok kellő szintű kiaknázása, a folyamatok szemmel tartása, folyamatos követése. A FETE funkcionális motívumát alapjában az ilyen igények, a kutatási infrastruktúra bővítésének szándékai szolgáltatták – a velünk lévők és az utánunk jövők majd megvitathatják, hogy ment e téren előbbre a „világ”, és mekkora szerepe volt egyesületünknek/szakosztályunknak ezekben

a fejleményekben. Ha a szervezeti kereteket illetően a jövőben a szociológiai diszciplínán belüli szakosztályi jelleg kerülhet is előtérbe, az elnevezés utolsó elemeként fontos hagyaték annak az egyesületi formának az elvi fókusza, amely a szakmai társaságok, illetve az akadémiai bizottságok (a szakmai közélet periodikus folytonosságát, ill. a minősítési procedura üzemszerűségét biztosító) formai keretével szemben rugalmasabb és problémákra koncentráltabb működésmódot tesz lehetővé a társdiszciplínák szélesebb közreműködésével.

2. Bár ebben a széljegyzetszerű hozzászólásban nem volna szerencsés hosszabb fejtegetésekbe bocsátkoznom, hadd említsek előljáróban mégis néhány olyan kutatási tapasztalatot – ezúttal a szociológia és a hálózatkutatás határvidékéről –, amely a szociológia és a társadalomstatisztika egészes tárgyaival és a FETE működésének sokrétű funkcióival hozható összefüggésbe. A tudományos diszciplínák és ezen belül a különböző társadalomtudományok közti (intézményi, publikációs stb.) viszonylatok kapcsolathálózati elemzése az elmúlt két évtizedben hangsúlyosabban került a kutatások napirendjére. Bár a szociológia kontúros paradigma- és módszerorientáltságának hiánya nem egyszer más társadalomtudományi diszciplínákkal szembeni deficitként fogalmazódik meg, Moody és munkatársai (így Moody és Light 2006) azt tárták fel a diszciplináris kapcsolatrendszerek feltérképezése során, hogy a plurálisabb megközelítési jelleggel rendelkező szociológia – épp e sajátossága következtében – egyfajta közbülső-közvetítő, egészében véve integratív pozícióval jellemezhető a kapcsolati térképen. És hogy egy nagyon másfajta, inkább kvalitatív irányokban tájékozódó, a szociológia nemzetközi fórumain jelentősebb pozíciókra szert tett kutatótól is kölcsönöz-

zek: a „közsociológia” elgondolásait kifejtő Burawoy (2005) egy *kétdimenziós, négymezős tipológiát* vázolt a társadalomtudományi *diszciplínák funkcióinak és jellegének rendszerezése* céljából. Röviden bemutatva, az egyes dimenziók tartalma: 1. a tevékenység a szakma felé (befelé) vagy inkább a szélesebb közönség, a befogadók, a felhasználók felé irányul. 2. az alkalmazott megközelítésmódokban mekkora a kritikai-reflexív elem hangsúlya. E két dimenzió keresztezése 1. a nagybetűs *szakmai* (akadémiai, oktatási, kutatási; belső—üzemszerű) 2. a *policy* jellegű konzultatív, tanácsadói (külső orientáció—üzemszerű) 3. a nagybetűs társadalom-, elmélet illetve *módszerkritika* (belső—reflektív) 4. a tulajdonképpeni *közsociológia* (public sociology; a nagyközönség felé való orientáció, kritikai hangsúlyokkal) válfajait írja körül Burawoy tipológiájában. Bár a téma hazai vitájában annak idején aggályaimat is kifejeztem (Tardos 2007) a szakmai és nyilvános szempontok kényes egyensúlya kapcsán, a szóban forgó tipológia heurisztikus értékét ma is elismerem, és a jelen vonatkozásban, a FETE sokrétű tevékenységét illetően is termékenynek gondolom.

3. Vegyük sorra az így vázolt négy funkciót, amely a címben jelzett szubjektív fénypontok konkrét példáinak felvillantására is módot fog adni. A nem csak a FETE eseményszerű működéséről, hanem a nem vagy csak részben megvalósult elképzelésekről is számot adó áttekintésében Harcsa Pista arról az ismételt próbálkozásokról is beszámolt, amely valamilyenfajta kutatási bázis kialakítására irányult. Ha ez az ambiciózus törekvés – legalábbis az eddigiek során – nem is valósult meg, a szakmai-akadémiai gyakorlat más elemei terén a FETE már több sikert mutathat fel. A nem csak módszertani hangsúlyú, de

a szakma múltbeli értékeit is reflektorfénybe helyező rendezvények sorából hadd emeljem ki azt a *2012-es konferenciát*, amely *Leslie Kish* életútjáról, szerteágazó *szakmai örökségéről* emlékezett meg. A magyar származású társadalomstatistikus nemzetközi hírneve és hazai reputációja egyaránt garantálta, hogy a konferenciaszervezésbe a FETÉ-n kívülről is többen kapcsolódtak be és a rendezvényt széles szakmai érdeklődés övezte. Visszaemlékszem, milyen elánnal aktivizálta magát a KSH idősebb nemzedékének egyik jeleseként Marton Ádám a nagyszámú tisztelő és Kiss Laci bácsi szűkebb ismeretségi körének képviselőjeként. A résztvevők széles mezejében azonban a mintavétel szinte minden olyan aktuális vagy örökzöld problémájának tárgyalására lehetőséget adott, amelyre vonatkozóan az emlékezés alanya letette névjegyét – és az ilyen kérdéskör bizony sokkal több volt, mint a Kish-kulcs leginkább közismert technikája. Én személy szerint a Leslie Kish-pályafutás utolsó évtizedeiben kiemelt szerepet játszó „gördülő minta” (rolling sample) elgondolásával és gyakorlatával foglalkoztam a konferencia előadásomban; az eredetileg Kanadában, majd az Egyesült Államokban jelentős szerepre szert tevő folyamatos felvételi technológiának a rendezvény óta tovább halmozódó tapasztalatai a népszámlálás lebonyolításáról folytatott hazai viták fényében is aktuálisak lehetnek. Annak idején felmerült a többek közt ezt a kérdéskört is felölelő válogatott írások (Kish, 2003) magyar nyelvű közreadása, persze a FETE lehetőségénél ehhez több erőforrásra lett volna szükség; az adósság azonban ma is aktuális.

A szakmai hagyományörzés mellett a hagyományteremtés szándéka is jelen volt abban a kezdeményezésben, amely 2017-ben FETE-díjak létrehozásában és átadásában öltött testet. Karády Viktor

kitüntetése egy nemzetközi jelentőségű szociológiai életmű mellett az elmélyült társadalomstatisztikai gyakorlat szerepére is emlékeztetett, míg a Tóth Gergőnek adományozott ifjúsági díj a regionális összefüggések újszerű megközelítésének elismerése mellett fontos lépés volt a FETE-csapat potenciális utánpótlásának bővítése felé.

4. A konzultatív-tanácsadói szerepkört tekintve a szememben kiemelkedik a 2011-es Népszámlálást megelőző többfordulós megbeszélés sorozat a foglalkozás, iskolai végzettség számba vételének konkrét alternatíváitól a felekezet és a nemzetiségi adatok szakmailag még bonyolultabb kérdésköréig. Hogy nem csak a tucatnyi órán át tartó viták, de sok résztvevő esetében ezt is jóval meghaladó felkészülés milyen eredményekkel járt, erről bizonyára témakörönként is eltérőek a tapasztalatok. Amikor az idevágó emlékek felvillantásakor Angelusz Róbert személyét emelem ki, bizonyára nem magától értetődő annyiban, amennyiben Robi számára a társadalomstatisztikai gyakorlat terepe és konzultatív szerepköre korántsem volt mindennapos. Az viszont nem véletlen, hogy amibe nagy érdeklődéssel bekapcsolódott, az a nemzetiségi adatok tervezett kibővített újszerű számbavétele és annak megvitatása volt 2009-ben (mindössze egy évvel a korai távozása előtt, mindenesetre mindjárt még a FETE kezdeti időszakában). De fontos motívum volt az is, hogy a kérdésben óhatatlanul felmerülő válaszdói látencia elméletileg és módszertanilag is a leghangsúlyosabb kutatói témakörei közé tartozott (lásd pl. Angelusz 2009), és a cigány/roma attitűdök és identitás a pluralizmus ignorancia, illetve a véleménynyilvánítási készség specifikusabb kérdéskörei is kitüntetett szerepet kaptak a vizsgálódásai során. Arra is jól emlékszem, mennyire meghökkent azokon az

akkor kifejeződő (és bizonyára ma is) heves indulatokon, amelyek az első megközelítésben kifejezetten szakmai kérdéseknek kapcsán, esetenként csak egy-egy téma említése, vagy megnevezés kapcsán felszínre törtek, bizonyára nem egyszer keserű múltbeli tapasztalatok, történelmi traumák hátterével. Bizonyára elmondható, hogy a 2011-es népszámlálási fordulóra kialakult végeredmény keveseket elégtett ki maradéktalanul; azonban a maga tökéletlen módján ebben a témában is egy lépést tett a társadalmi tisztánlátást jobban lehetővé tevő megoldás felé. És ha ez utóbbi kifejezést használom a „látásviszonyok” minőségét illetően, ez az utalás sem véletlen az Angelusz-féle szellemi örökség egy fontos elemét illetően.

5. Mint a legtöbb séma, a szóban forgó tipológia sem képes vegytiszta elkülönítésre. Amikor a szakmai-kritikai funkcióról van szó, nem utolsó sorban a *műhely* jelleg kerül előtérbe, ami persze az „első mezős” kutatási tevékenységnek, a tudástermelésnek is elengedhetetlen része. Hogy ez a vetület mennyire hangsúlyos a FETE történetében, erre az első elnevezés, az eredetileg Fényes Elek Műhely (FEM) név is utal. Minderről Pista történeti áttekintése tudósít megint csak bővebben, hadd legyek viszont ebben a vonatkozásban a legszubjektívebb az idevágó nagyszámú rendezvény sorából azt a 2017-es összejövetelt kiemelve, amely egy az első változatában akkoriban elkészült anyagunk megvitatását szolgálta az Albert—Dávid—Kmetty társszerzői trió és jómagam közreműködésével. A vizsgálat egyes foglalkozási csoportosulások és az azok által megjelenített társadalmi miliók, valamint a köztük levő interakciós viszonylatok több évtizedes hazai alakulását követte nyomon a kapcsolathálózati elemzés pozíciógenerációs metodológiája és a társadalmi kohé-

zió egy kommunikációs fókuszú megközelítésének keretében, ezen belül olyan új kezdeményezéseket is alkalmazva, mint a kapcsolati erőforrás típusok (a kulturális tőketípusok egy bourdieu-i tipológiájára rímelő) „omninx”/”uninx” jellegű megkülönböztetése a látens osztály elemzés módszerével. A Huszár Ákos vezetésével és személyes reflexióival is lezajlott vita többek között a network elemzés kissé ezoterikus metodológiai kerete és elemzési stílus oldásának igényére, továbbá a hazai kontextus pregnánsabb megjelenítésére figyelmeztetett, amelynek az egymásra következő átdolgozások során próbáltunk valamennyire is megfelelni. Tanulmányunk egy évre rá a Social Networks folyóiratban jelent meg (Kmetty et al, 2018), és az írásom elején felvillantott FETE/MSZT párhuzam sajátosan örömteli vonása, hogy míg a kézirat kialakulásánál az előbbi bábáskodott, a megjelent cikk 2019-ben a Társaság Polányi folyóiratdíját nyerte el. A FETE további műhelykezdeményezései adtak ösztönzést az említett kapcsolathálózati metodológiára, s azon belül is egy reflektív típusú elemzési eljárásra épülő újabb vizsgálódásaimnak, amelyek egy (ugyan leegyszerűsített, viszont harminc országra kiterjedő pozíciógenerátoros) ISSP komparatív adatbázis alapján a foglalkozási nexus erőforrások hierarchikus jellegű, presztízs orientációs elemét emelik ki (lásd Tardos 2022).

Kétségtelen, a fenti kiemelés nem csak elfogult, hanem egyoldalú is annyiban, hogy a műhely események említett vonulatában főként szociológusok vettek részt. A *diszciplínaközi jelleg* a szakosztály/egyesület életében nem csak abban nyilvánult meg, hogy közgazdasági, demográfiai és társadalomtörténeti témák is nagy számban kerültek terítékre, hanem abban is – és ez Pista kifejezett törekvése volt –, hogy egy-egy téma megvitatásakor is különböző tudományágak,

szakmai érdekeltségek legyenek jelen, sőt a határvidék témák általában maguk is előnyt élveztek a programok összeállítása során.

6. A FETE rendezvényeinek több éves sorozata annak is tanúbizonyosságát adta, hogy az empirikus társadalomkutatás továbbra is képes szélesebb közönséget vonzani, különösen, ha tárgyában is e szélesebb közönség felé fordul, ahogy a Burawoy-féle tipológia negyedik „*közszociológiai*” eleme azt megcélozta. Szelényi Iván (2016) vitacikke a szociológia hármassá válásáról maga is említette ezt az irányt a kiút lehetséges válfajai közt, s a szerző részvételével megtartott 2016-os FETE-vita sikere, nagyszámú érdeklődője is hasonló benyomásokat sugallt. Igaz, a szakmakritikai jelleg hangsúlyos megjelenése itt is átmetszette a jelen írás keretét szolgáló tipológiai határvonalakat, a reflexív kritikai mozzanaton belül a szakmai belső fókusz is megjelenítve. De a vitacikk maga is hangsúlyosan foglalkozott a diszciplína kisugárzó hatásával, szélesebb vonzerejével, annak részben politikai, részben elméleti és módszertani körülményekkel kapcsolatos stagnálásával, netán visszaesésével. Természetes, hogy számos résztvevő – nem csak a fiatalabb, de az idősebb kollégák vagy csak érdeklődők közül – nem szívesen osztották a vitairatban foglalt válságdiagnózist, de az abban foglalt problémák súlyát nehéz lett volna tagadni. Mint ahogy azt a figyelmeztetést is ignorálni, hogy a szociológia újbóli sikereinek záloga aligha lehet akár a közgazdaság-tudomány, akár a politológia – egyébként a maguk területén sem minden kétségtől mentes – mainstream megközelítéseinek pusztá imitálása.

De az oksági bizonyítás és az elméleti paradigmák, nagy társadalmi narratívák tudományos kihívásain túl a szakmai nagyközönség

olyan általános problémái, mondhatni érdekvédelmi közfeladatai is a szóban forgó funkcionális körhöz sorolhatók, mint az *adathozzáférés és adathasználat* kutatási igényei. Ezek a törekvések újból és újból előtérbe kerültek az elmúlt közel másfél évtized során, mondhatni a gerincét képezték a FETE tevékenységének. Többek között olyan kezdeményezésben is formát öltött, mint a KSH-tól az Akadémiaig terjedően intézmények és egyesülések szélesebb mezőnyét átfogó Statisztikai Felhasználó Tanács létrehozása és annak néhány éves működése az elmúlt évtized első felében. Igaz, nem túl nagy lendülettel: a közegellenállás, egyebek közt az érdekeltségek szétartása vagy legalábbis jelentős különbözősége gyakorlatilag formálisra szorította a fennállását. De a funkciója kétségkívül megvolna ma is, és a szóban forgó keretek annyiból is érdekesek, hogy tudomásom szerint az SFT formális megszűnésére nem került sor. Ha a Pista reflexiói közt felmerült „okafigyottság” bekövetkezte – ahogy a személyes kiemeléseimből is kitűnhetett –, a FETE kapcsán véleményem szerint biztosan nem állja meg a helyét, de elviekben a Felhasználó Tanács tekintetében sem; más kérdés, hogy a mindenkori ambíciók és tágabb konstellációk mikor mekkora teret engednek mindennek.

7. Közel másfél évtized egy alulról szerveződő egyesület életében már meglehetősen hosszú idő, és ehhez nem csak Harcsa Pista fáradhatatlan tevékenységére volt szükség, hanem egy olyan csapatra is – ha időről időre változó összetételben is –, amely javaslatokkal, ötletekkel, szervezésbe való besegítéssel maga is közreműködött a működtetésben. A már többször említett interdiszciplináris jelleg e tekintetben is kifejezésre jutott; a teljesség igénye nélkül, a közgaz-

dász Körösi Gábor, illetve Cseres-Gergely Zsombor a FETE kezdeti, a történész Valuch Tibor a későbbi időszakában játszott jelentős szerepet. Aki tudott, azokon a hangulatos munkatalálkozókon is részt vett (ha nem is ebéd, hanem többnyire sör, kávé vagy limonádé mellett), amelyek megint csak nélkülözhetetlenek egy hosszabb fennállás személyes motívumai között. Azért a szociológusokról se feledkezzünk az összefügetések kapcsán: így a kezdeti időszakban törzstag Hrubos Ildikó és Kmetty Zoli, a később bekapcsolódó, viszont szerencsére „tovább szolgáló” Veroszta Zsuzsa, hogy a végig tevékeny NPT-ről, Nagy Péter Tibor nélkülözhetetlen motor szerepéről ne is beszéljünk. Az már más lapra tartozik, hogy a törzshelyként eleinte favorizált Szent Jupát, majd annak megszűnése után nemrégiben a közeli Trombitás is beadta a kulcsot (mondogattuk is, hogy a FETE betelepődése nem igazán jó ómen a vendéglőkre nézve).

Ha az olvasó úgy véli, hogy az utolsó mozzanattól eltekintve talán túl rózsaszín az itt festett kép, ez nem nélkülöz minden alapot, ahogy ezt már az írásom címében is elismertem. De továbbmenve, a fennállás hosszú folyamatához a környező kontextus, az egyre polarizáltabb társadalmi-politikai háttér bizonyos semlegesítése is elengedhetetlen, ahogy a szakmaiság ezt általában is feltételezi (ha a tudományos élet hazai gyakorlatában sem mindenütt érvényesül). Remélem, az utánunk jövők a jó gyakorlatok megtartása közt ezt a szempontot is akceptálni tudják majd – de nem is lenne jó mindezt hosszabban ecsetelni: mi van, ha lényegesen jobb gyakorlatokkal is találkozhatunk majd a FETE/szakosztály következő X éve során!?

Persze számos olyan szakmai lehetőség van, amely az eddigieknél több figyelmet kaphat a következőkben. Hogy zárásként dióhéjban

csak pár ilyen említsek: Bár a hagyományos statisztikai adatszolgáltatás (népszámlálás, mikrocenzus, stb.) is sokkal többet rejt magában, mint amennyinek a kiaknázására eddig sor került, a szinte mindenütt hozzáférhető *big data* források és az erre épülő adatbázisok is több figyelmet érdemelhetnek majd. Hasonlóan nagy potenciál rejlik az egyre bővülő és témájukban is egyre sokrétűbbé váló (sőt egyre több kontextuális háttéradattal kiegészülő) *komparatív* survey adatbázisokban. De a statisztikai feldolgozás, elemzés egyre finomodó megközelítései is új távlatokat nyithatnak, például a „normál” frekventista és az újabban meghonosodó *bayes-i* megoldások termékeny vitái nyomán. Mindez persze már túlmegy a jelen kereteken – és az sem kizárt, hogy ezek az óhajok is már nyitott kapukat döngetnek.

Hivatkozások

Angelusz R., 2009: *A látens közvélemény újragondolása. Szociológiai Szemle* (4) 7-24.

Burawoy, M., 2005: For public sociology. *American Sociological Review*, 70, 4–28. <https://doi.org/10.1177/000312240507000102>

Harcsa I., 2022: Egyesület a szociológia oldalvizein: a FETE (története). Kézirat, megjelenés alatt.

Kish, L., 2003: *Selected papers*. Ed. by Kalton, G. & Heeringa, S. Wiley Series of Survey Methodology.

Wiley & Sons. Kmetty, Z., R. Tardos, F. Albert & B. Dávid, 2018: Mapping social milieus and cohesion patterns between 1997 and 2014. Exploiting the potential of the occupational position generator. *Social Networks*, 55, 116-129. <https://doi.org/10.1016/j.soc->

[net.2021.02.005](#)

Moody, J. & R. Light, 2010: A view from above: The evolving sociological landscape. *The American Sociologist* 37.2 (2006): 67-86.

<https://doi.org/10.1007/s12108-006-1006-8>

Szelényi I., 2016.: A szociológia hármas válsága. (Fordította Éber Márk Áron) *Socio. hu Társadalomtudományi Szemle* (1) 118-126.

Tardos, R., 2017: Relevancia, közfigyelem és szakmaiság szűk ösvényei a mai szociológiában: A Burawoy- tézisek vitájához. *Rep- lika*, 58, 171-180.

Tardos R., 2022: Jó nexusok és rossz társaságok. Foglalkozási mi- liők és kapcsolathálózati erőforrások reflektív megközelítése kom- paratív háttérrel. *Socio.hu* (megjelenés alatt).

Nagy Péter Tibor: A népszámlálások személysoros adatainak használata és az adatkapcsolás lehetősége *(az oktatásszociológia esete)*

A magyar empirikus szociológiában elválik egymástól két szociológiai elemzésfajta. A társadalmi struktúrára vonatkozó kutatások használják a népszámlálásokat - az egyes társadalmi alcsoportok elemzésére vállalkozó kutatások pedig a célzott adatfelvételeket ezres nagyságrendű kis mintákon. Ennek oktatásszociológiai megfelelőjeként a tanulmányok a népszámlálásokkal tükröztetik, hogy a különböző időpontokban, korcsoportoknál, nemeknél az egyes megyékben-járásokban és településtípusokban hogy alakul az iskolázottság szintje, kisebb kutatások viszont próbálják magyarázni, hogy milyen társadalmi tényezők nyomják előre egyes személyek iskolázottságát, iskolai sikerességét, illetve hogyan hasznosul – a munkaerőpiacon, házasságpiacon, területi mobilitás lehetőségében stb. – az iskolázottság.

Ez a kettősség – jócskán 1990 előtt - akkor alakult ki, amikor a népszámlálásokról elsősorban a nagy – papíron használható adatközlések álltak rendelkezésre, az egyes csoportok leírását célzó szociológiai kutatásokra pedig – az egyes csoportok iránti érdeklődésből következően – lehetett társadalmi forrásokat teremteni. Ezt a tudományszociológiai objektivációkat kedvelő tudománytörténet-író a legkönnyebben úgy rekonstruálhatja, hogyha a KSH kiadványait – a bennük meghivatkozott adatgyűjtéseket veti össze a Szociológia/Szociológiai Szemle tanulmányaival és adatgyűjtéseivel, mindkettőből előre kivéve azokat a tanulmányokat, vagy híreket, melyek *nem*

a huszadik század utolsó harmadának magyar társadalmára, illetve az ezredforduló magyar társadalmára vonatkoznak.⁴⁵

A népszámlálási adatokon alapuló elemzések elsősorban azt a ropant erőfeszítést tükrözik, hogy hogyan lehet – az 1945 utáni évtizedeket uraló fizikai-szellemi duál vagy az 1945 előtti társadalomleírást uraló önálló/tisztviselő/segéd triász nagy kategóriái helyett – tagoltabb, de mégis áttekinthető számú csoportba rendezni a társadalmat, hogyan lehet a közigazgatási kategóriákat tükröző csoportosítás helyett a társadalom földrajzi egyenlőtlenségeit plasztikusabban kifejező csoportokhoz jutni, hogyan lehet a családtípusokat

⁴⁵ Akszentievics György, 1972 A vidéki értelmiség helyzete. Egy vizsgálat ismertetése. Szociológia, No. 2. pp. 304–307.; Andics Jenő, 1979: gazdasági vezetői típusok és vezetői magatartások. Szociológia, No. 4. pp. 363–381.; Angelusz, Balogh, Körmendi, Léderer & Székelyi, 1977: Adalékok a jogászság szakmai mobilitásához. Szociológia, No. 4. pp. 457–486.; Angelusz Róbert, 1986: A közgazdászok kereseti viszonyairól. Szociológia, No. 3–4. pp., 241–260.; Balázs János & Lengyel György 1983: Fiatal közgazdászok a gazdasági szervezetben. Szociológia, No. 4. pp. 375–387.; Bánlaky Pál, Solymosi Zsuzsa & Kérész, Gyuláné, 1975: Orvosok az orvosi munkaterületekről. Szociológia, No. 4. pp. 512–533.; Békés Ferenc, 1986: színészek és újságírók. Statisztikai Szemle, No. 4., Berde Éva (2005) A pályakezdő diplomások munkanélkülisége. Statisztikai Szemle, No. 12.; Bóday Pál (1986) vállalati felső vezetői élet-, utak nemzetközi összehasonlításban. Szociológia, No. 3–4. pp. 543–558., Feleky Gábor (1988) A „fehérgallérosok” szociológiai kutatásának történetéhez. Szociológia, No. 4. pp. 433–453., Háber Judit (1975) Pályát elhagyó pedagógusok. Szociológia, No. 4. pp. 553–565.; Hrubos Ildikó (1987) A közgazdasági jellegű diplomások foglalkoztatottsági jellemzői. Statisztikai Szemle, No. 1., ; Huszár Tibor (1974) research on the Intelligentsia and on Professional groups. [Tanulmányok az értelmiségről és a szellemi foglalkozásúakról]. Szociológia, No. 5. pp. 24–28., Katona Tamás (1975) Adatok és tények a diplomásokról. A Központi statisztikai hivatal kiadványai. Szociológia, No. 4. pp. 645–651; Kepecs József & Klinger András (1975) A felsőfokú végzettségűek demográfiai adatai. Szociológia, No. 4. pp. 611–623., ; Kulcsár Rózsa (1990) A társadalmi-foglalkozási csoportok sorrendje a presztízshierarchiában. Statisztikai Szemle, No. 6., ; Molnárné Venyige Júlia (1980) Diplomások, Magyarországon. Statisztikai Szemle. Solymosi Zsuzsa & Székelyi Mária (1987), életút és származás. Műszaki értelmiség. Szociológia, No. 4. pp. 457–468., Szűcs Zoltán (1986) A diplomások foglalkozási és képzettségi struktúrája közötti eltérések, okai. Statisztikai Szemle, No. 12.,

és életkori kategóriákat értelmes és nemcsak az elemző, hanem az olvasó számára is befogadható kategóriákba szétosztani.

A legfontosabb cél – láthatólag - az volt, hogy az országot jellemző társadalomstatisztikai adatok nagy népszámlálási könyvsorozatok formájában legalább megyénkénti differenciáltságban rendelkezésre álljanak – amit az 1980-as években rendelkezésre álló – értelmiségi foglalkozásokra nézve releváns statisztikai „belső kiadványok” egészítettek ki,⁴⁶ az 1990-es években pedig a népszámlálás cd-n hozzáférhető formája, amely azonban *nem* személysoros adatbázist tartalmazott, hanem a statisztikusok által hasznosnak ítélt kereszttáblákat tette települési, sőt számlálókörzeti szinten hozzáférhetővé.

Az egyes társadalmi csoportokra vonatkozó közvélemény-kutatások fénykora a rendszerváltás előtti két évtized volt, de a reprezentatív minták egyrészt a megcélzott népességek kicsiny hányadát tették ki. Másrészt a kutatók természetesen boldogan éltek azzal a lehetőséggel, hogy a színészekről, trolibuszvezetőkről, orvosokról stb. olyan (tevékenységükkel összefüggő, speciális) dolgokat lehetett kérdezni, mely az adott célcsoport differenciált leírása szempontjából fontosnak tűnt, s nem tűnt nagy veszteségnek, hogy közben olyan kérdések maradtak el a kérdőívekben, melyek a csoportok összehasonlítását lehetővé tették volna. (Ezeket az elemzéseket a szociológiatörténet ugyan foglalkozás-statisztika történetként, vagy értelmiség-történet-

⁴⁶ pl: A felsőfokú mezőgazdasági végzettségűek demográfiai és foglalkozási jellemzői: munkaanyag / [kész. a Központi Statisztikai Hivatal Népesedésszatisztikai Főosztályán] (1982) vagy A felsőfokú oktatási végzettségűek demográfiai és foglalkozási jellemzői: munkaanyag / [kész. a Központi Statisztikai Hivatal Népesedésszatisztikai Főosztályán ...] (1982)

ként érzékeli, de legalább annyira oktatásszociológiáról, azaz általában meghatározott *képzettségi* csoportok szociológiájáról, *generációk egymásutániségében megnyilvánuló történetéről, felnőttoktatás révén történő intra- és intergenerációs mobilitásról* van szó, hiszen pl. a közgazdászokat leíró kutatások nem elemzik a közgazdaságtannal foglalkozó, vagy közgazdasági munkaköröket ellátó *nem* közgazdász végzettségűeket. Igaz, azzal sem foglalkozik, hogy a közgazdásszá képzettek *más* pályán mit csinálnak, hol tartanak.)⁴⁷

A politikai közvélemény-kutatások számának óriási megnövekedése – a rendszerváltás után - a gyakori – azaz politikai történések néhány szavazói százalékot heteken belül megmozdító - adatszerzésére koncentrált, s mivel 1000-1500 fős mintákról volt szó az egyes foglalkozások differenciált ábrázolását ezek a felvételek külön-külön nem tették lehetségessé - és a régióknál kisebb területi egységek ábrázolása sem nagyon tűrte a kettőnél több dimenziót. Az oktatásszociológiai kutatások néhány ezres elemszámúak voltak, s általában egy-egy iskolatípusra kívántak reprezentatívak lenni – s bár mindig tartalmaztak adatot a családi háttérrel, ezt csak néhány és (kutatásonként változó) kérdés segítségével rögzítették.⁴⁸

⁴⁷ Nagy, Péter Tibor: Az iskolázottság és az iskolázás: bevezetés a két megközelítés különbözőségéhez *Educatio* 22: 4 pp. 529-554., 26 p. (2013); Nagy, Péter Tibor: A magyar fogyatékosok iskolázottság történetéhez *Iskolakultúra: Pedagógusok Szakmai-Tudományos Folyóirata* 22: 6 pp. 3-13., 11 p. (2012)

⁴⁸ Elsősorban az *Educatio* ® folyóirat „Kutatás közben” rovata, az egykori Oktatáskutató Intézet *Kutatás közben* füzet sorozata, <https://ofi.oh.gov.hu/kutatas-kozben-sorozat> https://ofi.oh.gov.hu/sites/default/files/attachments/kutkozben_elotti_fuzetek_teljes_lista.pdf (280-nál több elemmel) és a közoktatási intézet jelentéssorozata tájékoztatnak a közvélemény kutatásokról, adatfelvételekről Halász, G (szerk.) ; Lannert, J (szerk.) *Jelentés a magyar közoktatásról*, 2006 Budapest, Magyarország: Országos Közoktatási Intézet (OKI) (2006), 623 p.; Halász,

Az elmúlt másfél évtizedben az adathozzáférésnek azonban több alapvető változása következett be – ami az adatkapcsolás (data linkage) módszertanával kiegészítve⁴⁹ lehetővé teszi, hogy ezeket az egykor struktúrakutatásra használt adattárakat konkrét szociológiai adatfelvételek „helyett” – *sőt azoknál sokkal jobb minőségben, nagyobb potenciális hozadékkal* használjuk.

A fő adatkapcsolás

I.

Az 1970-2011-es népszámlálási adattárakra (és a 2016-os mikrocenzus-adattárra is) ahogyan ezek a KSH kutatószobájában⁵⁰ kutathatók igaz, hogy a személysoros adatok mindig lakásonként állnak rendelkezésre - azaz, ha kutatószobai adathasználóként az esetek 90 %-a, IPUMS használóként⁵¹ az esetek 95%-láthatatlan is marad számunkra, a *beválogatott* lakások minden egyes lakóját látjuk. Ezek az adattárak ellentétben a közvélemény-kutatásokkal sosem szűkülnek felnőtt népességre – ez különösen fontos lesz a későbbiekben. És ellentétben a szociológiai adatfelvételekkel nem maradnak ki jellegzetes „együtt nem működő” csoportok.

Gábor (szerk.); Lannert, Judit (szerk.) Jelentés a magyar közoktatásról, 2003, Budapest, Magyarország: Országos Közoktatási Intézet (OKI) (2003); Halász, Gábor (szerk.); Lannert, Judit (szerk.) Jelentés a magyar közoktatásról, 2000 Budapest, Magyarország: Országos Közoktatási Intézet (OKI) (2000), 560 p.; Halász, Gábor (szerk.); Lannert, Judit (szerk.) Jelentés a magyar közoktatásról, 1997. Budapest, Magyarország: Országos Közoktatási Intézet (OKI) (1998), 511 p

⁴⁹ Nagy, Péter Tibor ; Veroszta, Zsuzsa Az új adatkezelés lehetőségei és kockázatai a társadalomkutatásban Magyar Tudomány 2018: 5 pp. 653-667. Paper: 4, 15 p. (2018)

⁵⁰ https://www.ksh.hu/adatigenyles_kutatooszobai_hozzaferes

⁵¹ Az IPUMS a minnesotai egyetem projektje, ami száznál több ország háromszáznál több népszámlálási adatbázisának elemeit tartalmazza <https://www.ipums.org/>

Adat előkészítő eljárásorunk a következő:

Minden egyes népszámlálásból lefilterezzük a lakásban élő „egyes számú” személy adatait, és az összes változót átnevezzük. Szulev-ből lesz sz1_szulev, a nem-ből sz1_nem, az elso_gyerek_szuletesi_eve változóból a sz1_elso_gyerek_szuletesi_eve változó stb. Utána ugyanezt a lakásban élő „kettes számú” személlyel tesszük meg, szulev-ből lesz sz2_szulev, a nem-ből sz2_nem az elso_gyerek_szuletesi_eve változóból a sz2_elso_gyerek_szuletesi_eve változó stb. és így tovább. Majd ezeket a darabkákat „vízszintesen” összefűzzük a lakás sorszáma szerint, annyi soros adatbázist kapva ahány lakás volt az eredeti adattárban, majd ezt az eredményt rákapcsoljuk az eredeti adattárra, minden sort annyszor használva fel ahányan a lakásban laktak. Így minden egyes személy sorában szerepelni fog a családjában, háztartásában élő összes személyre vonatkozó összes adat, sok száz változó formájában. (Praktikusan egyelőre sz_20-ig készítettük el az összefűzést)

Ezt kiegészítjük a népszámlálásból a lakásra vonatkozó változókkal, majd azokkal a változókkal, amelyek a lakókörnyezetet jellemzik. Ezek olyan változók, amelyeket az egyes lineáris változók alapján számolunk ki, pl mennyi az adott lakásban élő felnőtt személyek, mennyi a számlálókörzetben élő felnőtt személyek, mennyi a településen élő felnőtt személyek átlagéletkora, átlagos iskolai végzettsége stb.

A nem lineáris változókat (egy korábbi módszertani cikkben leírt módon)⁵² lineárisra alakítottuk. Így a foglalkozásokból, sőt a nemzetiségből és születési helyből is „átlagot lehetett számítani”, melyen az „előnyösebb településről származó” emberek, illetve az előnyösebb foglalkozást betöltő emberek magasabb számot kaptak, a következő logikából kiindulva: ha két egyaránt szakmunkásképzős végzettségű ember közül az egyik olyan foglalkozást tölt be, amit az országban magasabb végzettséggel *szoktak* betölteni, akkor az ő pozíciója erősebb, ha közben olyan lakásviszonyok között él, ahogyan az országban magasabb végzettséggel rendelkezők *szoktak* lakni, akkor még erősebb stb. Mindezek összességéből számolható az ő relatív társadalmi pozíciója, s főleg amivel ő családja, számlálókörzete, települése átlagos pozícióját egy kissé megemeli-megcsökkenti.

II.

Mint tudjuk minden egyes személyt jellemez néhány olyan tulajdonság, amit *oktatási előnynek, hátránynak* mondhatunk:

A gyerekekre nézve:

- Iskolai előrehaladás, bukás, évvessztés, lemorzsolódás
- Tizenéves korban iskolatípus választás
- Körzeten kívüli iskola kiválasztása, gettósodó körzetbe szorulás

⁵² Nagy, Péter Tibor : Módszertani megfontolások az iskolai mobilitás vizsgálatához: Szociológiai Szemle 17: 3-4 pp. 82-92., 11 p. (2007); Nagy, Péter Tibor Az iskolai mobilitás vizsgálatához: Új Pedagógiai Szemle 59 : 10 pp. 26-35., 10 p. (2009)

A felnőttekre nézve:

- Megszerzett iskolai végzettség
- Megszerzett szakképzettség
- Részvétel a felnőttképzésben (a népszámlálás pillanatában)
- Tanulói/hallgatói részvétel a felsőfokú képzésben (a népszámlálás pillanatában)
- Olyan nyelvtudás, ami leginkább valamiféle tudatos tanulással keletkezik

A felnőttek bizonyos csoportjára nézve:

- Oktatással foglalkozó intézmény vezetői pozíciójának betöltése
- Oktatással foglalkozó intézmény pedagógusi pozíciójának betöltése
- Oktatással foglalkozó intézmény nem pedagógusi pozíciójának betöltése
- Nem oktatással foglalkozó intézmény oktatói funkciójának betöltése
- Oktatói tevékenység, intézményi háttér nélkül
- Olyan tudományos tevékenység, mely a tudományszociológiai kutatások szerint gyakran jár együtt ingyenesen vagy megbízási díjért végzett, másodállászerű stb. felsőoktatási tevékenységgel
- Olyan tudományos tevékenység, mely a tudományszociológiai kutatások szerint felsőoktatási tevékenység nélkül a fiatal kutatók posztgraduális vagy posztdoktori tanulását kapcsolótépitési szándékkal, investíciós szándékkal, vagy „önzetlenül” segíti
- Mindezen pozíciók múlt idejű betöltése, azaz ilyen pozíciókat korábban betöltő emberek (akik éppen nyugdíjasok, munkanélküliek vagy betegek)

Az összes ilyen tulajdonság alapján ki lehet választani megfigyelési csoportokat, s e csoportokon belül az emberek beoszthatók átlagosnál jobb, átlagos és átlagosnál gyengébb pozíciójú személyekre, akár e három csoportra, akár egy tíz vagy százfokú skálán.

A „II.” eljárásban kiválasztott személyekről vagy csoportokról az „I” eljárásban hozzájuk kapcsolt személyek révén minden személy-nél, minden csoportnál lehet mondani valamit a személyes családi környezetük hátrányosságáról, lakásviszonyaik hátrányosságáról, illetve szűkebb – tágabb lakóhelyük hátrányosságáról.

Azaz az oktatásszociológia minden függő változóját nagy részletességgel magyarázni lehet számos független változóval – sosem látott részletességgel, differenciáltsággal, kombináltsággal, el lehet választani, illetve sorba lehet rakni a különböző hátránygeneráló tényezőket

III.

A pedagógus felnőttek munkahelyválasztása és tanulói státuszú személyek iskolaválasztása, -településkódja- iskolába járási, munkába járási ideje alapján – akár még iskolalisták nélkül is (!!!) iskolavárosokat, iskolával rendelkező és nem rendelkező körzeteket jelölhetünk ki.

IV.

Mivel mindenkire lakásának minden lakóját hozzákapcsoltuk az adatbázis készen áll arra, hogy az oktatásügyi eredményességet felmutató személyekhez kapcsolt személyek tulajdonságaira kér-

dezzünk rá, azaz kik segítik őt, hogy bármely személy kapcsán megkérdezzük, hogy van-e lakásában olyan személy, akire ő hatást gyakorolhat, s-e hatás milyen – azaz kit segít ő? hogy bármely személy kapcsán megkérdezzük, hogy lakóhelyükön élő személyek milyen az ő oktatását érő hatást gyakoroltak – azaz kik jelentik ő segítő vagy akadályozó környezetet, hogy bármely személycsoport kapcsán megkérdezzük, hogy lakóhelyükön élő személyekre milyen – azok oktatását érő hatást gyakoroltak – azaz kinek jelent ő környezetet

A 2001-es és 2011-es népszámlálás személysoros mintájának használata

Az egyik – és talán a legfontosabb, a sorok szerzője által leginkább kihasznált – új adatforrás, hogy egy évtizede a 2001-es majd a 2011-es népszámlálás 10%-os mintája személysoros adatbázisként hozzáférhetővé vált.⁵³ Ezek a KSH kutatószobában korlátlanul, ingyenesen – sőt kutatóintézeti háttér nélkül, alanyi jogon - használható adattárak (melyek egyes változókkal, háttéradatokkal való gazdagítására több KSH-s kolléga⁵⁴ személyes – nem rendszerszintű, de gyakori - szíveségéből is sor került az elmúlt évtizedben) több társadalmi csoport, több társadalmi kérdés differenciált tanulmányozását teszik lehetővé. Lássuk ezek közül az oktatásszociológiai kérdéseket.

⁵³ „Kutatószoba üzembe állítása akár már 2006 telén elképzelhető. „írja Közgazdasági Szemle – 2006. októberben (Cseres-Gergely Zsombor–Csorba Gergely: Műkincs vagy működő tőke? Gondolatok a kutatási célú adatok hozzáférhetőségéről) – A 2011-es népszámlálás kapcsán került sor arra, hogy 2013 második felétől a központi kutatószobával azonos feltételek között várták a szakembereket néhány vidéki helyszínen is. (Világgazdaság, 2013-01-04 / 3. (11018.) szám.

⁵⁴ Mindenekelőtt Kovács Marcell, Sopronyi Enikő segítségére utalok, de az idők során Kopácsi Henriett, Schadné Rózsár Ilona, Bárdosi Mónika, Janák Katalin, Bándi Melissa, Horváth Miklós, Huszár Ákos is nyújtott segítséget.

a.) a gyermekkor-szociológia szempontjából egyedülálló lehetőséget biztosít, hogy a 3-6 éves gyerekeket teljes körben feloszthatjuk; a szerint járnak, vagy nem járnak bölcsődébe és óvodába, s ezt a tulajdonságukat teljes körben össze tudjuk kapcsolni az azonos lakcímen élő szüleik legkülönbözőbb szociodemográfiai tulajdonságaival, és lakásviszonyaival. Az óvodából-bölcsödéből való kirekesztettség volt tehát az a „hátránytünet” melyet összefüggésbe akartunk hozni a szociodemográfiai tulajdonságok bármelyikével. Kiderült az óvodába *nem* járás lehet a társadalmi előny jele is, azaz azé, hogy az anya keresetére a család nem szorul rá, de a nyilvánvalóan rászoruló társadalomrészen belül már jól működött a rétegződés.⁵⁵

b.) az oktatásszociológia szempontjából egyedülálló lehetőséget biztosít, hogy a 8-10 éves gyerekeket teljes körben feloszthatjuk a szerint, hogy hány általános iskolai osztályt végeztek, s mivel a kevesebb osztály abszolválása (bukás, évvesztés) nyilvánvaló oktatási hátrány – nem függhet össze a „gyermek évszázada” társadalmi-csoportonként különböző erősségű ideológiájával. A lemaradást (különösen, hogyha minimum két tanévnyi, azaz nem függhet össze azzal, hogy valaki már elsőbe is csak 7 évesen íratta gyerekeit) már teljes körben össze tudjuk kapcsolni valamiféle társadalmi hátránnyal, elsősorban az azonos lakcímen élő szüleik legkülönbözőbb szociodemográfiai tulajdonságaival. Szinte bármely iskolaszociológiai felvételnél *részletesebb* családi adatokkal tudjuk ezt megtenni – ez pedig egyedülálló részletességgel képes az egyes hátrányozó tényezők

⁵⁵ Nagy, Péter Tibor Az iskolázottsági egyenlőtlenségek és a 18 év alatti népesség a 2011–2016-os időszakban *Educatio* 26 : 4 pp. 540-556. , 17 p. (2017) ;

és körülmények *szétszálazására, sorba rakására*. Ezek az elkülöníthető hátrányozó helyzetek a következők:

- Ha a gyerekkel azonos háztartásban élő férfinak és nőnek is van abban az évben született gyereke, amikor a megfigyelt gyerek született – akkor (elhanyagolható kivételeket leszámítva) saját szülei által nevelt gyerekről van szó
- Ha csak egyiknek vagy másiknak van abban az évben született gyereke, akkor már azzal számolhatunk, hogy az anya vagy az apa másik társsal él együtt, mely a gyermek helyzetét az édes szülővel élő gyermektől potenciálisan különbözővé teszi.
- Ha egyiknek sincs akkor született gyereke, akkor megfigyelt személyünk örökbefogadott, vagy nevelt gyerek. S vannak intézeti háztartások oda regisztrált felnőtt nélkül.

Az így felálló fő típusokon (édes szülő által nevelt, egyik szülő által nevelt, egyik szülő és egy „mostoha” által nevelt, szülő jelenléte nélkül nevelt, intézetben nevelt) belül tovább differenciálva megkülönböztethetjük azokat,

- Ahol a felek régebb óta élnek együtt, minthogy a gyerek megszületett, ez esetben – ha az adott párnak van másik közös gyereke – egy „házasságtörés” vagy házassági válság emléke felhőzheti be a gyerek nevelését megkülönböztetve azoktól, akikre ez nem jellemző
- Ahol az együtt élő felek házasságon kívüli együttélésének kezdőidőpontja megelőzi (vagy követi) a gyerek születését, sőt kikalkulálható fogantatását, lehet közöttük házasság bármely időponttól – e tényezők mindegyike konszolidáltabb/kevésbé konszolidált családi hátteret jelent.
- ahol az anya vagy az apa „túl öreg” vagy „túl fiatal” mármint a társadalmi csoportban, településen szokásoshoz képest.

- Lehet átlagos és „túl nagy” a felek közötti korkülönbség. A „túl nagy korkülönbség” a házasságpiacon kompenzálódhat a férfi magasabb foglalkozási státuszával, vagy a nő kontrollcsoportjaként szolgáló más nőkénél lényegesen jobb lakáshellyel – meg el is maradhat ez a kompenzálódás – a gyerek tanulmányi sikerességére kiható családi körülmények közvetett jelzése ez.
- Ahol a gyerek, ha relatíve „kicsi”, vagy relatíve „nagy”, mármint testvérei, féltestvérei, „mostohatestvérei” életkorához képest, a szülővel nevelőszülővel együtt nem élő – de a szülő gyerekszámából-gyerekei születési évéből számunkra ismert korábbi gyerekeihez képest.
- Az együtt élő testvérek tanulmányi sikeressége (azaz lemaradása, iskolatípus választása) lehet jobb vagy rosszabb, mint az általunk „éppen megfigyelt” gyereké, a nagyobb testvérnek már lehet sikeres párkapcsolata, pénzkereső foglalkozása, vagy ellenkezőleg, lehet „lányanya” lehet munkanélküli.
- Ahol vannak és ahol nincsenek potenciális segítő családtagok. A lakásban lehet valaki – nagybácsi, nagynéni, nagyszülő, kis gyerekéknél még dédszülő is, oldalági rokonok is - aki segíthet is, meg ösztönzőleg is hat, mert magasabb iskolai végzettségű, vagy magasabb presztízssű foglalkozást tölt be, vagy beosztottai vannak, vagy külföldön dolgozik. (A foglalkozások presztízstét a 2016-os mikrocenzus panelje alapján a fiatalabb felnőttek és idősebb felnőttek presztízsmínősítő tevékenységét kettévágva állapítottuk meg – hogy lássuk, honnét hova tart ez a presztízis –, de a foglalkozás iskolázottsági presztízisének változására a 2001-es és 2011-es népszámlálás bázisán saját méréseket is végeztünk: főképp abból kiindulva, hogy a foglalkozásra jellemző iskolai végzettségek átlaga – mean – foglalkozásonként is, ill. időbeni változási mérték szerint is összehasonlítható, részben abból, hogy a foglalkozáshoz tartozók lakáskörülményei (a településre jellemző lakásviszonyok felső-középső-alsó harmadához tartozása), az iskolázottsági szórás, házaspári helyzetet tükröző szórtság alapján a foglalkozás mennyire homogén.

- Bármely családtag származhat külföldről – Európán kívülről, a történelmi Magyarország valamely utódállamból, nyugati magyar emigrációból, vagy Európából. Lehet nem magyar anyanyelvű – ebből eredő hátrányokkal, s magasabb presztízsű (gazdagabb, illetve hagyományos az euró-amerikai centrumhoz tartozó) országgal kapcsolatos nyelv esetén előnyökkel. Bármely családtag lehet (a maga által megadott több nyelvi-nemzetiségi opció egyike szerint, vagy nyelvtudása szerint) cigány, születési helye szerint ázsiai vagy afrikai - azaz rendelkezhet olyan markerrel, melyről előítélet-kutatásokból tudjuk, nem erősíti se a házasságpiaci pozíciót, se a szülői értekezleten betölthető, pedagógus-szülő interakcióban előnyös szerepet. Bármely családtag gondolhatja, hogy ő tud valamilyen idegen nyelvet – s bármelyikről meg tudhatjuk, magából a népszámlálásból, hogy élt-e dolgozott-e a külföldön.
- Bármely felnőtt családtag származhat olyan magyarországi településről, ahonnan általában előnyös helyzetűek származnak (erre vonatkozó indexet magából a népszámlálásból hoztuk létre), s olyanról ahonnan nem jellemző lehet bármely családtagra, hogy alacsony presztízsű születési helye s alacsony presztízsű jelenlegi lakhelye *között* élhetett valahol másutt, olyan településen, melyről tudjuk, hogy van középiskolája, van felsőoktatási intézménye. Ezt az információt a népszámlálás „előző lakhely” változója hordozza.
- Értelmiségi családtagok esetén ráadásul elkülöníthetjük a Budapesten és vidéken végzett bölcsészeket vagy mérnököket ezen a módon, tovább cizellálva a társadalmi előnyt.
- Bármely családtagnak lehet több lakcíme – előnyösebb vagy előnytelenebb településen a másik.
- Nemcsak a megfigyelt gyerek lehet örökbefogadott, illetve nevelőszülőnél élő, de az együtt élő testvéreik is, s édes szüleinek lehetnek olyan gyerekei, akik bár kiskorúak, a lakásban már nincsenek,- statisztikai értelemben vett oksággal azért, mert állami gondozásba vették, nevelőszülőnél helyezték el őket, ami viszont a helyben maradt gyerek szempontjából sem jelent sok jót.

Mindezen – családszerkezeti - tényezők mellett minden szülőre, minden felnőtt családtagra nézve megvizsgálható, milyen iskolai végzettségű és foglalkozású, milyen jellegű, tulajdonú cégnél dolgozik, milyen tevékenységekörben, van-e beosztottja és mennyi, képzettségéhez és annak időpontjához képes a szokásosnál jobb vagy rosszabb állást tölt be, mennyit kell napjában utaznia.

A család anyagi helyzetét megbecsülhetjük abból, hogy számlálókörzete felnőtt lakóinak átlagos iskolai végzettsége szerint a falu „jobbik” vagy „rosszabbik” végén lakik, hogy a városi lakás mekkora, mennyire komfortos és nem alagsori-e, s abból, hogy a családtagok autóval járnak-e dolgozni. (Egyébként, ha a számlálókörzettel, mint megfigyelési egységgel valaki bizalmatlan, felszabdalhatja a települést 20 házas blokkokra-a legfontosabb indikátorok működni fognak – a sorok „technikai közelsége” - ezt ellenőriztük - fizikai közelséget is jelent.)

A tanuló családja elhelyezhető egy modernizációs tengelyen, (már-mint a szekularizációs hipotézis értelmében) mert a családtagok lehetnek vallástalanságukat deklarálók, lehetnek nem nyilatkozók, lehetnek helyben szokatlan felekezethez tartozók, helyben szokásos (domináns, történelmileg többségi) felekezethez tartozók. És felekezetük lehet olyan, mely valószínűsíti vagy kizárja, hogy gyülekezet-társai kapcsolati tőke forrásai legyenek. De mindezen belül élhetnek vegyes házasságban, hozhatnak arról döntést, hogy kiskorú gyerekeiket valamely felekezetűnek mondják-e a népszámláláson. Lehet szekularizációjuk indikátora a külön élés, a válás, az egyedül vállalt gyerek, a fogantatás után kötött házasság, az a tény hogy előző kap-

csolatukból kivezető válást a jelenlegi kapcsolattal összefüggésben fogant gyerek fogantatása után mondták ki.

A szülők és családtagok élhetnek valamely fogyatékkal, melyek között társadalmilag kellemetlenebbek és kevésbé kellemetlenek (szellemi képességek szempontjából az iskola szemében aggályosak vagy kevés aggályosak) lehetnek

A sokkérdésű nemzeti-kisebbségi identitás különböző pozícióiba helyezhetik el magukat, mely az iskolában dolgozó pedagógusok nemzetiségi-kisebbségi identitásával vagy egybevág, vagy sem – az etnikai tudatosodás reneszánsza idején, az önmagát a nemzetiségi identitás újjáélesztőjének deklaráló pedagógus és a falu ebben kevésbé élenjáró lakosai között habituális feszültség is hipotetizálható.

Mindezeket a hátránygeneráló tényezőket az iskolázásban meg tapasztalt – alább kifejtendő – hátrányok ösztönzőjeként is megnézhetjük.

- az oktatásszociológia szempontjából egyedülálló lehetőséget biztosít, hogy a 4 általános iskolai osztályt végzett gyerekek egy részét már középiskolába járónak találjuk – ők tehát azok, akiket szüleik kivettek az általános iskolából és nyolcosztályos középiskolába íratnak be, a „nyolcosztályos iskolába járni” - eredeti általános iskolájuk helyett - társadalmi előny,
- a 6 osztályt végzett gyerekek egy része épp annyi osztályt végzett általános iskolában, mint amennyi osztályt végzett összesen, más részük hat általános iskolát és egy középiskolai osztályt, ismét más részük négy általános iskolai osztályt és három középiskolai osztályt. Ezen a módon elkülöníthetők a nyolcosztályos és hatosztályos középiskolák tanulói azoktól, akik továbbra is általános iskolába járnak.

- A 17 éves gyerekek csoportokra oszthatók: azokra, akik még nem teljesítették az általános iskolát, de kimaradtak, akik még ma is általánosba járnak, akik teljesítették azt, s nem tanulnak tovább, akik szakmunkásképzésben tanulnak, akik érettségit adó iskolatípusban tanulnak.
- A szakmunkásképzősök között normál előrehaladókat, bukottakat, illetve szakközépiskolából oda sodródottakat találunk és különböztethetünk meg.
- A 19-20 éves személyek most, *mint valaki gyereke* érdekelnek minket. Csoportokra oszthatók: azokra, akik még nem teljesítették a középiskolát, de kimaradtak, akik teljesítették azt, s nem tanulnak tovább, akik valamit tanulnak, de nem felsőoktatásban, s akik felsőoktatásban tanulnak. Egy részük még az első, más részük a második harmadik évfolyamon.
- a tanulók esetében mindkét népszámlálás az iskola települését megadja. Ez azt jelenti, hogy a számos nyolcosztályos és hatosztályos középiskola egyedileg azonosítható, ha a településen nincs több olyan középiskola, így ez esetekben az is megállapítható, hogy melyik iskolába (pl. milyen fenntartójú iskolába, vagy iskolarangsorban előrébb vagy hátrább lévő iskolába) jár a tanuló.
- Ha egy számlálókörben az alsós vagy felsős korú gyerekek egy része csak pár percet közlekedik az iskolába – akkor ott *van* helyben iskola, ezeket a számlálóköröket megjelöljük. Aki ezekben élve hosszabban közlekedik – az körzeti iskolájától eltérő iskolát választott. Az egyes szülői csoportok eltérő iskolaválasztási stratégiái éppúgy leírhatók így, mint az egyes iskolákra jellemző diákrekrutáció. Persze utóbbi csak akkor, hogyha a településén ő az egyetlen négy-hat-nyolcosztályos középiskola. A nagyobb egyetemek viszont – még hasonló tanulmányi profil esetén is elválaszthatóak akár mint tanulmányi helyek, akár mint munkahelyek, a nagy egyetemek, kutatóintézetek ma már erősen megoszlanak Budapest kerületei között is. Így noha nincs arról adat, hogy a Corvinus vagy az ELTE társadalomtudósáról van szó, a kerület alapján egészen kis csoportok pl. „történészek” vagy „szociológusok” igen konkrét alcsoportjai is meghatározhatóak

Az 1970- 1980-as és 1990-es népszámlálási adatbázisok használata

Az 1970-es, 1980-as, 1990-es népszámlálás 10 %-os mintája a 2020-as években személysorosan hozzáférhetővé vált, ezért korábban sosem látott módon ötven éves idősoros trendek váltak elemezhetővé. Mármint nemi-foglalkozási-születési-lakóhelyi csoportokat jellemezhetünk iskolázottságukkal, és tíz évvel idősebben is megvizsgálhatjuk, mi van velük.⁵⁶

A másik megoldás pedig, hogy meghatározott településeken *született* csoportokat követünk végig, évtizedről évtizedre, s akkor már arra kérdésre is választ adhatunk, hogy meghatározott iskolai végzettségek, szakképzettségek hogyan vezetnek a következő évtizedekben (!) foglalkozási mobilitáshoz, házassági mobilitáshoz, területi mobilitáshoz, lakásmobilitáshoz. Persze itt az összekapcsolás csak aggregátumok között történik nem személyek között, hiszen semmi okunk feltételezni, hogy a tíz százalékos mintavétel csak 10%-ban érte el ugyanazokat a személyeket mint tíz-évvel korábban.

Ugyanakkor a nem települési, hanem más aggregátumokra (pl. foglalkozás-korcsoport-nem) ellenőrizhetjük, hogy a tíz százalékos mintavétel nem torzított-e ugyanis, egy-egy másik –5%-os, azaz fél-félmilliós esetszámú – mintavétel saját otthoni gépemen rendelkezésemre áll – ezt a lehetőségeket az azokat – a KSH-tól még

⁵⁶ Még ezek nélkül, nyomtatásból megállapított aggregált csoportok „követéséről” szól: Nagy, Péter Tibor A tömegesedés évszázada: a történet-szociológia új lehetőségei *Educatio* 23 : 2 pp. 216-238. , 23 p. (2014)

régebben beszerző - minnesotai kollégákkal (IPUMS) való kapcsolatnak köszönhetem. (A minnesotai kapcsolat lehetőségére pedig a legelső FETE ülésen hívták fel a figyelmemet.)

Az idősorosság illetve aggregátum szintű „követéses” vizsgálat mellett az adattárak ugyanakkor *külön-külön* is komoly előnyöket rejteneek. 1970-ben például tanulmányozható az 1890 és 1910 között született nemzedék *alsó* iskolázottsági csoportja, mert őket az 1945 utáni felnőttoktatásba már nem iskolázták be tömegesen⁵⁷, viszont a népszámlálás rögzíti utolsó foglalkozásukat – tanulmányozható tehát hogy négy vagy hat elemi végzettséggel milyen munkaköröket lehetett betölteni 1960-ban, nyugdíj előtt. E nemzedékben a népszámlálás *gyakorlatilag* azt nevezi nyolc általános iskolai végzettségűnek, aki 1940 előtt négy középiskolát végzett, (mert nyolc elemi még nem végezhetett), a polgári iskolát pedig megnevezte a népszámlálás, mint válaszalternatívát. (Oktatástörténészeknek külön csemege, hogy a kortársak által marginálisnak tartott öt-polgári, hat-polgári, illetve egy-két-három polgári osztályos iskola végzettség a négy polgáritól külön is tanulmányozható.⁵⁸)

⁵⁷ Nagy, Péter Tibor A “felnőttérettségizettek” az empirikus oktatástörténeti elemzés mérlegén: A megújuló felnőttképzés In: Zrinszky, László (szerk.) A megújuló felnőttképzés : A Magyar Tudományos Akadémia Pedagógiai Bizottságának gyűjteménye, Budapest, Magyarország : Gondolat Kiadó (2009) 276 p. pp. 194-233. , 40 p. Nagy, Péter Tibor A nappali és felnőtt középiskolai érettségivel rendelkezők aránya a rövid huszadik században Magyar Pedagógia 107 : 2 pp. 123-139. , 17 p. (2007)

⁵⁸ Nagy, Péter Tibor : A középfokú nőoktatás huszadik századi történetéhez. Iskolakultúra: Pedagógusok Szakmai-Tudományos Folyóirata 13 : 3 pp. 3-14. , 12 p. (2003)

Az 1980-as népszámlálásban már tanulmányozható, hogy az 1940 utáni születésűek szakmunkásképzős, szakközépiskolai illetve gimnáziumi végzettsége mennyiben vezetett különböző foglalkozásokhoz és házasságpiaci helyzethez, s gyermekeik révén a többlépcsős intergenerációs mobilitás kezdőpontjához.

Az 1990-es iskolázottsági sor – melyből a szakközépiskola gimnázium kettősséget kihagyták – szegényes, de a legidősebbek polgáris végzettségével kapcsolatban a CD kiadvány alapján már két évtizede lehetett becsléseket tenni.⁵⁹

A 2001-es népszámlálás iskolázottsági kategória rendszere – Nagy Orbán statisztikus érdemének betudhatóan – sokkal részletesebb, mint a korábbiak, kis kategóriák (szakképzettség típusok) válnak elkülöníthetővé, látható a legmagasabb iskolai végzettség mellett, hogy melyik iskolatípusból hány osztályt végzett a kérdezett, s ez hogyan hat ki társadalmi pozíciójára. Csak érzékeltetésül a tanári végzettségek körében pl e népszámlálás nemcsak a főiskolai és az egyetemi végzettséget különíti el, hanem az 1920 előtti születésűkre nézve fontos „polgári iskolai tanári képzettséget”, a később születetteknél lehetséges általános iskolai tanári oklevelet

- „Szakiskolai tanári”,
- „Műszaki tanári”,
- „Gazdasági szaktanári (ha nem üzemmérnöki végzettségre épül)”
- Gyógypedagógiai tanári

⁵⁹ Az 1990-es népszámlálás CD változata, KSH, Budapest. 1992

- Szakoktatói
- Egyéb egyetemi diplomára épülő, posztgraduális tanári képesítést.

Adatot tartalmaz arról, hogy van e Doktori fokozat (PhD)

Egy *másik* változóban részletezi, hogy

- Társadalomtudományi tanári,
- Nyelv- és irodalom tanári,
- Természettudományi tanári,
- Műszaki tanári,
- Építőipari tanári,
- Mezőgazdasági tanári,
- Közlekedési tanári, -
- Közgazdasági tanári,
- Kereskedelmi oktatási szolgáltatási szakoktatói,
- Egészségügyi szakoktatói,
- Gyógypedagógiai szakoktatói,
- Rajztanári,
- Ének-zenetanári,
- Testnevelés tanári oklevele van-e!

Minden személyt azzal is jellemez, hogy 1,2.3 végzettségként szerezte-e ezt a kérdezett.

Soha egyetlen pedagógusfelvételünk nem tartalmazott ilyen részletezettségi adatokat!

A 2011-es népszámlálás az iskolázott elit 1970 után született csoportján belül teremt nagy elemezhetőséget, mert a doktori képzésben megszerzett évek száma is szerepel.

Egy sűrűsödési pont

A 2016-os mikrocenzus felvétel több mint 800 ezres esetszámaival lehetővé tesz egy olyan opciót is, hogy egy-egy társadalmi csoport „fejlődését” évtizednél rövidebb (azaz öt éves) távon lehessen megfigyelni.

Szervesen egészíti ezt ki az a jelenség, hogy a 2011-es és 2016-os felvétel (mely nagyon sok tekintetben jól összehasonlítható) az első olyan alkalom a modern magyar történelemben, hogy két egymást követő nagy felvétel közé se kormányváltás, se rendszerváltás ne ékelődjön be. Az évtizednyi távolságban lévő öt népszámlálási adatfelvétel esetén az egyes felvételek közötti változás akkor hasonlítható össze más évtizedek közötti változással, ha joggal feltételezzük, hogy az évtizeden belül „egy irányba mentek” a dolgok. Csakhogy az 1990-es népszámlálást –1980-tól egy olyan évtized választotta el, melynek két szakaszát egymással gyakorlatilag ellentétes gazdaság és társadalompolitika jellemezte.⁶⁰ A 2001-es népszámlálásra a Bokros csomag által radikálisan kettéosztott évtized után került sor, a 2011-es népszámlálás – noha a jobboldali miniszterelnök személye azonos volt, mint 2001-ben egy olyan évtizedet zárt, melynek háromnegyedét a szociálliberális koalíció kormányzási határozta meg, viszont melynek kétharmadánál egy világgazdasági válság söpört végig. Ez a sajátosság – ha majd a 2022-es népszámlálás is elemezhetővé válik, még inkább megmutatkozik majd, hiszen három egymást követő nagy felvétel közé nem esik majd kormányváltás.

⁶⁰ Elfogadva itt a Beszélő folyóirat „Beszélő Évek” sorozatának periodizációját.

(A magyar népszámlálások 19-20 századi történetében *egyszer sem* volt rá korábban példa, hogy három egymást követő népszámlálás törvényjavaslatának előterjesztője ugyanaz a kormányfő legyen, s arra is csak egyszer akadt 2011 előtt példa, hogy két egymást követő népszámlálás között ne legyen miniszterelnök-váltás: Tisza Kálmán az 1880-as és 1890-es adatfelvételkor is hivatalban volt.)

Az egyéni adatkapcsolás reménye

A következő új adathozzáférési jelenség, ami kifejezetten kis társadalmi csoportok kutatása szempontjából fontos, hogy e két népszámlálás 100 %-os formában is elérhetővé vált. Ez azt jelenti hogy kis falvakra nézve is megvizsgálhatjuk: hogy a helyi állatorvos vagy a helyi közép vállalkozó gyerekének „jobbak-e a pozíciói”, azaz elhagyja-e a kistelepülés iskoláját. Kis „egzotikus” foglalkozásokat (mármint ha nem egy önkormányzaton belül működő néhány embert akarjuk darabolni...) oszthatunk fel aszerint, hogy a generációján belül hogyan hat a születési hely presztízse, történelmileg kálvinista vagy katolikus jellege, hogy a foglalkozásában szokásos konkrét képzettség mellett milyen más képzettségekkel rendelkezik stb. A nagy felekezeti csoportok közötti különbség mintákon is kijön, de pl. az unitárius értelmiségiek sajátosságairól (ezt Biró Zsuzsa Hanna a két háború közötti teljes bölcsészfelvételnél bizonyította)⁶¹ csak a „teljes” alapján mondható valami. Úgy viszont igen. Hasonló, po-

⁶¹ Biró, Zsuzsanna Hanna: Bölcsészdiploma és társadalom: Német szakos középiskolai tanárok Magyarországon (1895-1945): a tanulmányi és szakmai karrier társadalmi meghatározottsága . Budapest, Gondolat Kiadó, 2015, 289 p.

tenciálisan érdekes népesség, a Görögországban 1950 előtt született (vagy ma nyilván családi okokból újjörögül tudó) csoport.

A teljes körű adat az egészen kis települések közötti különböző szempontból *nehezebb sorsú településeket* határozhat meg: olyanokat, ahol egyetlen személy sem dolgozik gyógyszerészként, orvosként, védőnőként, tanárként, óvónőként – esetleg még boltosként sem, azaz ahol ezek a *funkciók* hiányoznak, a helyi lakosok élethelyzetét nehezítve. Kijelölhetjük a települések azon körét, ahol 2001-ben még volt ilyen foglalkozási pozíció, 2011-ben már nem.

A települések között kriminalitástól sújtottak kiválaszthatók. Mindkét népszámlás lehetővé teszi ugyanis, hogy a börtönök lakóit is megvizsgáljuk, mégpedig az egyéneket kétfelé osztva aszerint, hogy mennyire régen fogvatartottak. A kriminálszociológia tanúsága szerint a régebb óta börtönben ülők között több lehet olyan, akit súlyosabb bűncselekményért ítéltek el, mint akik csak 1-2 éve a börtön lakói. A fogva tartás helye szerint fogházat, börtönt, fegyházat (és fiatakorúak intézményét) különböztethetünk meg. Mivel természetesen a fogvatartottaknak is van születési helye, előző lakhelye, meghatározhatjuk a települések azon körét, ahonnét – 100 lakosra számítva - az átlagnál több bűnelkövető kerül ki - ez még akkor is érdekes, hogyha tudjuk, hogy az igazságszolgáltatás működése is alá van vetve a cigány népességgel kapcsolatos általános előítélet-rendszernek.

Iskolázottsági vagy demográfiai szempontból egyformán hátrányos sorsú települések közül ezek azok, melyeket ezek szerint még a bű-

nőzővé válást elősegítő helyi társadalmi viszonyok is sújtanak. Ez pedig több szempontból is a helyben élő iskolások helyzetét súlyosbíthatja:

A börtönben ülő fiatal felnőttek egy-két évvel korábban „példaadó nagyfiúk” lehettek a baráti körben.

a börtönben ülő lehet saját családtag is. Az egyes településekről érkező fogvatartottak akár egyedi tulajdonsága is lehet gyerekeinek neme és születési évének kombinációja – a településen magán pedig megtalálhatjuk azt a családot, ahol valamiért nincs jelen az apa (noha az anya státusza sem nem özvegy, sem nem elvált, hanem aktív házas, vagy élettársi kapcsolatban élő.) E családokat – nagy statisztikai valószínűséggel kapcsolhatjuk össze a fogvatartottakkal.

A nevelőintézetekben megszámlolt gyerekeket születési évük, születési helyük és előző lakóhelyük alapján hozzákapcsolhatjuk azokhoz a férfiakhoz és nőkhoz, akiknek személyi adatai szerint van ugyanabban az évben született gyerekük, de a gyereket nem találjuk a lakásban.

Még inkább oktatásszociológiai adat, hogy kollégium-lakókat is kapcsolhatjuk családjukhoz. Ez az egyes kollégiumok szociológiai profilját is leírhatóvá teszi.

A 100 %-os anyagon belül – főleg a születési hely, születési időpont, 10 évnél idősebb gyerekek születési éve szerint immár egyénileg is összekapcsolhatjuk a *két különböző népszámlálásban szereplő* embereket. Így ők már nem csak, mint a megfigyelt gyermekek szülei,

családtagjai lesznek érdekesek az oktatásszociológus számára, hanem mint olyan emberek, akik a két népszámlálás között szereztek valami újabb iskolai végzettséget vagy képzettséget, ami azután összefügg foglalkozási, területi, házasságpiaci mobilitásukkal, lakásmobilitásukkal.

Ide tartozik az is, hogy két népszámlálás között megváltozhatott az, hogy felnőtt ember 2001-ben úgy látta, nem tud egy idegen nyelvet, 2011-ben pedig úgy, hogy már tud. Bármilyen bizonytalan is a saját nyelvtudásról szóló önminősítés, ugyanannak a személynek ez irányú „megváltozása” valódi adat, mely – különösen, hogyha ezekben az években nem járt külföldi munkavégzéssel – magánnyelvtanulást feltételezem ha pedig az iskolai végzettség is megváltozott közben, az iskola hatásának tulajdoníthatjuk azt.

A két népszámlálásban szereplő emberek egyéni összekapcsolása nagy lehetőségeket rejt ugyan magában, de csak akkor, ha több hullámban, több attribútum szerint kapcsoljuk az eseteket, ugyanis az egyik népszámlálásnál csak a születés évét és hónapját jegyezték fel, míg a másikinál a pontos napot is. Így a születési adatokon kívül a tíz évnél idősebb gyerekek száma segíti a biztos beazonosítást a tíz év múlva nem pontosan ugyanazon lakcímen élők között. Aztán pedig következnek a valószínűségi kapcsolatok, ha a házastárs életkora és a vallás, a szakképzettség stb. azonos összekapcsolhatjuk a személyt - de ezek változása maga a kérdés is lehet. Azaz lesznek olyan összekapcsolások, melyek a születési hely idő, gyerekek születési éve és a házasság adatai, a házastárs adatai alapján valószínűsíthetők és a foglalkozás megmaradást vagy valamilyen irányú változását

figyeljük meg, s lesznek olyan összekapcsolások, melyek ugyanezek alapján, de a házastárs és házassági adatok azonosságának feltételezését nem tartalmazzák, azaz épp arra adnak valamiféle „magyarázatot” hogy a házas kapcsolatok hogyan alakulnak.

Egy egyedülálló jelenség az évezred végén: az érettségizők és elsős egyetemisták adatfelvétele

Bár már volt a magyar történelemben példa egy társadalmi csoportra vonatkozó teljes körű adatfelvételre, (ilyen volt például a 1934-1935-ös pedagógus-felvétel, egy némiképp korábbi diákfelvétel), ennek személysoros adattára nem maradt fenn – most először készült egy (mintavételi torzítástól értelemszerűen nem befolyásolt)⁶² teljes körű felvétel. Ez az érettségit adó középiskolák teljes 12-ikes népessége, mely összekapcsolást nyert az azonos évben – 1998-ban felsőoktatási - felvételt nyert teljes népességgel. Ezt a Soros alapítvány által finanszírozott⁶³ projektet néhai Csákö Mihály vezette. ⁶⁴ Ez a fiatal népesség - ma már - teljes körűen összekapcsolható – tekintettel arra, hogy a születési időpont és a születési hely kielégítően azonosítja az egyéneket a 2001-es népszámlálás fiatal felnőttjeivel, illetve a 2011-esekkel. Az összekapcsolás révén tehát azt is meg tudhatjuk társadalmilag hogyan szisztematikus, hogy a három évvel korábban konkrétan meghatározott gimnáziumban vagy szakközép-

⁶² 1998-ban kevesebb, mint 5 középiskola tagadta meg az együttműködést. 2020 körüli tapasztalat szerint az iskolák 80%-a lenne nem együttműködő, ha a kutató nem erős Klebelsberg központi támogatottsággal érkezik.

⁶³ A Soros György 90. születésnapja tiszteletére rendezett konferencián azt is szükségesnek láttam megemlíteni, hogy ez a Soros Alapítvány legnagyobb kutatási projektje volt.

⁶⁴ <https://sites.google.com/site/mcsako/kutat%C3%A1s?authuser=0>

iskolában végzett személy, sikerrel vagy sikertelenül jelentkezett-e a felsőoktatásba, s két év múlva ki az, aki közülük egyetemista, azaz egyszeri kudarca ellenére ki került be, egyszeri sikere ellenére ki morzsolódott le. A 2001-es népszámlálásban már van felekezeti adat, ez tehát a Csákó féle adatbázist e vonatkozásban megjavítja. Az összekapcsolások után magában a kutatószobában végezzük el az elemzést, állítjuk elő a kereszt táblákat, tehát ez esetben sem hozunk ki szenzitív adatokat.

A Csákó féle adatbázisban az iskolákat és a felsőfokú intézményeket név szerint ismerjük. Az egyes iskolák pontos gyűjtő területének meghatározása pedig azért fontos, mert nem egyszerűen a helybeli és máshonnan bejáró diákok arányát határozza meg iskolánként, hanem a szerint is differenciál, hogy a nem helybeli tanulók közül hányan járnak olyan településről, ahol egyébként lenne érettségit adó középiskola. Az utóbbi ugyanis a konkrét iskola vonzerejét sokkal inkább bizonyítja.

A középiskolákról nemcsak azt tudjuk, hogy mely településen működnek, hanem a nevüket is, így azonosíthatjuk őket az oktatási minisztérium statisztikai adatbázisában és térképen is. Ez azt jelenti, hogy egyazon településen belül működő centrális helyzetű, történelmi és újonnan alakult gimnáziumok különböző társadalmi funkcióit elkülöníthetjük egymástól.

És természetesen arra is lehetőség van, hogy az egyes szakmák tanulására irányuló szakközépiskolák társadalmi hátterének különbözőségét vonjuk vizsgálatba. Az iskolák nevének és címének ismere-

tében arra is lehetőség van, hogy elkülönítsük azokat az iskolákat, melyek évtizedek óta szakközépiskolaként működtek és azokat, amelyek az érettségit nem adó szakmunkásképzők 1990 utáni válására válaszul alakultak érettségit adó szakközépiskolává – azaz korábban nem szerepeltek a szakközépiskola-listán.

Mindez azt jelenti, hogy a reprezentatív mintás, a konkrét iskola nevét nem tartalmazó szociológiai adatbázisokkal szemben sokféle lehetőséget kapunk a *formálisan azonos jogállású, de eltérő társadalmi funkciójú iskolák megkülönböztetésére*, négy indikátor összefüggésének megvizsgálására:

1.) Az iskola helye a helyi oktatásügy földrajzi terében és a helyi oktatástörténetben

2.) Az iskola tanárait és szakmai profilját jellemző jegek (mégpedig nemcsak az oktatásigazgatási adatbázis alapján, hanem a 2001-es népszámlálás alapján is, hiszen a tanári lakcímek és munkába közlekedési idő alapján lehet arról valószínűségi kijelentésünk, hogy a népszámlálásban látható tanár melyik iskola alkalmazottja)

3.) A szülők társadalmi státusza

4.) Továbbtanulási sikerességgel mért szakmai siker

A tanulók iskolán belüli pozíciójának különbözőségét is leírhatjuk, hiszen társadalmilag sosem véletlenszerű, hogy ugyanazon iskolán belül a tanuló az, b, c jelű osztályba került-e. Igazolható, hogy az „a” jelzésű osztályok társadalmi összetétele előnyösebb. Társadalmi összefüggést hordoz az is, hogy humán-tudományi, reáltudományi, informatikai, idegen-nyelvi, művészeti, sport, „szakmai tárgyi” tagozatra jár-e, igénybe vesz-e fakultatív órákat.

A diáktól nemcsak azt kérdezi meg a kutatás, hogy milyen nemzetiségű, hanem azt is, hogy apai ágon, anyai ágon tekinthető e még németnek, szlováknak stb. Igaz az érdemi válaszok nagyon alacsonyak, pl. apai ágon alig 4%-nyi németet, s 0,9%-nyi szlovákot konstatál – de ezek a számok még mindig magasabbak, mint amit közvetlen anyanyelvi, nemzetiségi kérdésekkel nyerhettünk.

Az apa és anya foglalkozása, iskolázottsága, vállalkozása mérete révén a társadalom középkorú felső harmadának párválasztásáról is képalkotható. Ezen adatok vonatkozásában ez az adatbázis nem hordoz több információt, mint a 2001-s népszámlálás, (sőt kevesebbet, hiszen nincs életkor) de egy nagyon fontos differenciálást lehetővé tesz: annak megállapítását, hogy ugyanolyan foglalkozási státuszú, ugyanolyan iskolai végzettségű személyek közül mennyivel tűnnek vonzóbb házasfélnek azok, akiknek a szülei érettségivel, illetve diplomával rendelkeznek, mint akiknek a szülei iskolázatlanok. (Erről a gyerek akkor nyilatkozik, amikor nagyszülei iskolai végzettségét adja meg.) És ebben az esetben külön lehet tudni, hogy milyen nemű szülő iskolázottsága milyen nemű gyerek társadalmi felemelkedési esélyét javítja, illetve házassági esélyét javítja. További fontos adalék, hogy azt is megtudjuk, hogy a gyerek együttélése az édesapjával, illetve édesanyjával, tehát – ellentétben a pillanatnyi helyzetről tudósító népszámlálással a korábbi, megszűnt házasságról is tudósít. (Természetesen oktatásszociológiai szempontból is fontos adalék, hogy az együtt nem élő szülő gyerek tanulmányaira gyakorolt hatása mennyivel kisebb, mint az együtt élő szülőé, hogy az iskolázott nagyszülő hogyan javítja a tanuló tanulmányi esélyeit – bár az utóbbiról Bourdieu már reprezentatív minták alapján is sok mindent

elmondott. De a nagyszülők nemzedékében még fontos felekezeti háttér szerinti differenciálás nagy lehetőségeket hordoz.)

Az idősebb testvérek iskolázottsága, vagy iskolai kudarca egyrészt arra adalék, hogy melyek azok a családok, ahol a fiúkat és a lányokat, első és többedik gyerekeket eltérő iskolázási stratégiával nevelik, másrészt arra, hogy a továbbtanuló idősebb testvér vagy a szülő foglalkozási mintázata hat-e jobban.

Az anyagi nélkülözés anyagi bőség és szűkösség jelzései („előfordult e, hogy nem volt pénz ennivalóra”, „van-e színes tv” típusú kérdések) különösen akkor fontosak, hogyha azonos társadalmi csoportokon belüli különbözőségeket keresünk, illetve oktatásszociológiai kérdéstől függetlenül arra keresünk választ, hogy mely társadalmi csoportra jellemző egyik vagy másik szűkösség.

A tanulói nyilatkozatból kiderülő „alkalmi szűkösség” és a népszámlálásból kiderülő „problematikus lakáshelyzet” két dologról is informál: egyrészt a valós státuszinkonzisztenciáról (bő évtizeddel korábban konstataulta ugye Kolosi, hogy „melyik lakástizedbe esünk” és „melyik jövedelmi tizedbe esünk” kérdésre a válaszok eltérőek lehetnek. Azt pedig Andor és Liskó kis mintán is dokumentálta, hogy iskolai eredményesség szempontjából nem mindegy, hogy fogyasztási javakban vagy az otthoni tanulásra alkalmas nyugodt hely hiányában mutatkozik meg az anyagi szűkösség – de most megmondhatjuk, hogy ez az összefüggés melyik településtípuson, melyik iskoláknál stb. érvényesül leginkább.⁶⁵

⁶⁵ Andor, Mihály; Liskó, Ilona, 2000: Iskolaválasztás és mobilitás Budapest, Is-

A kutatás eredetileg azért kérdezte meg a tanulók egyes tárgyakból szerzett 11. tanév végi jegyeit, hogy a tanulói eredményesség társadalmi összefüggéseit mutassa be, most azonban arra hívom fel a figyelmet, hogy e kutatás egyedülálló lehetőséget ad arra, hogy az egyes iskolák egyes tárgyakból mutatott kiválóságát értékelhessük. Ugyanis abban az időben az egyes egyetemekre felvételi vizsgával lehetett kerülni. Mivel az adatbázis pontosan mutatja kiknek a felvételi vizsgája volt sikeres vagy sikertelen bizonyos szakokra, kiszámolhatjuk, hogy az iskola saját skáláján kiosztott jó jegy mekkora prediktív validitással vezetett ugyanazon tárgyból tett sikeres felvételeihez – s minél nagyobb ez a prediktív validitás annál magasabbnak mondhatjuk az iskola színvonalát. Tárgyspecifikusan, melyhez viszont a népszámlálás alapján különböző társadalmi tulajdonságú, életkorú szaktanárokat rendelhetünk.

Végezetül arra hívjuk fel a figyelmet, hogy a továbbtanulási motivációkkal kapcsolatos itemekkel való egyetértés alapján a későbbi magyar egyetemi hallgatók, illetve a 2011-ben már fiatalkoruk végéhez közeledő értelmiségi csoportok szociálpszichológiai attitűdjeinek különbözőségére világíthatunk rá.

E Soros alapítvány által finanszírozott kutatás tehát az 1990-es évek társadalomtörténetének alapvető forrása mely akár még hosszú időn át alapot jelent a kor iránt érdeklődőknek.

Egy adatkapcsolási hozadék az 1930-as évek szülöttjeiről

Karády Viktor és általam vezetett elites08 európai projekt⁶⁶ keretében teljes körben felvételre került az 1920-1949 között⁶⁷ egyetemi diplomát szerzett népesség, s az akkori fiatal emberek – ha az emigráció részben el is sodorta őket, 2001-ben (az 1940 után végzettek többségükben) életben voltak, azaz a népszámlálás elérte őket. Az eredeti anyakönyv alapján különböző háttérű és különböző tanulmányi sikeresség diplomás csoportokat különíthetünk el, amit azután összekapcsolhatunk a 2011-s tulajdonságaikkal, életsikereikkel.

Itt nem elhanyagolható fejlemény, hogy az 1949 előtti diplomásoknak elsőprő többségében van felekezeti hovatartozásuk – nyilvánvalóan szisztematikus, hogy 2001-re kié változik meg, kié tűnik le, ki választja a nem válaszolás alternatíváját.

Vallásossági, politikai, jövedelmi stb. aggregátumok valószínűségi kapcsolása-

A TÁRKI adatbank alapján⁶⁸ a TÁRKI- omnibuszok aggregálásával kis csoportokat hozhatunk létre. E csoportok valamely megye lakosai, valamely településtípusban laknak, valamilyen neműek és életkorúak. A cél, hogy e kategóriák különböző részletezettségű alvariá-

⁶⁶ <https://cordis.europa.eu/project/id/230518/de>

⁶⁷ A teljesség itt hibádzik: a teológiai és a Ludovika hallgatóiból csak minta van. De épp e két népesség tagjai jelentős részben más pályán voltak 1945 után.

⁶⁸ Pontosabban az első TÁRKI file-ok még meglehetősen szabálytalanul – Szántó János hagyatékából kerültek a birtokomba az 1990-es években. A későbbiek már a rendkívül gazdag TÁRKI adatbanknak köszönhetők, ahol Hegedüs Péter kolléga segítségéért tartozom köszönettel.

ciói alapján olyan csoportokat hozunk létre, ahol a csoporton belül az emberek foglalkozása megegyezik *s minden csoport tízfősnél nagyobb esetszámú*. Ezeket a csoportokat azután ellátjuk egy olyan háromértékű változóval melyben az „egyes” azt jelenti, hogy a csoport tagjai az átlagnál nagyobb mértékben, a „kettes” azt jelenti, hogy a csoport tagjai átlagos mértékben, a hármas azt jelenti, hogy csoport tagjai átlagnál kisebb mértékben „jobboldaliak” melyet a TARKI omnibusz pártpreferenciával, illetve politikus-népszerűséggel kapcsolatos kérdéséből alkotunk. Hasonló módon a TÁRKI Omnibusz állandó kérdéseként szereplő két-három vallásszociológiai kérdésből, (a templomjárás gyakoriságából, a vallásossági öndefinícióból illetve ezen kívül még a felekezetmegnevezésből is, amíg van az omnibuszokban) alkotunk egy indikátort. (A kétváltozós indikátort több mint százezer a háromváltozóst hatvanezer eset alapján alkotjuk meg, a 2001-es népszámlálást környező években⁶⁹

⁶⁹ Nagy, Péter Tibor : A keresztény értelmiség és az illúziók In: A, Gergely András; Kamarás, István (szerk.) Tolle, lege! : Donáth Lászlónak 60. születésnapja alkalmából Budapest, Magyar Kulturális Antropológiai Társaság (MAKAT) (2015) 226 p. pp. 153-160. , 8 p. A TÁRKI adatbankban a következő 1997 és 2003 közötti omnibusz felvételek ezek: TDATA-D27; TDATA-, D29; TDATA-D30; TDATA-D31; TDATA-D77; TDATA-D58; TDATA-D63; TDATA-D72; TDATA-, D73; TDATA-D74; TDATA-D85; TDATA-D89; TDATA-E09; TDATA-D93; TDATA-D94; TDATA-, D95; TDATA-D96; TDATA-D97; TDATA-E07; TDATA-D48; TDATA-E08; TDATA-E14; TDATA-, E35; TDATA-E36; TDATA-E16; TDATA-E18; TDATA-E21; TDATA-E23; TDATA-E24; TDATA-E26; TDATA-E29; TDATA-E32; TDATA-E37; TDATA-E46; TDATA-E95; TDATA-E98a; TDATA-E98b; TDATA-E98c; TDATA-F06; TDATA-E50; TDATA-E54; TDATA-E57; TDATA-E61; TDATA-E76; TDATA-E78; TDATA-E82; TDATA-E84; TDATA-F17; TDATA-F56; TDATA-F59. A közel 100000-s, aggregátumban 69790 személyre nézve van érvényes FEOR adat. <http://nagypetertibor.uni.hu/t/10105.xls>,

A jövedelmi kérdésből is alkothatunk indikátort.

Ezzel azt érhetjük el, hogy természetesen a népszámlálásban szereplő valódi embereknek sem a szekularizációjára, sem a politikai attitűdjeire, se jövedelmeire nézvést nem tehetünk kijelentéseket – de valószínűségi kapcsolathoz juthatunk.

Településfejlettségi indikátorkapcsolási lehetőség:

1. Meglévő adottság

Említettük, hogy magukból a népszámlálásokból bármely település lakosainak, az onnét származóknak, az onnét származó bűnelkövetőknek, az azt másodlagos lakcímként (esetleg pl. nyaralócímként stb.) feltüntetőknek illetve lakásainak átlagos tulajdonságaira vonatkozó indikátorok képezhetők, s ezzel az iskolás gyerekek ösztönző vagy deprimáló környezetét hipotetizálhatjuk.

Ugyanakkor rengeteg településszinten jellemző adat vihető be kívülről.

Választási adattár alapján az ország mindenkori állapotához képest különböző mértékben jobbra húzó mikro-társadalmakat különíthetünk el.⁷⁰ Hahn Endre szívességéből a Median nagy adattára is rendelkezésre áll.

⁷⁰ <https://www.valasztas.hu/orszaggyulesi-valasztasok>

A KRTK adatbank számtalan lokális fejlettségi adatot tartalmaz, melyek hasonló módon kapcsolhatók. „A KRTK Adatbankja Magyarországon egyedülállóan szerteágazó témákban gyűjt survey- és adminisztratív alapú kutatási adatbázisokat, alakít ki és üzemeltet teljes körű mikro-adatok vizsgálatára alkalmas kutatószobát, hoz létre regiszteralapú, adatintegrációs eljárással készült adatbázisokat, szervez STATA-képzéseket, valamint tart fenn kísérleti labort és ahhoz tartozó gépparkot.”⁷¹

KSH-s kollégák szívésségéből jutottam hozzá utcanév pontosságú lakásforgalmi adatokhoz, melyek (mármint négyzetméterárak) nemcsak a településen belüli presztízsvizonyok proxyjának, hanem – idősorosság révén – felfelé és lefelé tartó körzetek valószínűségi megjelölésére is alkalmasnak bizonyult.

Az egyébként hasonló helyzetű települések között a „történelmi múlt” illetve a „magasabb presztízssű szférákban való láthatóság” szerint indikátorokban megragadható különbségeket tehetünk. Ennek ma két fontos létező forrását látom.

Az egyik forrás az elites08 keretében készült Karády Viktorral közös két adatbázisunk. Az egyik adatbázis azt a 35000 embert tartalmazza, aki a huszadik századi reprezentatív nagylexikonokban önálló címszót kapott. E 35000 ember egy része kistelepülésekről származik. E települések gyerekei, iskolái előtt tehát van valamiféle „min-taadó személy”.

⁷¹ Sebők, Anna, 2019: A KRTK Adatbank Kapcsolt Államigazgatási Paneladatbázisa Közgazdasági Szemle – 2019.november.

A másik adatbázis közel egymillió nevet tartalmaz, akik 1850 és 1950 közötti oktatásügyi részvételükkel kerültek valamiképpen látóterünkbe. Az adattár semmire vonatkozóan nem teljes, hiszen rengeteg anyakönyv elpusztult, de minden településre van egy indikátor, mekkora valószínűsége van annak, hogy első középiskolás kikerüljön a településről, azaz egyáltalán meginduljon az eleminél magasabb iskolázás útján, minden településre van egy indikátor, mely azt mutatja, hogy mekkora valószínűsége van annak, hogy érettségiző középiskolás kerüljön ki a településről minden településre van egy indikátor, mekkora valószínűsége van annak, hogy egyetemi beiratkozó, ill. diplomás kerüljön ki a településről.

2. Egy indikátor, amihez kellene egy kis pénz

A megyék, járások, települések olyan tulajdonságai, melyek indikátorképzésre alkalmasak: iskolázott emberek száma, bizonyos értelmiségi foglalkozást betöltő emberek aránya, s mindez életkor-specifikusan és pl. vallásspecifikusan, ha hiányokkal is elvileg rendelkezésre áll. Ugyanis ahogyan ezt a népszámlálási osztály hatalmas Andor utcai raktárában az ezredfordulón módomban volt megállapítani, minden olyan keresztjárlát, amit a népszámlálások nyomtatott kötetek 1869 és 1960 között országosként közöltek – elkészítették az egyes megyékre is, s ezekből a kézzel írt táblákból készítettek el később az országos táblát. Minden olyan táblát, amit megyei részletességgel közöltek (ezek általában már csak eggyel kevesebb dimenziós táblák voltak) – megcsinálták a járásokra is.

Ez akkoriban nem levéltári anyag volt, hanem a KSH aktív iratanyagaként kezeltetett. Nyilván néhány szabályt megsértettünk (ez szerencsére azóta elévült:) mindenesetre valahogyan megoldódott, hogy egy adatrögzítő munkatársunk gépre vigye az Andor utcai anyag egy tizezrelékét létrehozva egy olyan adatbázist, ami 1910-re nézve öt-dimenziós volt: nem, megye, korcsoport, iskolázottság, felekezet – s mely a teljes akkori Magyar királyságra hiánytalanul elkészült. Az elmúlt évszázadban sajnos részben elveszett a másik keresztábla sor iratanyaga, mely nem, megye, korcsoport, iskolázottság, anyanyelv kombinációt tartalmazott. (Ezeket is lerögzítettük, hogy a felekezeti kombinációs változat értelmezéséhez hozzájáruljon.)

Ha a 2001-es személysoros adatbázisában minden hatvan évnél idősebb személy születési helyeit besoroljuk úgy, hogy megfeleljen az 1910-es megyebeosztásnak, akkor a születési helyek mellé indikátorokat rendelhetünk, miszerint abban a felekezeti csoportban ahová a megfigyelt személy tartozott, átlagosan milyen iskolai végzettségű emberek éltek, mármint ha 1940 körüli állapotokat abból következtetjük ki, hogy 1910 körül milyen volt az akkor 20-30 közöttiek iskolázottsága. (Az 1910-ben élő idősebbek iskolázottságának mértékét arra célszerű használni, hogy megkülönböztessük a hagyományosan fejlett és 19-20 század fordulóján hirtelen feljövő régiókat. Ez is indikátor, természetesen.)

Ami akkor csak „szabálytalankodva” volt lehetséges, az ma már könnyebben megy – az Andor utcai raktár anyagát átvette a Nemzeti Levéltár. Így ma már alanyi jogon kutathatja azt bárki, s ha pénze van, rögzítheti is adatbázisszerűen.

Egy másik, megkezdett – de erőforrások híján felfüggesztett kutatás is érdekes indikátorokhoz vezethet majd.

Sokan, sokféle lehetőséget látnak a big data anyaggyűjtési módszerében, azaz röviden abban, hogy bármely szóra (ekképpen bármely településnévre is) jellemző, hogy a világháló mely pontjain, milyen mennyiségben és milyen más szavakkal kombinálva találjuk meg azt.

Ellentétben azonban a kortárs pl. üzleti célú kutatásokkal a települések jelentőségének vagy profiljának a súlyozásánál mindenképpen tudnunk kell, hogy a település jelentősége vagy történelmi láthatósága mikor nő meg hirtelen. A történelem konkrét mozzanataihoz kötődik egy- egy település felértékelődése. Az „ismertség” megnövekedhet egyetlen esemény kapcsán ez történt pl. Sukoróval vagy Tiszaeszlárral. A magányos események, csaták vagy bűncselekmények azonban nem hoznak létre olyan folyamatokat, amelyek a helyi társadalom iskolázására kihatnának – közvetlenül (hacsak nem szervez rá valaki turistalátványosságot vagy emlékhelyet) nem teremtenek munkahelyet, nem növelik az ingatlanok értékét, nem növelik a helyi fogyasztást. Teljesen más a helyzet, amikor egy történelmi időpontban Rimamurány, Recsk, Záhony, Taszár kerül fel az ismertségi „térképre”. Az üzemek, börtönök, határállomások, katonai támaszpontok helyének kiválasztása országos vagy nemzetközi erőviszonyok függvénye, de ha egyszer odatelepült az üzem, börtön, határállomás, katonai támaszpont, jelentősen rányomja bélyegét a helyi társadalomra (mások lesznek a munkaerő-piaci vagy épp a közlekedési lehetőségek, a máshonnet érkező alkalmazottak

bérlőként vagy vásárlóként lépnek fel a lakáspiacon, a boltban, a kocsmában, viselkedésük formálja a helyi ízlést, befolyásolja a párkapcsolatok piacát, stb.).

Big data-szerű kutatást a településekre tehát úgy érdemes csinálni, mely időszavokat különít el.

Ehhez egy - 2022-es - kísérletünkben az Arcanum adtplus adatbank-ját használtuk, mely a magyar folyóiratok és újságok legnagyobb full text gyűjteménye, negyvenmillió oldalt tartalmaz. Az anyagok 6%-a 1880 előtti, utána pedig 3-7 %-os súly jellemzi a történelmi Magyarország utolsó négy évtizedét, 8-8% a két háború közötti évtizedeket, napjaink felé közeledve egyre több ugyan az anyag, de nincs olyan évtized, mely a korpusz tizedét elvinné. Nyilvánvaló az előbb emlegetett települések ettől radikálisan eltérő arányban fordulnak elő, de nagyvárosok súlya is átrendeződik stb.

Írtunk egy kis macrot, mely „mouse and key” program alkalmazásával a magyar települések nevére keresett rá, (Eddig 1%-át végezte el a feladatnak, összesen mintegy 320 kereséssel), illetve úgy mentette el a találatokat, hogy a települések súlyának változása egyrészt tíz évtizeden át (az 1920-1929-es időszávtól a 2010-2019-es időszakig) majd nyomon követhető legyen.

A keresés során az Abasár AND DATE=1920—1929 424, Abasár AND DATE= 1930-1939 1459 találatot hozott. Egy keresés után a makro adatot kért és mentett arról, hogy az adott településnév az adott időszakban a több ezer féle feldolgozott folyóiratban hányszor fordult elő. A folyóiratok profil, presztízs, ágazat stb. alapján tipi-

záljuk így szinte tetszőleges számú indikátort hozunk létre, mellyel jellemezhetjük a települést ahol az 1970 és 2016 között megfigyelt személy született vagy felnövekedett, iskolába járt, másrészt ahová felnőttként irányította területi mobilitását, ahonnan feleséget vagy férjet választott, amit ingatlanbefektetése, nyaralóvásárlása, vállalkozása színhelyének választott stb.

Másrészt a mesterséges intelligencia által legfontosabbnak ítélt húsz találatot is elmentette a macro. Az arcanum adt-plusban kvalitatív módon kutakodó kollégák tudhatják, hogy a találatok „külső képe” mérhetetlen különböző, ami egyértelműen segíti a kvalitatív kutatót, hiszen épp olyan élményhez jut, mintha a könyvtárban kézbe venné a folyóiratot. De az adtplus *valójában* nem a folyóiratokban keres, hanem minden egyes folyóirat minden egyes oldaláról *előzetesen* létrehozott text file-ok tízmillióiban.

Az eredeti szövegeképtől, betűtípusoktól teljesen függetlenül három-féle betűtípusban mutatja az eredményt. Ezt az eredményt mentjük el, s hívjuk be ezután SPSS-ben.

Az egyik betűtípushoz a folyóirat neve, évszáma, oldalszáma tartozik, a másikhhoz a cikk címe, és szerzője, a harmadikhoz pedig az településnevet megelőző és követő 5-5 szó.

Bár az adattár feldolgozásának még csak az elején tartunk, egészen egyértelmű, hogy a folyóiratok gyakorisága, a szerzők gyakorisága, a környező szavak gyakorisága a települések tipizálását, rengeteg indikátor kiválasztását teszik majd lehetővé.

Ez a munka nem hasonlítható ugyan a népszámlálási keresztátlák rögzítéséhez, (pl. folyamatos szakmai döntéseket igényel) de méreteinél fogva mégiscsak igényel némi pénzügyi forrást.

Kitekintés: emigráns magyarok és Kárpát-medencében élők

Az USA népszámlálásaiban (454-es kód alatt) 1850-től kezdve *minden egyes népszámlálásban* jelen vannak a magyarországi születésűek, akiknek nemét, legmagasabb iskolai végzettségét és születési évét is ismerjük, elért társadalmi státuszuk nyilvánvalóan amerikai viszonyokat tükröz).

Ha nem is az amerikaihoz hasonló teljes-körűséggel, de néhány népszámlálás erejéig bepillantathatunk a magyarországi születésű osztrákok, franciák, britek, németek, izraeliek viszonyaiba is. Van vallási adat osztrák, német, sőt a brit adattárban is.

Egészen különleges értéket jelent a román adattár. Románia nem kevesebb, mint négy népszámlálással szerepel és a legtöbb IPUMS adatbázissal szemben megyei változót is tartalmaz. Ez azt jelenti, hogy a történelmi Erdély pontosan meghatározható.. A román népszámlálás felekezeti és etnikai adatot is nyújt, 10 %-os hatalmas mintán.

Az erdélyi magyarok iskolázását és társadalmi viszonyait soha ilyen részletességgel nem tanulmányozhattuk, nem vethettük össze azokkal, akik Bukarestbe kerültek, illetve akik Magyarországra költöztek – igaz a magyarországi adattárban már nincsen romániai megye,

csak a tény, hogy Romániában született, ill. Romániában volt az előző lakhelye. A román adattárra ráaktható a Karády-Nagy féle 1910-es publikáció indikátorrendszere.

A Szlovák adattár annyival gyengébb ennél, hogy vallást és anyanyelvet szintén közöl, de megyét nem. Az 1910-es Karády–Nagy adattárból felekezeti és etnikai indikátorok rávihetők, de csak az aggregált virtuális egész Szlovákiára.

A 2001-es ukrain népszámlálásból kiemelhető a Kárpáton túli terület, de az ukrán statisztikai hivatal nem adott át etnikai adatot, így csak a Kárpátalja régió vethető össze a Magyarországra költözött onnét származókkal.

A fenti írásban azt kívántuk bemutatni, hogy míg néhány évtizeddel ezelőtt úgy tűnt, társadalmunkról újabb adatokhoz és újabb összefüggésekhez mindig újabb és újabb kérdőívek lekérdezése segítségével juthatunk és feloldatlannak, egyfajta zéróösszegű játszmának tűnt a sok mindenre kiterjedő kérdés, a kis csoportok, a torzításmentes mintavétel, s végső soron a kvalitatív és kvantitatív források összeillesztése, addig a számítástechnika az elmúlt évtizedben forradalmi változások lehetőségét érlelte meg e téren is.

FETE által díjazottak

A FETE, - a tudományos produktumok elkészítésére való ösztönzés mellett – fontosnak tartotta a kiemelkedő teljesítmények elismerését is. Ennek érdekében díjat alapított azzal a céllal, hogy ösztönözze a társadalomstatistikai adatok felhasználását, továbbá elismerje az e célt szolgáló tudományos tevékenységeket. A díjjal egyúttal a FETE további két - az alapítás során is deklarált - alapvető törekvésének kívánt teret adni: az egyik a missziós törekvésnek is megfogalmazott „**FETE a minőségi társadalomtudományért**”, a másik pedig a műhely-és szakmaközi kapcsolatok ösztönzése, amely erősítheti a szakmai kohéziót és a közös gondolkodást.

Eddig két kutató kapott elismerést, az egyik, - **Karády Viktor** – életműdíjat, az évtizedeken át folytatott kiemelkedő tudományos munkásságának elismeréseként, a másik, - **Tóth Gergely** – kutatói díjat kapott

Életműdíjat kaphat az a személy, aki több évtizedes kutatói, illetve kutatósszervezői pályafutása során sokat tett társadalomstatistikai értelemben releváns adatok hozzáférhetővé tételéért és tudományos célú felhasználásért. A díj elnyerésében kiemelt hangsúlyt kapnak azok a kutatók, akik amellet, hogy a feltárt adatokat saját műveikben felhasználták, ezek eléréséhez és hasznosításához kollégáikat és tanítványaikat is hozzásegítették.

A díjazott munkássága

Karády Viktor a 80-as évek óta nyomtatott és kéziratos források alapján összességében milliós nagyságrendű, részben személy-, részben aggregátumsoros adatbázis-sorozatot épített az 1850 és 1950 közötti magyar társadalomtörténetről. Ezen adatbázisok kollegiális megállapodások keretében mások számára is hozzáférhetők.

Könyvei, tanulmányai, előadásai – empirikus alapon állva - a magyar társadalomtörténet meghatározó folyamataként elméletalkotó igény-nyel mutatják be az allogén csoportok emancipációját, illetve elitbe kerülését. Angol és francia nyelvű munkássága felhívja a figyelmet a hazai történeti források nemzetközileg egyedülálló gazdagságára.

Több szakmai műhely (EHESS, CEU, WJLF) vezető személyisége, eredményeit rendszeresen bocsátja vitára más tudományos fórumokon is (MTA albizottságok, Hajnal Társaság, Atelier Helois, Magyar Szociológiai Társaság, SSH-Interco).

Kutatói Díjat kaphat az a személy, aki eddigi kutatói pályafutása során a társadalomstatisztikai értelemben releváns adatok magas szintű tudományos célú felhasználását valósította meg.

A díjazott munkássága

Tóth Gergely a hazai társadalomstatisztika fiatal generációjának egyik legígéretesebb képviselőjeként mindenekelőtt a társadalom térbeli strukturálódásának kérdéseire összpontosított, és hozott létre máris jelentékeny munkákat. Néhány éve megvédett doktori munkája is ehhez a témakörhöz kapcsolódik. Kiemelten foglalkozik ezen belül az autokorrelációs területi összefüggésekkel, bizonyos térbeli

sajátosságok lokális összpontosulásának és gyűrűződésének szabályszerűségeivel. A választói viselkedés tárgykörében fontos elemzéseket végzett abban a még kevesek által kultivált irányban, amely a választási és a területi statisztika, valamint a közgondolkodás jellegzetességeire irányuló survey adatok egymáshoz kapcsolására épül.

A KSH Népeségtudományi Kutatóintézetében munkássága az elmúlt években újabb problémakörökkel bővült az egészségügy terén, így az öngyilkosság területi sajátosságainak vagy az egészséggel kapcsolatos viselkedésmódok szegmentálódásának összefüggéseiben. Az MTA-ELTE Peripato Kutatócsoport tagjaként a tágabb területi összehasonlítások és a komparatív dinamika, továbbá a médiatartalmak és a civil társadalom témaköreire is kiterjedt a kutatói érdeklődése.

E társadalompolitikailag is releváns problémafókuszok mellett olyan módszertani kutatásokkal is foglalkozik és ösztönöz valamint alkalmaz újabb megközelítéseket, mint a mintavétel torzításainak kontrollja és az ezzel kapcsolatos design effect számítások, a társadalomstatisztikai szoftverek újabb (R) irányai, és a társadalmi viselkedést modellező szimulációs eljárások.

DOKUMENTUMOK

A dokumentumok közreadása részben értékmegőrző jellegű, részben pedig bizonyos fokig képet ad az Egyesület működésének főbb jellemzőiről. A következő nagyobb csoportba raktuk a különböző dokumentumokat, nevezetesen:

1. Szakmai ajánlások, állásfoglalások,
2. Egyéb dokumentumok (korábban publikált fontosabb írások, illetve munkaanyagok,
3. Szakmai rendezvények listája

Szakmai ajánlások

1. sz. melléklet

Szakmai ajánlás

„Az adminisztratív adatállományok statisztikai, illetve népszámlálási célú hasznosításához” (2010, március)

A jelenlegi helyzet

Az adminisztratív adatállományok statisztikai célú hasznosítása az utóbbi évtizedben egyre nagyobb figyelmet kapott a nemzetközi és a nemzeti statisztikai hivatalokban egyaránt. Számos ország komoly erőfeszítéseket tett a nemzeti adatvagyon nagyon komoly hányadát kitevő adminisztratív adatállományok statisztikai célú hasznosítása érdekében, miután felismerték, hogy ezen adatbázisok pusztán önmagukban való használata egyrészt az adatvagyon pazarló felhasználását jelenti, másrészt a sokcélú felhasználás nemcsak a költségek és az adatszolgáltatói terhek komoly csökkentését eredményezi, hanem ezáltal az adatbázisok minősége, megbízhatósága nagymértékben javul.

Magyarországon az e téren tett erőfeszítések messze elmaradnak a lehetőségektől, amely jelentős részben a statisztikai kultúra közigazgatásban való háttérbe szorulásával, részben pedig a megfelelő kormányzati szándék hiányával magyarázható.

WA műhely-konferencia alapvetően a figyelem felkeltését, az adminisztratív adatállományok statisztikai, ezen belül is népszámlálási célú hasznosításával kapcsolatos aktuális feladatok felvázolását kívánta szorgalmazni.

A népszámlálási célú hasznosítás azért is aktuális, mert 2011-ben kerül sor a következő, még hagyományos, lakossági kikérdezésen alapuló népszámlálásra, amelyet oly módon kell előkészíteni, hogy az megalapozhassa a 2020 körüli regiszteralapú népszámlálás végrehajtását. Nyilvánvaló, hogy *ezt a munkát csak egy nagyobb keretbe, az adminisztratív adatállományok általános statisztikai célú hasznosítását szolgáló, átfogó nemzeti projektbe beillesztve lehet célszerűen megtervezni.*

A KSH-ban a korábbi években elindultak az adminisztratív adatállományok statisztikai célú hasznosítását célzó munkálatok, azonban alapvetően a határozottabb kormányzati szándék hiányában az előrehaladás meglehetősen lassú. Az egyik legfőbb gond az, hogy hiányzik az adminisztratív nyilvántartások adatgazdáinak egységes, jogszabályon alapuló kötelezettsége, hogy az adatait egyedi azonosításra alkalmas módon a statisztika rendelkezésére bocsássa. A másik alapvető probléma, hogy az egyes adminisztratív nyilvántartások egy, vagy néhány egyedi feladat kiszolgálására jöttek létre, ráadásul egymástól többnyire függetlenül. Következésképpen nem alakítottak ki közös szabványokat, így például évek óta húzódik a közös címszabvány ügye. A szakmai fejlesztések elmaradását is döntően a törvényi kötöttségekből fakadó tényezőkkel lehet magyarázni. További gond, hogy egyelőre nem állnak rendelkezésre - a több célú felhasználás érdekében - az adatbázisokat szinkronizáló kapcsolati rendszerek és az összehangolt adatkezelési-adatbiztonsági szabályzatok.

Jövőben hasznosítható ajánlások

A fenti körülmények miatt, – kiemelt kormányzati cél keretében – mielőbb el kell kezdeni egyrészt a különböző adminisztratív adatállományok statisztikai célú hasznosításával kapcsolatos, átfogó projekt megfogalmazását, másrészt ezzel párhuzamosan ki kell alakítani ezen adatállományoknak a regiszteralapú népszámlálásban való hasznosítását.

Ezzel összefüggésben a következő fontosabb feladatok fogalmazhatók meg:

1. Át kell tekinteni, hogy a jelenlegi társadalmi körülmények között milyen törvényi szabályozás mellett valósítható meg az adminisztratív adatok minél szélesebb körű statisztikai célú hasznosítása.
2. Minél több *lehetőséget kell biztosítani az érdekelt szervezetek párbeszédére*, egymás álláspontjának, lehetőségeinek, nehézségeinek megismerésére.
3. Szakmai körökben és a társadalom széles köreiben is egyértelművé kell tenni az adminisztratív adatállományok statisztikai, illetve nem statisztikai célú hasznosítása közötti különbségeket.
4. Minél előbb ki *kell alakítani egy kormányzati szintű Népszámlálás 2020 projektet*, amely a feladatok és a felelősségi körök pontos felvázolásával elindítja a szükséges munkálatokat, és amelynek keretében

5.

- a.) *Ki kell dolgozni az adminisztratív nyilvántartások népszámlálási célú hasznosításának tartalmi és koncepcionális kereteit.* Ennek keretében részletes megvalósítási tanulmányokat kell készíteni arra vonatkozóan, hogy milyen társadalmi-demográfiai folyamatok megfigyelésére és értékelésére kívánják felhasználni a begyűjtött adatokat.
 - b.) *Dönteni kell arról, hogy milyen mutatók előállításához milyen adatforrásokra lesz szükség.*
 - c.) *Lépésről-lépésre meg kell határozni, hogy miképp lehet felkészíteni az adatállományokat az összekapcsolásra.*
 - d.) *Ki kell dolgozni az informatikai rendszerek lehetséges szinkronizáló kapcsolatait, valamint a közösen elfogadott adatkezelési-adatbiztonsági szabályzatokat.*
 - e.) *Meg kell fogalmazni a regiszteralapú népszámlálás kommunikációs stratégiáját.* E programban nagy hangsúlyt kell fektetni a statisztikai kultúra széles körben való elterjesztésére, ily módon is növelve a statisztika iránti közbizalmat.
 - f.) *Meg kell tervezni az előkészítő munkák költségvetését, és biztosítani hozzá a szükséges forrást.*
6. A 2011. évi népszámlálás előkészítése során megjelenő aktuális feladatok:

- a.) *Az adat-összekapcsolások tesztelése érdekében el kell végezni a 2010. évi agrárcenzus, valamint a 2011. évi népszámlálás összekapcsolását*
- b.) *Próba-összekapcsolásokat kell végezni az adminisztratív adatállományokon, és kiértékelni azok kapcsolódását, valamint tartalmi megfelelőségét a 2011. évi népszámlálás adataival összevetve.*

2. sz. melléklet: Szakmai ajánlás

Az agrárcenzus (Gazdaságszerkezeti Összeírás) és a népszámlálási adatok felvételére és együttes kezelésére (2010, január)

A Magyar Szociológiai Társaság (MSZT) Társadalomstatisztikai szakosztálya, a Fényes Elek Műhely (FEM), valamint a Budapesti Corvinus Egyetem Szociológia és Társadalompolitikai Intézete „Összekapcsolt censusok adatainak sokcélú hasznosítása – agrárcenzus és népszámlálás” címmel 2010. január 6-án műhelykonferenciát rendezett a Budapesti Corvinus Egyetemen. A vita során a kutatók részéről az a javaslat fogalmazódott meg, hogy az elhangzott szakmai információkra alapozva – a FEM nevében – készüljön a censusok adatainak sokcélú hasznosítását szolgáló szakmai ajánlás.

Az alábbi, a konferencia eredményeit összegző ajánlások azt a célt szolgálják, hogy az egyedülálló szakmai-információs értéket képviselő adatfelvételek érték-arányos felhasználása egyaránt biztosítható legyen a társadalom- és gazdaságpolitikai döntés-előkészítést, valamint a nemzeti önismeretet szolgáló tudományos kutatások számára.

Ajánlások

1. *A 2010 körüli censusok összekapcsolása fontos társadalmi és szakmai érdek.* Ezt szem előtt tartva - a korábbi, a 2000 körüli összekapcsolás során alkalmazott anonimizálási eljáráshoz hasonló módon – a 2010 körüli censusok összekapcsolását is célszerű elvégezni. Az alkalmazott eljárást az adatvédelmi szakemberek is

elfogadták. Egyben továbbra is biztosítani kell az adatállomány felhasználásával kapcsolatos garanciákat (csak statisztikai célú felhasználás).

2. A nemzetközi ajánlások szerint célszerű a népszámlálási kérdőívbe olyan *kiegészítő jellegű mezőgazdasági információkat beépíteni*, amely megkönnyíti az agrár tevékenységgel foglalkozók körének a lehatárolását.
3. Az adatállományok együttes kezelésére vonatkozóan olyan *szakmai koncepciót, illetve programot* kell kialakítani, amelynek a megvalósítása alapján reális képet lehet alkotni az ország földbirtok viszonyairól, az életkörülmények és az agrárgazdálkodás összefüggéseiről, továbbá az adatok megfelelő információs bázist nyújtanak a település, terület- és vidékfejlesztéssel kapcsolatos döntés-előkészítéshez. Ez csak olyan szemléletű adatfelvétel mellett képzelhető el, amely az agrárgazdálkodás oldalán is biztosítja az információk (települési) közigazgatási határokhoz történő igazítását.
4. Más országok gyakorlatához hasonlóan Magyarországon is csak akkor lehet a nemzeti vagyon fontos részét képező nagyméretű adatállományok megfelelő hasznosítását biztosítani, ha erre intézményes kereteket alakítanak ki. Erre a felhasználók széles körét magába foglaló, érdemi jogosítványokkal felruházott *felhasználói tanácsok* megfelelő fórumot nyújthatnak.
5. A sokcélú hasznosítás nélkülözhetetlen feltétele egy *felhasználói adatbázis* összeállítása, amelyet a kutatók átlátható hozzáférési szabályok mellett könnyen elérhetnek.

3. sz. melléklet

Szakmai ajánlás

Az új Statisztikai törvény szakmai előkészítéséhez (2011, június)

Az ajánlás alapvetően csak azokkal a szakmai kérdésekkel foglalkozik, amelyek feltétlenül igénylik a statisztikai adatvagyon közcélú hasznosításával kapcsolatos törvényi keretek pontos meghatározását.

A nemzeti statisztikai adatvagyon a közjó fontos része, és az ezzel való célszerű „gazdálkodás” - a hatékonyabb kormányzás révén, - egyúttal a nemzeti össztermék gyarapításának meghatározó forrása. A közcélú hasznosítás, ezen belül is a kutatási célú hasznosítás csak akkor valósulhat meg a maga teljességében, ha ennek átlátható és betartható törvényi keretei mindenki számára világosak. Az ily módon kialakított keretek pedig nélkülözhetetlen feltételei a statisztikai iránti közbizalomnak.

A Statisztikai törvény, mint a statisztikai iránti közbizalom egyik forrása

Az európai szintű kormányzás döntés előkészítési rendszerében is alapvető fontosságúak a statisztikai információk. Az EK Bizottsága 2009 augusztusában tette közzé a statisztikák elkövetkező évtizedekben történő fejlesztésére vonatkozó vízióját.⁷² E dokumentum

⁷² Communication from the Commission to the European Parliament and the Council on the production method of EU statistics: a vision for the next decade. Brussels. 2009.

bevezetője a következőt hangsúlyozza:

*„A hivatalos statisztikák alapvető szerepet töltenek be korunk társadalmában. A pártatlan, tárgyilagos statisztikai információk hozzáférhetősége valamennyi döntéshozó számára meghatározó jelentőségű. A statisztikai információk alátámasztják a politikai döntések átláthatóságát és nyitottságát, ezért a hivatalos statisztikák a társadalom gördülékeny működéséhez alapot adó közjónak tekinthetők.”*⁷³

A kérdést azonban tágabb összefüggésben, a *statisztikai iránti közbizalom* oldaláról is lehet vizsgálni, amely nem csupán hazánkban, hanem más országokban is felmerül, hiszen a statisztikai szolgálatoknak változó kihívásokkal kell szembenézni. Ennek megfelelően minden nemzeti statisztikai szolgálatban – időről – időre – keresni kell a közbizalom helyreállításának intézményes lehetőségeit.

*„A megbízható statisztika a lakosság és az általa választott kormány közötti demokratikus szerződés alapeleme.”*⁷⁴

⁷³ Idézett mű: 3. old.

⁷⁴ Idézett mű: 414. old.

Középpontban a statisztikai adatvagyon közcélú, ezen belül is oktatási-kutatási célú hasznosítása

A „statisztikáról” szóló 1993. évi XLVI. törvény a hazai statisztikai szolgálat céljait, eszköz- és intézményrendszerét, valamint a működésével kapcsolatos eljárásrend részleteit határozza meg. A többször módosított, de alapjaiban eredeti szövegezése óta stabil törvényt az ország új alaptörvényének 2011-es elfogadása után a kormányzat módosítani, újraírni tervezi. Az alábbiakban az adatfelhasználók szakmai szempontjai alapján teszünk javaslatot azokra a szempontokra, - mindenekelőtt az adathozzáférés minőségére nézve, - amelyeket a törvény elkészítésekor a minél jobb hasznosulás érdekében célszerű figyelembe venni.

Az adatfelhasználók, kutatók tapasztalatai mind tudományos tapasztalatuk, mind érdekeltként fontosak. Az adatok, mindenekelőtt az elemi adatok felhasználása nem triviális. A minőségi elemi adatok előállításának és hasznosulásának feltételei szakmai kérdések, amire a kutatóknak megfelelő rálátása van. Nem csak elméleti ismereteik vannak erről saját munkájuk és nemzetközi tapasztalatok alapján, de korábbi együttműködések során a hazai viszonyokkal kapcsolatban is fontos, máshol nem fellelhető tapasztalatot szereztek. A tudás mellett a kutatói közösség fontos érintettje („stakeholder”-e) a kérdésnek. Az adatok használhatósága a kutatók munkáját teszi hatékonyabbá, vagy akadályozza. Véleményük és álláspontjuk ezért akkor is fontos lenne, ha a valósággal szemben kevés szakmai hozzájárulásuk lenne.

A javaslat motivációja az, hogy a megfelelő szabályozás stratégiai kérdés. A statisztikai törvény hatálya alá eső adatok egyrészt alapvető fontosságúak versenyképes empirikus társadalomtudományi kutatások végzéséhez. Az empirikus társadalomtudomány szellemei háttere sok esetben adott az egyes kutatóhelyeken, a megfelelő minőségű adatok elérhetősége azonban ennek gátat szab. Ezért és a kiélezett nemzetközi verseny miatt a kérdést mielőbb és e szempontokra tekintettel kell szabályozni. Ilyen adatokat használ azonban az alkalmazott tudomány is, mindenekelőtt a kormányzati-, közigazgatási apparátus is. Noha a hatásvizsgálatok végzése korábban is feltűnt a kormányzati célkitűzések között, a nemrégiben nyilvánosságra hozott Magyary terv minden korábbinál erőteljesebben foglalkozik a kérdéssel.

Néhány fontosabb koncepcionális szakmai kérdés

Az alábbiakban felsorolt koncepcionális kérdéseket annak érdekében kezeljük kiemelten, hogy kellően magas prioritást élvezhessen a statisztikai adatok minél szélesebb körben való hasznosítása („közhasznúsága), és minden további részmegoldást, és a kapcsolódó szabályozásokat is ennek alárendelve célszerű kialakítani.

1. A magyar statisztikai rendszer felépítése

A konkrét szabályok kapcsán az egyik legfontosabb, koncepcionális döntést igénylő szabályozási kör *a magyar statisztikai rendszer felépítése, a hivatalos statisztikai szolgálat összetétele.*

Ezzel összefüggésben három megoldás kínálkozik:

a./ Az egyik a *centralizált* statisztika, amely a jelenleginél erősebb szerepet biztosítana a KSH-nak a hivatalos statisztikai szolgálaton belül, és szűkítené a hivatalos statisztikai szolgálat tagjainak a számát.

Ennek a megoldásnak az *előnye*, hogy a teljes statisztikai tevékenység meghatározása és irányítása a KSH kezébe kerülne. A KSH határozhatná meg az alkalmazott módszertant, biztosítaná az adatok minőségét, a statisztikai termelési folyamat egységességét. Ez a megoldás emellett megkönnyítené a hivatalos statisztikai „címke” bevezetését is.

b./ A második megoldás a jelenlegi *decentralizált rendszer* fenntartása, azaz, hogy az egyes tárcák, illetve a szolgálat többi tagja is jogosult hivatalos statisztikai tevékenység ellátására, kötelező statisztikai adatgyűjtések lefolytatására, adatok publikálására, ha biztosítani tudja a statisztikai munkával foglalkozó szervezeti egysége függetlenségét, beleértve az egyedi adatok kizárólag statisztikai célra való felhasználását.

c./ A *centralizált, illetve a decentralizált jellemzők kombinálása*. E megoldás esetén az adatgyűjtések, - bizonyos korlátok között – maradnak ott, ahol most vannak, ám a KSH – a minőségi statisztika és az egységesség érdekében - kellően erős koordinatív szerepet kap az adatgyűjtések módszertani kontrolljában. Ez azt jelenti, hogy *a statisztikai szolgálat tagjainak adatgyűjtését – az alkalmazott módszertan szempontjából - a KSH hagyná jóvá*.

2. Az Országos Statisztikai Tanács (OST) működésének újraszabályozása

A statisztikai szolgálat és azon belül a KSH szerepéhez kapcsolódik az OST működésének áttekintése, újraszabályozása is. Ezzel összefüggésben az alábbi három megoldás lehetősége merül fel.

a./ Nagyon erős, a KSH-t is felügyelő OST létrehozása.

Ez azt jelentené, hogy az *OST szakmai szempontból a KSH felett állna*, azaz egyben ellenőrizné, irányítaná a KSH-t. A nagyon erős OST *előnye*, hogy ez a megoldás hozzájárulhat a statisztika függetlenségének nagyobb elfogadásához, és valószínűleg a tárcák is támogatnák.

b./ *A jelenleginél erősebb OST létrehozása, a hazai statisztika önkormányzataként*

Ez azt jelentené, hogy az OST nem formális, tanácsadó testület lenne, hanem a hazai statisztika egyfajta önkormányzataként működne. Ez annyival gyengébb, mint a felügyeleti típusú, hogy *nem a KSH felett állna*, hanem a KSH részvételével döntene a hivatalos statisztikai szolgálat ügyeiben. A KSH elnöke ebben az esetben nem kívül állna a testületen, hanem annak egy tagja lenne.

Előnye, hogy a KSH egy lenne az OST tagok között, így a hivatalos statisztikai szolgálat szervei jobban elfogadnák ezt a megoldást, mert közösen születnének a döntések, és a KSH nem irányítaná őket.

A jogkörök vonatkozásában elképzelhető lenne az ellenőrzési, felügyeleti jogosultságok egyfajta megosztása a KSH és az OST között, amelynek keretében az OST örködné az Európai Statisztika Gyakorlati Kódexe elveinek megvalósulása felett.

c./ A harmadik megoldás a jelenlegi, gyenge OST modell

Ez alapján az OST továbbra is a KSH elnökének tanácsadó testülete maradna.

Hátránya, hogy eddig sem töltötte be megfelelően tanácsadó funkcióját, valós jogkörök hiányában tevékenysége formális és súlytalan lett.

A nemzetközi tapasztalatok arra utalnak, hogy az OST szerepkörét illetően különböző megoldások alakultak ki. Számunkra megfontolandó lehet a brit gyakorlat, amely generális megoldást keresett a statisztika iránti közbizalom helyreállítása érdekében is, és e célhoz kapcsolódva – a 2007. évi új statisztikai törvény keretében – létrehoztak egy új irányító testületet a „Board”-ot.

„Az új tanács szerepe kettős, ellátja a stratégiai vezetés és a rendszer felügyeletét is. Utóbbi elsősorban a gyakorlati kódex megvalósulását jelenti. ... A tanácsnak nem minisztériumi testületként közbizalmat kell szereznie saját maga iránt, amennyiben szélesebb körben kívánja erősíteni a statisztikai rendszerbe vetett bizalmat.”⁷⁵

⁷⁵ Official statistics, public policy and public trust. Journal of the Royal Statistical Society, Ser. A. 2008. évi 2. sz. 323-346 old. Az írást Marton Ádám ismerteti, „D. Tim Holt előadása a hivatalos statisztika, a társadalompolitika és a közbizalom

Nagyon radikális lépésnek tekinthetjük ezt a megoldást, hiszen a rendszer szakmai felügyeletét, - vagy ha úgy tetszik auditálását - gyakorlatilag egy kormánytól független szakmai testületre bízta, amely közvetlenül a parlamentnek tartozik felelősséggel.

A megoldások megvalósulását alapvetően befolyásolja az, hogy a statisztikai szolgálat felépítése, szerepe milyen irányban változik, hiszen egy a centralizált-decentralizált jellemzők kombinációja alapján szervezett szolgálat esetében feltehetően a jelenleginél erősebb OST működhet.

3. Az Országos Statisztikai Adatgyűjtési Program

Ezzel összefüggésben célszerű lenne meghatározni a Stt-ben, hogy *mi a pontos tartalma az OSAP-ról szóló Korm. rendeletnek, beleértve az adatgyűjtések módszertanát is.* Mindezt összhangba kell hozni a KSH koordinatív szerepének az erősítésével

4. Az adminisztratív adatforrások átvétele és kezelése

A cél, hogy a KSH általános felhatalmazással rendelkezzen igazgatási célú nyilvántartások adatainak egyedi azonosításra alkalmas módon történő átvételére és az ilyen adatok kezelésére.

Emellett az egyes adatbázisokról szóló ágazati törvények csak egy

témakörében” címmel a Statisztikai Szemle, 89. évfolyam 4. számában. Idézett mű: 415. old.

általános utalást tartalmaznának arra, hogy a KSH a Stt-ben meghatározott módon és célra jogosult átvenni és kezelni az adatokat.

Ez az igény fogalmazódik meg a közösségi statisztikai rendeletében is, amely rögzíti, hogy - az adatszolgáltatók terheinek csökkentése érdekében - a nemzeti statisztikai hivatalok részére hozzáférést kell biztosítani az adminisztratív nyilvántartásokhoz.

5. A statisztikai törvény adatvédelmi rendelkezéseinek alapvető átdolgozása, összefüggésben az adatokhoz való kutatási célú hozzáférés szabályozásával

Az adatvédelemre vonatkozó rendelkezések a Stt. leginkább elavult szabályai. Ugyanakkor – a hazai igényeken túl - az Európai Unió is megköveteli a felhasználók minél szélesebb körű tájékoztatását, különösen a kutatói hozzáférés terén. Az Európai Unió statisztikai programja ezen felül célul tűzi ki a kiadásra kerülő mikroadatok körének növelését.

Első lépésként szükséges a Stt. fogalomrendszerének az európai uniós joganyagok definícióihoz történő igazítása, ezen belül leginkább az egyedi adat fogalmának felülvizsgálata és a mikroadat, névtelenített mikroadat kategóriák, passzív adatvédelem fogalmának a bevezetése.

A közérdekű adatokra vonatkozó hazai szabályozással való jobb összhang érdekében is fontos az adatvédelmi rendelkezések áttekintése, különös tekintettel a közérdekű egyedi adatok körének meghatározására.

Emellett célszerű lenne a *kutatási célú adatkiadásokra* vonatkozó speciális rendelkezés bevezetése az európai uniós minta alapján. Ennek keretében a legjobb megoldás az lenne, ha a mikroadatokhoz való hozzáférés alapvető szabályait a Stt. tartalmazná azzal, hogy felhatalmazná a KSH elnökét a részletes eljárási szabályok kiadására.

6. A statisztikai adatok oktatási-kutatási célú hozzáféréseinek intézményes keretek közötti biztosítása.

A statisztikai adatok a nemzeti adatvagyon igen komoly részét képezik, és ezek közcélú, ezen belül is oktatási-tudományos célból való hasznosítása kiemelten fontos kérdés. A hazai viszonyok, valamint a nemzetközi gyakorlat alapján célszerű lenne kialakítani a valóban hatékony hozzáférés intézményes keretét. Erre vonatkozóan javasolható, hogy *az MTA égisze alatt kerüljön kialakításra a statisztikai adatokat tartalmazó Nemzeti Adatbank.*

4. sz. melléklet

Szakmai ajánlás

„A mikroadatokhoz való kutatási célú hozzáférés szabályozásához’ (2010, május)

Jelenlegi helyzet

Az államigazgatás és a statisztikai szolgálat működése során számos olyan adatot állít elő, amelyek másodlagos hasznosítása - megfelelő hozzáférés esetén – nagyon komoly új érték létrehozására adna lehetőséget a tudományos kutatás, illetve az államigazgatás szereplői számára. Ezek az adatbázisok - a maguk teljességében - jelenleg az adott hivatalok munkatársain kívül nem hozzáférhetők, mert személyes, vagy adótitoknak minősülő adatokat tartalmaznak.

A hozzáférést mindenekelőtt az 1992. évi LXII. Adatvédelmi, a 2005. évi XC. Elektronikus Információs szabadság, az 1993. évi XLVI. Statisztikai, valamint a 2003. évi XCII. az Adózás rendjéről szóló törvény szabályozza.

Az adatok hozzáférhetőségének kedvező hatását kutatások igazolták, és jelentős részben ezekre alapozva született meg a 2007. évi CI. törvény, amely alapján a döntéshozók személyes, egyedi azonosítókat is tartalmazó adatbázisokból és nyilvántartások adatainak anonimizálását és akár összekapcsolását kérhetik.. Mivel azonban a törvény az anonimizálást teszi kötelezővé bizonyos esetekben, nem könnyíti, nem könnyítheti az anonimizálatlan adatok hozzáférését. Alapvető gondot jelent emellett az, hogy ezen adatbázisokból csak a kormányhivatalok vezetői, és más állami vezetők kérhetnek adatot.

Nem ismert, hogy jelenleg hány, milyen minőségű és adattartalmú adatbázis, nyilvántartás készül rendszeresen, mivel a jogszabályok nem támogatják ezek egységes és hatékonyan karban tartható nyilvántartását. A kialakult gyakorlat tartós konzerválódásához az is hozzájárul, hogy a jogszabályok nem tartalmaznak szankciókat az adathozzáférés, vagy adatátadás kötelezettségének a megsértése esetén. Gyakori, hogy egy jogszabályban meghatározott célú adatgyűjtést a kötelezett állami intézmény elvégzi, ám az eredmény közzétételéről nem gondoskodik, mivel azt a jogszabály már nem írja elő. Jellemző, hogy a közzétételről rendelkező jogszabály, vagy vezetői döntés nem kísérli meg az elemi adatok elérhetővé tételének megoldását, tevékenységét e téren azok összefoglaló statisztikájának közzétételére korlátozza.

Pozitív fejleménynek tekinthetjük, hogy a kormányzati munka keretében elkezdtek foglalkozni az állami nyilvántartásokban szereplő adatok átláthatóságát szolgáló feltételek megfogalmazásával, ezen belül is a nyilvántartások adattartalmát rögzítő naprakész adatbázis megteremtésével.⁷⁶ Továbbra is komoly gondot okoz azonban az, hogy csupán egyetlen részterületen próbál megoldást találni oly módon, hogy nem készítettek a kapcsolódó területek egészére fókuszáló átfogó koncepciót, következésképpen a megoldáskeresés nem illeszkedik az adminisztratív nyilvántartások sokcélú hasznosítását kitűző összehangolt programba.

⁷⁶ IRM. Előterjesztés a Kormány részére az állami nyilvántartásokban jogszabály alapján nyilvántartandó adatok körének átláthatóságát, továbbá az állami nyilvántartások hatékonyságát biztosító kormányzati intézkedésekről. 2010. április.

A nemzetközi gyakorlathoz hasonlóan ezen átfogó programban kellene megoldani többek között a nyilvántartások összekapcsolhatóságát, és lehetővé tenni statisztikai célú hasznosíthatóságát szélesebb felhasználói kör számára.

Az Európai Parlament és a Tanács a közszféra információinak további felhasználásáról szóló **2003/98/EK irányelve** szabályozza a másodlagos felhasználást, ám Magyarország jelenleg még nem ültette át maradéktalanul joggyakorlatába az irányelvet. Ugyanígy az OECD 2004-ben e tárgyban kiadott közleménye⁷⁷ is hangsúlyozza, hogy a közpénzekből finanszírozott adatállományokhoz való kutatói hozzáférés fontos követelmény, hiszen a másodlagos hasznosítás keretében előállítható új érték nagyon komoly mértékű.

Továbbá fontos lehet a minimális anonimizálás melletti, illetve ezen eljárás nélküli adathozzáférés terén elindult EU-s kezdeményezés,⁷⁸ és az ott szerzett tapasztalatok hasznosítása, ugyanis vannak olyan adatbázisok, amelyek kutatása csak teljes körű hozzáférés mellett hozhat érdemi eredményeket.

Általános probléma tehát, hogy az adathozzáféréssel kapcsolatosan hiányzanak a mindenki által megismerhető egyezményes szabványok, illetve azok érvényesítése. Nincsenek olyan intézményes keretek, amelyben a nagy adatgazdák és a felhasználók – a kölcsönös érdekek alapján – kialakíthatják ezeket a szabályokat.

⁷⁷ OECD Principles and Guidelines for Access to Research Data from Public Funding. Declaration on Access to Research Data from Public Funding – adopted on 30 January 2004 in Paris.

⁷⁸ The ESSnet Project „Decentralised Access to EU-Microdatasets”. 2010.

Jövőben hasznosítható ajánlások

A mikroadatokhoz való kutatási célú hozzáférést illetően három cél elérése különösen fontos, ezek:

1. A jogilag már lehetséges adatkérések elérhetőségének, átláthatóságának javítása,
2. A már létező jogi keretben zajló adatátadások szakmai hátterének javítása,
3. A nem anonimizált adatok hozzáférési lehetőségének kidolgozása.

E célok elérése érdekében a következő fontosabb feladatokat lehet megfogalmazni.

1. Ha a kormányzatnak célja az, hogy a nemzeti adatvagyon a hozzáférés jogosítványainak célszerű szélesítése által (is) kívánja hatékonyabban használni, akkor a témakörben illetékes kormányzati intézményeknek mielőbb el kell kezdeni azon *jogszabályok koordinált felülvizsgálatát*, amelyek gátolják a nemzeti adatvagyon igen nagy részét kitevő adminisztratív nyilvántartások statisztikai, illetve kutatási célú hasznosítását. E felülvizsgálatot egy összehangolt, átfogó koncepció keretében kell megvalósítani, amelyben az egyes részterületeken megjelenő szakmai kérdéseket csak egymással harmonizálva lehet kellő hatékonysággal megoldani. E munkálatokat az Adatvédelmi Biztos Hivatalának aktív közreműködésével kell megszervezni.

2. Jogos társadalmi igény, hogy a Magyarországon eddig elsősorban az adatok védelmére koncentrálnó jogszabályalkotás, és az adatbázisok széleskörű hasznosításának – eddig többnyire elkülönülő - szempontjai egymáshoz közelebb kerüljenek. Ennek szellemében a jogszabályi felülvizsgálatot jelentős mértékben segítené, ha a mikroadatokhoz való hozzáférés terén olyan *intézményes kereteket* alakítanának ki, amelyben a nagy adatgazdák és a felhasználók a kölcsönös érdekek alapján fogalmaznák meg a szakmai igényeket. Célszerű lenne, ha mindkét fél részéről, tehát az adatgazdák, illetve a felhasználók (szakmai szervezetek, kutatóintézetek) részéről is kezdeményezés indulna a megfelelő intézményes keretek kialakítására, amelybe az adatvédelemmel foglalkozó szakembereket is be kell vonni.

3. Az adott helyzetben – első lépésként – célszerű lenne, ha a kutatókat tömörítő *szakmai társaságok kezdeményeznék a mikroadatok anonimizálásával, valamint az azokhoz való hozzáféréssel foglalkozó szakmaközi „Felhasználói Tanács” (Munkacsoport) létrehozását.* Az adatgazdákkal való tárgyalások alkalmával ez a Tanács képviselné a kutatói oldal szakmai érdekeit.

4. A jogszabályi rendezés keretében - a nemzetközi gyakorlathoz hasonlóan – *ki kell dolgozni* az adminisztratív nyilvántartásokhoz, valamint a statisztikai szolgálat által kezelt adatállományokhoz való (anonimizált, valamint anonimizálatlan) *kutatói hozzáférés hatékony módzatait*, és azokat jogszabályban kell rögzíteni.

5. Az érzékeny adatok esetében a kutatói hozzáférést nagymértékben segítené egy olyan *kutatói akkreditációs rendszer*, amely a megfele-

lő hozzáférési jogosultsággal rendelkező szakemberek számára biztosítja a mikroadatokhoz való hozzáférést.

6. A jogi keretek megteremtésén belül fontos lenne annak a megfogalmazása, hogy az adatgazdák számára *az alapeladatok közé kell sorolni az alapadatokra vonatkozó közérdekű adatszolgáltatást*. E megoldással egyértelművé válna, hogy a közérdekű adatszolgáltatással összefüggésben melyek azok a tevékenységek, amelyeket a költségvetés finanszíroz, és melyek azok, amelyeket az adott intézmény a bevételi kötelezettsége érdekében végez.

Ehhez hasonlóan az adatszolgáltatók számára is alapeladattá kell tenni a közérdekű adatszolgáltatást, ha működésük feltétele az állami pályázatokon való részvétel, vagy a közadatkeresőben való jelenlét.

7. Az egyes adatgazdáknál kezelt adatállományok tartalmáról szóló *leírások (metaadatok) készítését kötelezővé, ennek eredményét pedig hozzáférhetővé kell tenni*.

8. Az *adathozzáférés biztosításának, vagy az adatátadás kötelezettségének a megsértése esetén hatékony szankciókat kell alkalmazni*.

9. *Számos nemzetközi kezdeményezés indult el a mikroadatok kutatási célú hasznosításának az elősegítésére*, amelyek közül talán a legfontosabb az EU egyik folyamatban lévő FP7 pályázati felhívása⁷⁹, amely a társadalomtudományi adatbankok és a nemzeti statisztikai hivatalok közötti együttműködés fejlesztését célozza. Ismereteink

⁷⁹ INFRA-2010-1.1.3: European Social Science Data Archives and remote access to Official Statistics - <http://euroalert.net/en/calls.aspx?idc=1831>

szerint a felhívásra jelentkező konzorciumban nem lesz magyar tag sem a KSH, sem más intézmény részéről.

Másik fontos fejlemény a CESSDA-ERIC megalakulása, amely európai szinten fogja biztosítani a résztvevő tagországok számára a mikroadatokhoz való hozzáférést. Sajnálatos, hogy Magyarországon még nem született döntés arról, hogy mely összeurópai társadalomtudományi infrastruktúrák fejlesztésében fogunk részt venni, és fennáll a veszélye annak, hogy kimaradunk az egyik legfontosabb infrastruktúra használatának lehetőségéből. Remélhető azonban, hogy az NKTH által koordinált NEKIFUT projekt⁸⁰ eredményeként stratégiai infrastruktúráként fogjuk kezelni a mikroadatokhoz való hozzáférés csatornáit.

⁸⁰ Nemzeti Kutatási Infrastruktúra Felmérés és Útiterv (NEKIFUT) Projekt (<http://www.nekifut.hu>)

5. sz. melléklet

Szakmai ajánlás

A társadalmi fejlődés mérésével kapcsolatos elméleti és módszertani kérdésekben (2010, november)

A Fényes Elek Műhely (FEM) „A társadalmi fejlődés mérése – a Stiglitz jelentés tanulságai” címmel – szakmaközi jelleggel - rendezett műhelykonferenciájának alapvetően az volt a célja, hogy párbeszédet kezdeményezzen a társadalmi fejlődés értelmezésével és mérésével kapcsolatos kérdésekben, - a különböző nézőpontok tiszteltben tartása mellett - szakmai ajánlásokat tegyen, valamint, hogy a jövőt illetően e területen elmélyült kutatások elindítására tegyen javaslatot.

A társadalmi fejlődéssel kapcsolatos dilemmák aktualitását - a Stiglitz jelentés mellett – jól érzékeltetik a nemzetközi szervezetekben (EK,⁸¹ Eurostat,⁸² Sustainable Development Commission⁸³) elinduló kezdeményezések is.

A társadalmi fejlődéssel és a társadalmi modellekkel kapcsolatos kérdések újraélesztésének fontosságára a 2008 őszen kibontakozó pénzügyi és gazdasági világválság hívta fel a figyelmet, amely egyúttal azt is jelezte, hogy a kialakult helyzetet nem csak a nemzeti kormányok és intézmények, hanem már a pénzügyi és gazdasági vi-

⁸¹ A GDP-n innen és túl. A haladás mérése változó világunkban. A Bizottság közleménye a Tanácsnak és az Európai Parlamentnek. EK. Brüsszel, 2009.

⁸² Meeting of the European Statistical System Committee. Report from the meeting of DIMESA. Sofia, 2010.

⁸³ Tim Jackson, 2009: Prosperity without growth? The transition to a sustainable economy. Sustainable Development Commission.

szonyok koordinálására hívatott nemzetközi szervezetek, és hatalmi központok sem tudják kellően kontrollálni.

A pénzügyi és gazdasági világválság közvetlen hatásai mellett felszínre került az a dilemma is, hogy vajon azok a mérési módszerek és eszközök, amelyek a társadalmi fejlődés és haladás bemutatására szolgálnak, tényleg leírják-e a valós folyamatokat. A társadalmi modellekkel kapcsolatos viták mellett így kerültek előtérbe a méréssel kapcsolatos dilemmák is.

Mindezek kapcsán hangsúlyoznunk kell, hogy a társadalmi fejlődéssel kapcsolatos kérdések felvetésekor célszerű támaszkodni a Római Klub korábbi jelentéseiben alkalmazott globális megközelítés szempontjaira is.

Mindez felveti annak, – a Római Klub által már a korai időkben megfogalmazott - paradigmaváltásnak az igényét, amely az élehető világ érdekében az értékek harmóniájának fontosságát hangsúlyozza.

Kezdeményezés a társadalmi fejlődés mérésével kapcsolatos nemzeti szintű kutatási program elindítására

A Fényes Elek Műhely (FEM) kezdeményezi olyan, a társadalmi fejlődés mérésével kapcsolatos nemzeti szintű kutatási program elindítását, amelynek megvalósítása révén

- Általánosságban is tisztább képet kapunk az értékek mentén megfogalmazott társadalmi fejlődés értelmezésével és mérésével kapcsolatos kérdésekben,
- Szervezett lehetőség nyílik az e téren nemzetközi keretek között elindult tudományos eszmecserébe való hatékony bekapcsolódásra,
- Közelebb kerülünk a társadalmi fejlődéssel kapcsolatos víziók és megközelítések integrált keretek közötti kezeléséhez,
- Konkrétan pedig olyan értelmezési keretek és mérési módszerek kialakítására kerül sor, amelyek nélkülözhetetlenek a fenntartható társadalmat szolgáló tervezés megfelelő megalapozásához, és segítik az ez irányú tudományos gondolkodás további előrehaladását, valamint a nemzeti önismeret gazdagítását.

A kezdeményezés csak akkor lehet sikeres, *ha az a kormányzat részéről megfelelő támogatást kap*, ha a kormányzat magáénak érzi annak felelősségét, hogy a távlatos társadalmi-gazdasági stratégiákat, és ezen belül is a fenntartható társadalmi fejlődés modelljét alapvetően az átlátható értékrendszerek mentén begyűjtött információkra alapozza.

Hasonló támogatás szükséges a Magyar Tudományos Akadémia részéről, ezen belül is kiemelten fontos a társadalmi fejlődés különböző aspektusaival foglalkozó intézetek és szakmai műhelyek aktív közreműködése. *Kíváncsún lenne, ha az MTA kiemelt kutatási program keretében kezdeményezné az ezzel kapcsolatos kutatások integrált keretek közötti kezelését.*

A program sikere érdekében sokat tehetnek a statisztikai szolgálat tagjai, ezen belül is a Központi Statisztikai Hivatal, amely felelős a

nemzeti adatvagyon megfelelő hasznosításáért, valamint a társadalmi fejlődést kellően tükröző statisztikai adatok szolgáltatásáért.

A kezdeményezés sikere nagymértékben függ a civil szakmai szervezetek és műhelyek aktív támogatásától is, hiszen ezek a szervezetek fontos szerepet játszhatnak a kutatási program keretében született tudományos eredmények szélesebb körben való terjesztésében, illetve azok társadalmi fogadtatásának a visszacsatolásában.

Közgazdasági jellegű megállapítások, ajánlások

1. A gazdaságpolitika-alkotáshoz továbbra is szükség van a hagyományos makrogazdasági mutatókra. Ezek azért nélkülözhetetlenek, mert ezek összegzik a gazdaságban ténylegesen előállított terméktömeget, a keletkezett jövedelmeket, a gazdasági alanyok gazdasági eszközeit és kötelezettségeit. Sőt, javasolható olyan mutatók kidolgozása, amelyek a nemzetgazdasági aggregátumokon belül kizárólag a piaci módon végzett tevékenységeket ölelik fel, kihagyva a nem-piaci tevékenységeket. (Például kihagyva a saját-lakás szolgáltatást vagy más informális tevékenységeket, amelyek nem számítnak be az adóalapba.) Ezek a mutatók szorosabban illeszthetők például a költségvetési tervezéshez.

2. A statisztikai szolgálatra háruló fontos feladat a hagyományos mutatók minőségének javítása, például a nem-piaci szolgáltatások volumenváltozásának becslése, a nemzeti számlákban elszámolt informális tevékenységek alaposabb megfigyelése, a negyedéves számlák körének kiterjesztése. A Stiglitz jelentés több ilyen hiányosságot is felsorol. Illetékes nemzetközi szervezetek koordinálásával a

felsorolt témák többségében most is folyik a módszertani fejlesztés. Kutatási feladatot jelenthet, hogy értékeljük a témákban a magyar nemzeti számlák jelenlegi helyzetét. Célszerű lenne erősíteni a nemzetközi módszertani fejlesztésekben a magyar részvételt és erőforrásokat biztosítani az eredmények magyar adaptációjára.

3. Hasonlóképpen fontos feladat a hagyományos nemzeti számlák kiterjesztése például a ma még ingyenes (nem adóztatott) környezetszennyezési költségek kimutatásával, vagy azzal, hogy a kiterjesztett nemzeti számlákban értéket tulajdonítunk a háztartás tagjai által egymás számára végzett szolgáltatásoknak. Ez az a két szatellit számla, amelyeknek az eredményei lényegesen befolyásolják a makrogazdasági aggregátumok értékét. A számlák összeállításához mindenképpen be kell vonni a szakterületek képviselőit, megkeresve a finanszírozási forrásokat és kialakítva a hatékony munkamegosztást.

4. A társadalmi jólét, illetve jól-lét adekvát mutatóinak a kialakítása érdekében, szükséges a hagyományos makrogazdasági mutatókat egyfelől korrigálni, másfelől kiegészíteni. Kiegészítésekre azért van szükség, mert a nemzeti számlák a jelenségek makrogazdasági következményeinek bemutatásával foglalkoznak. Például megbecsülik az egészségügyi és a rendvédelmi szolgáltatások költségeit és – az adott korlátokon belül – a szolgáltatások minőség-változását. Az egyéb társadalmi változások kívül maradnak a rendszer keretén.

Ezt kiegészítendő a jól-léti mutatókban értékelni kell azokat a társadalmi jelenségeket is, amelyeknek nincs közvetlen gazdasági vonzata. Ilyen például az egészségi állapot változása, közbiztonság alakulása, a helyi közösségi életben való részvétel hatása a résztvevők

közérzetére, stb. Javasoljuk, hogy a témákban kezdődjenek kutatások, több szakterület képviselőinek együttműködésével

5. Jelenleg a makrogazdasági mutatók a – tényleges vagy imputált - piaci árarányokkal súlyozva összesítik az események, tevékenységek gazdasági hatását. A piaci árarányok a makrogazdasági statisztikák háttérét képező általános egyensúly-elmélet szerint a fogyasztói preferenciák arányait fejezik ki. Ennek megfelelően a makrogazdasági aggregátumok értéke megfelel a társadalom által a termékek fogyasztása által elért egyéni hasznok összegének.

Azt javasoljuk, hogy bizonyos tevékenységeket ne a piaci árak alapján értékeljünk, hanem valamilyen össztársadalmi értékkelv alapján. Példaként említve felmérhető lenne, hogy mennyiben változnának a fogyasztói szokások, ha az árakban a környezetkárosító tevékenységek a teljes költség szintjén megjelenének.

Azt is hangsúlyozni kell, hogy a hagyományos mutatók nem veszik figyelembe a jövedelem-újraelosztás által elérhető többlethasznót. Feltételezve a csökkenő határhasznót, a jövedelmi arányok kiegyenlítése bizonyosan növelné a társadalom összesített fogyasztói hasznát. Javasoljuk, hogy kezdődjenek kutatások arra vonatkozóan, hogy milyen mutatókkal lehetne adekvát módon mérni a fenntartható gazdaság dinamikáját.

Ajánlások a fenntartható fejlődés nézőpontjából

6. Fenntartható fejlődés: a társadalmi szükségletek kielégítésének az a foka, amely nem sérti a környezet eltartó-képességét. A környezet eltartó képessége a megújulóképesseggel indikálható. A fenntartható fejlődés megvalósítása a fennálló viszonyrendszer (kultúra) mi-benlétében gyökerezik. Legközelebb akkor vagyunk a fenntartható társadalom állapotához, ha a viszonyrendszerben (kultúrában) a jól-léti értékek kiegyensúlyozottak. Ma a jól-léti értékeken belül a jólét (értsd gazdasági jólét) a meghatározó, a többi érték háttérbe szorul. Jelenleg ezért is kiemelten fontos a gazdasági növekedésre utaló mutató. Ha bármelyik érték a súlyánál nagyobb mértékben lesz reprezentálva, akkor komoly mértékben sérül a fenntartható állapot.

A fenntarthatóság megvalósulásához szükséges jól-léti értékek:

- Egyenlő hozzáférés esélye a természeti erőforrásokhoz, és annak hasznaihoz.
- Egyenlő hozzáférés esélye a társadalom által nyújtott lehetőségekhez (oktatás, egészségügyi szolgáltatás, védelem, információ, jövedelemszerzés, művészetek, kultúra, rekreáció, stb.).
- Az egészség megőrzése (testi, lelki, szellemi, érzelmi).
- A környezet jó minősége (egészséges, ép, gazdag természetes környezet).
- Biztonság (személyes, haza biztonsága, béke).
- Tudás, műveltség, bölcsesség.
- Munka, kiteljesedés a munkában, a munka öröme.
- Erényes erkölcsi normák szerinti élet (tisztesség, becsület, mértékletesség, nagylelkűség).

- Önbecsülés, identitástudat.
- Autonómia.
- Család, családi kapcsolatok fontossága, családi biztonság.
- Igazi barátság, emberi kapcsolatok fontossága.
- A másik ember méltóságának tisztelete.
- Az élet tisztelete.
- Másoknak való segítségnyújtás, gondoskodás, együttműködés.
- A környezetről, természetről való gondoskodás.
- Igazságosság, egyenlő bánásmód a másik emberrel.
- Szolidaritás a rászorulókkal, nélkülözőkkel.
- Bizalom a másik emberben.
- Bizalom a társadalmi, közéleti intézményekben.
- Vallásosság, hit.

Ajánlások az értékek harmóniáját hangsúlyozó megközelítés szempontjából

7. A Stiglitz jelentés felhívásának megfelelően *mielőbb elmélyült kutatásokat kell indítani a társadalmi fejlődés mérésével kapcsolatos igen összetett kérdések és problémák jobb megismerésére. A vizsgálódások horizontját célszerű kibővíteni a társadalmi fejlődéssel összefüggő különböző víziók, fejlődési utak felvázolásával, és a különböző fejlődésképeket a különböző értékrendek mentén kell megfogalmazni. A társadalmi fejlődés, a fenntartható fejlődés, valamint a társadalmi jólét és jól-lét értelmezésekor nélkülözhetetlen az ezzel kapcsolatos fogalmak, illetve egymáshoz való viszonyuk pontos tisztázása, ezen belül is az elméleti, módszertani és az indikátorokat is magába foglaló összehasonlítás.*

8. *Elsőként a különböző értékrendek harmonikus együttélését kell célként megfogalmazni, mint az életvilág értelmezési keretét, és a különböző indikátor rendszereket ezen kereteken belül kell értelmezni, illetve, amely területre vonatkozóan nincs mérés/indikátor, ott törekedni kell ennek kialakítására. A hangsúly tehát nem a jelenlegi mérési módszerek elutasításán van, hanem ezen módszereknek az adott értékrendek figyelembe vétele alapján való konzisztens használatán.*

9. Néhány kiemelt területen kívánatos a Stiglitz jelentés egyes ajánlásainak nemzeti kutatási program keretében való megvalósítása. Ezekre vonatkozóan a jelentés a következőket fogalmazza meg.

a.) „A termeléstől a jól-létig.”

„... egy olyan statisztikai rendszert kell kidolgozni, amely a piac aktivitásának mérését az emberek jól-létét középpontba helyező, valamint a fenntarthatóságot megragadó mérésekkel egészíti ki.” Egy ilyen rendszernek szükségszerűen összetettnek kell lennie, mivel nem létezik olyan önálló mérés, amely egymaga meg tudna ragadni egy olyan komplex dolgot, mint a társadalom tagjainak jól-léte.”

b.) A jövedelem mérése terjedjen ki a nem piaci tevékenységekre.

„Sok olyan szolgáltatás, amelyet a háztartások önmaguknak nyújtanak, nem jelenik meg a hivatalos, jövedelemre és termelésre vonatkozó adatokban, pedig fontos részét alkotják a gazdasági aktivitásnak. ...Noha történt

már haladás ezen a területen, mind több és több szisztematikus munkát kell elkezdni. Ezt a lakosok időtöltésére vonatkozó információk gyűjtésével kellene kezdeni, amely információk évről-évre, illetve országok között is összehasonlíthatók lennének. A képet a háztartások tevékenységéről szóló rendszeres és átfogó beszámolóknak – mint a fő nemzeti adatokhoz tartozó kiegészítő információknak – kellene teljessé tenniük.”

c.) A jól-lét objektív és szubjektív oldala egyaránt fontos.

d.) „Az életminőség értékelésében releváns információk túl mutatnak az emberek magukról adott beszámolóin és észrevételein, és méréseket is tartalmaznak az emberek „működéséről” és szabadságáról. Valójában az emberek lehetőségei számítanak igazán, ami a választási lehetőségeik nagysága és a szabadságuk mértéke arra, hogy válasszanak a lehetőségeik közül, tehát az általuk értékesnek tartott életet választhassák. A releváns tevékenységek és lehetőségek közötti választás minden életminőség mérés esetén inkább értékrendbeli ítélet, mintsem technikai feladat.”

e.) Az életminőséget leíró indikátoroknak minden területre kiterjedően, átfogó módon kell értékelniük az egyenlőtlenségeket.

„A statisztikai hivataloknak biztosítaniuk kell azokat az információkat, amelyek az életminőség egyes dimenzióinak összekapcsolásához, és ezáltal különböző indexek megalkotásához szükségesek.” „A statisztikai hivataloknak saját felméréseikbe olyan kérdéseket kell

beépíteniük, amelyek révén megfoghatóvá válna az emberek életértékelése, a boldogságérzettel kapcsolatos tapasztalataik és a prioritásaik.”

f.) „A fenntarthatóság értékeléséhez szükség van egy jól meghatározott indikátorrendszerre.”

„A fenntarthatóság értékelése a jelenlegi jól-lét és gazdasági teljesítmény kérdésének kiegészítése, melyet elkülönítve kell vizsgálni.” „A fenntarthatóság környezeti szempontjait elkülönítve kell nyomon követni, amihez jól kiválasztott fizikai indikátorok sora szükséges.”

A különböző megközelítések alapján megfogalmazott ajánlások között jelentős átfedés figyelhető meg, ám miután jelenleg nem rendelkezünk egy olyan egységes elméleti-módszertani értelmezési kerettel, amelyben mindezeket megfelelően kezelni lehetne, ezért lényegüket csak oly módon tudtuk megtartani, hogy relatíve önálló keretek között jelenítettük meg azokat.

Ez egyúttal azt a legfőbb tanulságot közvetíti, hogy – a javasolt országos keretek között koordinált kutatási programban – kiemelt helyen szerepeljen az egységes elméleti keretek kialakításának az igénye.

Gyulai Iván – Harcsa István – Hüttl Antónia – Kőrösi Gábor

6. sz. melléklet

Szakmai jegyzőkönyv

„Az adatvédelemmel és az adatkezeléssel kapcsolatos szakmai kérdésekben” címmel, 2011. október 20-án szervezett műhelyvitáról

A Fényes Elek Társadalomstatisztikai Egyesület (FETE), valamint a Statisztikai Felhasználói Tanács által 2011. október 20-án szervezett műhelyvita résztvevői megtárgyalták az Információs Önrendelkezési Jogról és az Információszabadságról szóló törvénynek (2011. évi CXII. törvény) az adatvédelemmel és adatkezeléssel összefüggő szakmai kérdéseit. Az Iötv.-ben megfogalmazottakat abból a szempontból vizsgáltuk, hogy azok – a korábbi állapothoz képest – mennyiben változtatják meg a nemzeti adatvagyon statisztikai és tudományos célú hasznosítását, ezen belül is az adatokhoz való hozzáférést.

Adatvédelem, versus adatállományok társadalmi hasznosítása

Az adatok felhasználása során gyakorta jogértelmezési problémák merülnek fel az adatgazdák és az adatokat statisztikai, valamint tudományos célból felhasználók között. A tapasztalat azt mutatja, hogy a joghierarchián belül az egyes szakterületek más-más szintre helyezik önmagukat, és érthetően mindegyik szakterület a saját szempontjait igyekszik előbbre sorolni.

Ezek alapján kérdésként merülhet fel, hogy *a jogértelmezés harmonizálásában milyen szempontok alapján lehet kompromisszumokat keresni?*

Az egyik egy *elvi szempont* lehet, nevezetesen az, hogy bármelyik alapjog csak bizonyos korlátok között érvényesíthető, azaz nem sértheti aránytalan mértékben egy másik alapjog érvényesítését. Hasonló módon, az adatok tudományos célra való felhasználása csak az adatvédelem szempontjainak érvényesítése mellett biztosítható.

A gyakorlatban a kiegyensúlyozottság nem mindig biztosítható, sőt adott esetben ezen elv merev alkalmazása korlátot szabhat a nemzeti adatvagyon társadalmi hasznosíthatósága szempontjából. Az így felmerült problémát csak az értékrendszer életszerű alkalmazásával lehet feloldani, következésképpen miként az értékrendszeren belül is kialakult bizonyos hierarchia, úgy a jogrendszeren belül is egyfajta hierarchia tud csak útmutatóként szolgálni. Ez azt jelenti, hogy *az adatvédelem megfelelő szintű biztosítása mellett az adatok hasznosítása során prioritást kell biztosítani a társadalmi hasznosíthatóság szempontjainak is.*

A másik egy *gyakorlati, vagy ha úgy tetszik technikai szempont*, nevezetesen, vajon lehet-e használni olyan anonimizálási eljárásokat, amelyek kellő garanciát adnak arra, hogy az adatok felfedési kockázata minimális legyen. Az adatvédelem szempontjából ugyanis az a legfontosabb „védelmi” szempont, hogy a statisztikai adatgyűjtésben érintettek személyes adatait valóban csak statisztikai célra lehessen felhasználni. E kérdésre a gyakorlati élet mára már pozitív választ adott, hiszen az anonimizálási eljárások kellő biztonságot nyújtanak arra vonatkozóan, hogy illetéktelenek (harmadik személy) a lehető legalacsonyabb valószínűséggel fedhessenek fel információt a statisztikai egységekről. Az igazi kérdés az, hogy az anonimizálási el-

járások eredményeként előálló védett adatok mennyire felelnek meg a felhasználó/adatkérő igényeinek.

Végül *harmadik szempontként* említhető, hogy *rendezni kell a törvények közötti viszonyokat*, nevezetesen a fenti dilemmák oldása érdekében célszerű lenne az egységes jogértelmezés megteremtése, amelyet a jelenlegi helyzetben a hatályos statisztikai törvény erre vonatkozó részének, és esetleg más idevonatkozó törvények megfelelő módosításával lehetne elérni.

Az Iötv.-nek (a továbbiakban adatvédelmi törvény) az adatok társadalmi hasznosíthatósága szempontjából felmerülő korlátai - jogharmonizációs deficitek

I.) Az adatvédelmi törvény – a jogi hierarchián belül – nem élvez „elsőbbséget” a szektorális törvényekkel szemben, és ennek megfelelően a részletek szabályozását az adott területen érvényes jogi szabályozásra bízta. Ez azt jelenti, hogy ha az adott területen érvényes törvény létezik, akkor az adatvédelmi törvényt csak annak figyelembe vételével lehet kötelező jelleggel alkalmazni. E körülmény komoly aggályokat vet fel a statisztikai célra kezelt adatvagyon kizárólag statisztikai célra történő hasznosításával kapcsolatban, hiszen az adatvédelmi törvény megadja a lehetőséget, hogy szektorális törvények rendelkezései más célra történő felhasználást is lehetővé tegyenek. Az új Statisztikai törvénynek kell rendelkeznie a „statisztikai cél” meghatározásáról, amibe bele lehet érteni a statisztikai célra kezelt adatokhoz való tudományos célú hozzáférést is..

Az adatvédelmi törvény vonatkozó előírása:

13. § (1) A kötelező adatkezelés keretében kezelt személyes adatokat – ha törvény eltérően nem rendelkezik – a Központi Statisztikai Hivatal statisztikai célból egyedi azonosításra alkalmas módon átveheti és törvényben meghatározottak szerint kezelheti.

2) A statisztikai célra felvett, átvett vagy feldolgozott személyes adatok – ha törvény eltérően nem rendelkezik – csak statisztikai célra kezelhetők.

2.) A hasznosítási lehetőségek körét tovább gyengíti az a körülmény, hogy az adatvédelmi törvény 6. szakasza felpuhítja a személyes adatok kezelhetőségének szabályait azzal, hogy figyelembe kell venni számos egyéb szempontot, így többek között például az esetleg aránytalan költségeket, az érintett hozzájárulásának beszerezhetetlenségét, az adatkezelőre vonatkozó jogi kötelezettség teljesítésének célját, stb.

3.) Önmagában pozitív fejlemény, hogy az adatkezelési ügyekben a törvény jogi eszközöket (többek között bejelentés alapján vizsgálat lefolytatását, adatvédelmi hatósági eljárást folytatásának lehetőségét, a közérdekű adatokkal és a közérdekből nyilvános adatokkal kapcsolatos jogsértéssel összefüggésben bírósághoz fordulás lehetőségét, adatvédelmi nyilvántartást vezetésének lehetőségét, stb.) biztosít az adatvédelmi hatóság (Nemzeti Adatvédelmi és Információszabadság Hatóság) számára. Kérdés azonban, hogy a rendelkezésre

álló szankcionálási lehetőségek mennyire lehetnek hatékonyak az adott törvényi struktúra keretei között.

4.) Az adatvédelmi törvény nem tisztázza, hogy miként lehet a közérdekű adatokhoz hozzáférni, továbbá az sem világos, hogy miként kell értelmezni a személyes adatok feletti információs önrendelkezést.

5.) Jogos igényként fogalmazható meg, *hogy a tudományos célú hozzáférést illetően a hazai szabályozás hasonló elveket alkalmazzon, mint amilyeneket az EU (a 223/2009/EK rendeletben) lehetővé tesz.* E rendelet 831/2002 számú végrehajtási rendeletének célja ugyanis, hogy „– statisztikai következtetések tudományos célú megállapításának lehetővé tétele érdekében – meghatározza a közösségi hatósághoz továbbított bizalmas adatokhoz történő hozzáférés engedélyezésének feltételeit, valamint azokat a szabályokat, amelyek a közösségi és a nemzeti hatóságok e hozzáférés előmozdítását szolgáló együttműködésére vonatkoznak.” Ehhez hasonlóan a KSH dönthet a birtokában lévő bizalmas adatok kutatók számára történő hozzáférhetőségéről, miután a KSH a kutatási célt, a kutatót és a megfelelő adatokat együttesen értékelte és jóváhagyta..

Az Eurostat által hosszabb távra tervezett fejlesztés szerint a jövőben a kutatók először nemzeti statisztikai hivatalok erre kialakított helyiségeiben (kutatószobáiban), majd akkreditált intézeteken (pl. egyetemek) keresztül, a végső fázisban pedig saját munkaállomásaikról férhetnének majd hozzá a tudományos célból EU szintű mikroadat állományokhoz.

Kihívások a statisztikai törvény előtt – az adathozzáféréssel kapcsolatos jogharmonizáció

6.) Nagy feladat hárul a statisztikai törvényre a statisztikai adatok kezelése kapcsán, hiszen a személyes adatok védelmének teljes garanciarendszerét e törvénynek kell kiépítenie. Garanciális szempontból fontos lenne, hogy ez az egy törvény tartalmazza csak mindazokat a derogációkat, amelyet az Iötv. 13. § (1) és (2) bekezdése megenged.

Készítette: Harcsa István

EGYÉB DOKUMENTUMOK

Ismertetések folyóiratokban

Harcsa István: Műhely-konferencia az adminisztratív adatállományok statisztikai célú hasznosításáról —különös tekintettel a népszámlálásra (Statisztikai Szemle, 88. évfolyam 5. szám. 550-558. o.)

A Fényes Elek Műhely (FEM) szervezésében az MSZT Társadalomstatisztikai szakosztálya, valamint a Budapesti Corvinus Egyetem Szociológia és Társadalompolitika Intézete, 2010. március 29-én műhelykonferenciát rendezett a Budapesti Corvinus Egyetemen. A vitát a FEM részéről *Harcsa István* (KSH) vezette. A szervezők a konferencia témáiként előzetesen a következőket jelölték meg:

1. A figyelem felkeltése és a szakmai együttműködés ösztönzése az adminisztratív adatállományok sokcélú hasznosítására.
2. A regiszteralapú népszámlálás végrehajtását célzó eddigi munkálatok tapasztalatainak összegzése és az ezzel kapcsolatos feladatok felvázolása.
3. A népszámlálás során felhasználható regiszterek fejlesztési lehetőségeinek áttekintése.
4. Szakmai ajánlások megfogalmazása a vita tanulságai alapján.

A témakörök több szempontból is időszerűek, hiszen nagy szükség lenne a nemzeti adatvagyon jelentős hányadát kitevő adminisztratív adatállományok statisztikai célú hasznosítására. Erre – elsősorban a

KSH részéről – voltak már erőfeszítések, ám a megfelelő eredmények számos ok miatt elmaradtak. A 2011. évre tervezett népszámlás különös aktualitást ad ennek a témának, már csak azért is, mert a KSH vezetése 2001-ben deklarálta ugyan, hogy a következő népszámlálást regiszter alapon kell végrehajtani, de – úgy tűnik – a deklaráció nem járt következetes cselekvéssel. Érdemben a kormányzat sem tett eleget ez ügyben, következőképpen, ha a KSH meg kívánt volna felelni korábbi szándékának, akkor sem tudta volna azt 2011-ben megvalósítani. Elsősorban azért, mert a regiszteralapú népszámlálás bevezetésének ügye meghaladja a nemzeti statisztikai hivatalok illetékességét és lehetőségeit. A szóba jöhető adminisztratív adatállományok ugyanis a különböző tárcák és főhatóságok kezelésében vannak, felhasználásukat, illetve adatgyűjtési rendszereiket különféle, egymással nem harmonizáló ágazati törvények szabályozzák, amelyek gyakorta csak egy (vagy néhány) tárca érdekeit szolgálják. Követeképpen az adminisztratív adatállományok intézményes keretek közötti harmonizálásának nincs érdemi kormányzati gazdája. A statisztikai törvény e téren a KSH részére biztosít ugyan bizonyos, a módszertani fejlesztéssel és koordinációval kapcsolatos jogosítványokat, de azokat a látszat-ellenérdekeltséget fenntartó ágazati szabályozás miatt nehéz érvényesíteni. Az eddigi tapasztalatok alapján kiderült, hogy a regiszteralapú népszámlálás szempontjából talán az egyik legfontosabb adatbázis, a Közigazgatási és Elektronikus Közszolgáltatások Központi Hivatala (KEKKH) kezelésében levő személyiadat- és lakcímnnyilvántartás (állami népesség-nyilvántartás). A KSH által végzett 2005. évi mikrocenzus címállománya, valamint a címeken lakó személyek megfeleltetése nem hozott kielégítő eredményeket. (Az egybevetés során a személyeknek mindössze 44 szá-

zalékát lehetett azonosítani.) Az eredmények értékelésekor hangsúlyoznunk kell, nincs elégséges információnk arról, hogy miből fakad ez a nagyfokú eltérés. Hiszen – amint azt a vita résztvevői is kiemelték – megfelelő tesztelő, értékelő vizsgálatok hiányában bizonytalan az összetett címállományok minőségének megítélése és annak eldöntése, hogy a lakosságnak az adott címre történő bejelentkezése milyen pontatlanságot eredményez.

A regiszterek 2008. évi számbavételét követően kiderült, hogy az EU által kötelezően előírt 37 jellemzőből csupán 18, tehát megközelítőleg a fele állítható elő a regiszterekből, ami azt jelenti, hogy a továbbiakban fel kell tárni azokat a lehetőségeket, amelyek alapján be lehet gyűjteni a hiányzó adatokat. A műhely-konferencia elsősorban a regiszterekből kinyerhető népszámlálási adatokat vizsgálta, és nem foglalkozott azokkal a népszámlálási információkkal, amelyeket belátható ideig nem lehet a regiszterekből kigyűjteni. Ez utóbbi kérdéskör legalább annyira fontos, mint a regiszterek népszámlálási célú hasznosítása, azonban ennek részletesebb taglalása már szétfeosztette volna a beszélgetés kereteit.

Elsőként *Gárdos Éva* (KSH) „Az adminisztratív adatforrások statisztikai célú felhasználása” címmel tartott előadást, amelynek nyitó gondolatában a statisztikai és az adminisztratív adatok közötti különbséget tisztázta. Tömör meghatározása szerint, „Az egyedi adat és az egyedi azonosítás az adminisztratív adatgyűjtés során maga a cél, a statisztikai adatgyűjtés esetén csak eszköz a statisztikai adatsorok összeállításához.” A különbségtétel igen fontos, mert számos szakmai vitán és a mindennapi gyakorlatban ismételten visszatérő

probléma, hogy a közigazgatásban dolgozó szakemberek is összemossák a statisztikai, illetve a nem statisztikai célú felhasználást. Ennek következtében az adminisztratív adatokhoz való hozzáférést a statisztikai célú hasznosítás során gyakorta épp úgy bírálják el, mint bármilyen más, az eredeti céltól eltérő hasznosítást. Ráadásul a különböző ágazati törvényekben sem jelennek meg egyértelműen a statisztikai célú hasznosítás lehetőségei, illetve ezek eltérő szabályozása. Ily módon a regisztergazdák a szabályok bástyái mögé húzódva megnehezítik, sőt nem egyszer lehetetlenné teszik adataik statisztikai célú hasznosítását, amely az adatvagyon nagyfokú pazarlását hozza magával.

Az előadó részletesen kitért az adminisztratív adatforrások statisztikai célú hasznosításában rejlő előnyök bemutatására, amelyek a következők.

- Nagymértékben csökkenthetők az adat-előállítás költségei, miközben hasonlóan csökkennek az adatszolgáltatói terhek is. E folyamatot jelentősen segítheti az a körülmény, hogy egyre több adminisztratív nyilvántartást kezelnek elektronikus formában.
- Lehetőség nyílik a statisztikai mutatók részletezettebb, gyakoribb és gyorsabb összeállítására és publikálására.
- Az adatok teljes körűségéből fakadóan nincs mintavételi hiba, és a nemválaszolási arány is lényegesen alacsonyabb.
- Az adminisztratív adatforrások statisztikai célú használata, szakmai ellenőrzése következtében nagymértékben javítható az adminisztratív adatok minősége.
- Mindezekkel összefüggésben, a hatékonyabb és gyorsabb működés eredményeként kedvezőbbé válhat a statisztika közmegítélése.
- Végezetül, egyes esetekben – statisztikai adatgyűjtés hi-

ányában – nincs is más alternatíva.

- A hátrányok és a nehézségek közül a következőket kell kiemelni.
- Hiányos az egyértelmű és részletes jogszabályi háttér, amelynek következtében az adatállományok összekapcsolhatósága sok esetben nehézkes vagy lehetetlen.
- Miután nem a statisztika határozza meg az adminisztratív nyilvántartások adattartalmát, ezért azokból esetenként nehéz kinyerni a statisztikai célra alkalmas információkat.
- Az ágazatpolitikai szempontok változásával módosulhat a nyilvántartás tartalma, szerkezete.
- Az adatgazda nem adja időben az adatokat.
- El kell nyerni a közvélemény egyetértését.

Ez utóbbi szempont kapcsán azonban érdemes megjegyezni, hogy a közvélemény egyetértésének elnyerése „jó befektetésnek” bizonyulhat, amit a skandináv országok példája is bizonyít, ahol az adminisztratív nyilvántartások statisztikai célú hasznosítását közegyetértés övezi. Kétségtelen, hogy ott nagyobb a lakosság bizalma az állam és annak intézményei iránt, tehát alapvetően nem a statisztikai kultúra fejlettebb volta eredményezi a kedvezőbb helyzetet, hanem az állam és az állampolgárok közötti rendezettebb viszony. Az előadó számos ország gyakorlatának bemutatásával körképet adott arról, hogy az adminisztratív adatállományok statisztikai célú hasznosítása milyen körülmények és feltételek mellett alakult ki. Különösen Finnországot tartotta érdemesnek kiemelni, ahol a statisztikai adatok 95 százalékát adminisztratív adatforrásokból nyerik. Az előadásból részletes képet kaptunk a nemzetközi és a hazai jogszabályi háttérrel is, melyben erős hangsúlyt kaptak az Unió közösségi statisztikákra vonatkozó legfontosabb kitételei, valamint az EU-szinten elfogadott „Gyakorlati kódex” idevonatkozó részei. Végezetül az előadó öz-

szefoglalta a népszámlálási célú adat-összekapcsolás legalapvetőbb feltételeit. Ezek a következők.

- *Jogi alap.* A megfelelő szabályozásnak tartalmaznia kell az adatvédelem részletes meghatározását is.
- *Egységes azonosító kódrendszer.* Minden statisztikai egységnek egyedi azonosítója legyen, az adat-összekapcsolást egyéni szinten kell biztosítani. Földrajzi azonosítók segítségével lehetővé kell tenni a helymeghatározást.
- *Megbízható regiszterek,* amelyek statisztikai célú hasznosítása biztosított.
- *Lakossági jóváhagyás.* Nyilvános vita a regiszterek statisztikai célú használatáról. A regiszterért felelős hatóságok nyilvános és átlátható tevékenysége.

Ezt követően *Erdei Virág* és *Kovács Marcell* (KSH) „A 2011. évi népszámlálás előkészítése során a regiszterek alkalmazhatóságáról szerzett tapasztalatok” című előadásukban a regiszterek népszámlálási célú hasznosíthatóságával kapcsolatos tesztelő munka eredményeiről számoltak be. A számbavétel alapján a szóba jöhető regisztergazdák, illetve a tőlük begyűjthető információk a következők voltak a lakásadatok esetében.

- *Földhivatal,* amelynek a kataszteri ingatlan-nyilvántartását lehet hasznosítani, ám a népszámlálás szempontjából nagyon szűk körűek a rögzített információk.
- *Illetékhivatal* (az APEH fennhatósága alatt), amelynél az ingatlanok elidegenítése során rögzített információk jöhetnek szóba; minthogy azonban az ingatlanforgalomban éves szinten a lakásállománynak csupán a 3 százaléka érintett, ezért hasznosításuk viszonylag csekély.
- *Építésügyi hatóság,* amelytől az építési, bontási és lakhatási engedélyek kiadásakor gyűjtött információkat lehet hasznosítani, ebből következően az engedélyhez nem kötött változásokról nincs információ.

Személyi adatok esetében:

- *Közigazgatási és Elektronikus Közszolgáltatások Központi Hivatala (KEKKH)*, amely a személyiadat- és lakcímnyilvántartás gazdája. Teljes körűen gyűjt adatokat a személyek neméről, születési idejéről, állampolgárságáról, családi állapotáról és lakcíméről.
- *Országos Egészségbiztosítási Pénztár (OEP)*, ahol a teljes népesség gazdasági aktivitásáról, foglalkozásáról, foglalkozási viszonyáról, valamint a munkahelyek nemzetgazdasági ágáról kaphatók információk.
- *Országos Nyugdíjbiztosítási Főigazgatóság (ONYF)*, ahol a nyugdíjban és nyugdíjszerű ellátásban részesülőkről vezetnek nyilvántartást, amely tartalmazza a foglalkozási, valamint a foglalkozási viszonyra vonatkozó adatokat is.
- *Oktatási Hivatal* (az Oktatási Minisztérium fennhatósága alatt), a tanulókról és a pedagógusokról vezet nyilvántartást.
- *Foglalkoztatási Hivatal*, amely a regisztrált álláskereső adatait gyűjti.
- *Adó- és Pénzügyi Ellenőrzési Hivatal (APEH)*, amely az adófizetőkről, ezen belül is a foglalkoztatottak foglalkozásáról, foglalkozási viszonyáról vezet nyilvántartást. Itt megtalálható a munkahely településtípusáról szóló információ is.

A továbbiakban az előadók a 2008. évi próbafelvétel tapasztalatait ismertették. Ennek egyik legfontosabb célja az volt, hogy a próbafelvétel eredményeinek összehasonlításával értékeljék a KSH címregisztere és a KEKKH személyiadat- és lakcímnyilvántartásának minőségét. A tapasztalatok a következőkben összegezhetők.

- Még nem lehetett érzékelni a nyilvántartási rendszer közelmúltbeli korszerűsítésének hatását, ezért a vizsgált településeken a lakcímeknek mindössze 62 százaléka volt azonos.

- Megállapítható volt, hogy a KEKKH címei népszámlálási célra csak településen belüli címpontosítás után használhatók.
- A népesség számát tekintve településenként 1–12 százalékos eltéréseket lehetett kimutatni, viszont a nem, korcsoport szerinti összetételében nem voltak jelentős eltérések.
- A bejelentkezési rendszer rendezetlensége miatt a nyilvántartás adatai csak részben fedik a valós helyzetet.
- A nyilvántartásban szereplő demográfiai alapadatok pontosabbak, mint az összeírás alapján gyűjtött információk.
- A nyilvántartásban a bejelentett lakcímek az albetéteket (az emelet- és lakássorszámot) tekintve gyakran hiányosak vagy pontatlanok voltak a próbafelvétel idején.

A konferencia harmadik előadója, *Lakatos Miklós* (KSH) „A népszámlálás regiszteralapú végrehajtásával kapcsolatos korábbi elképzelések, nemzetközi tapasztalatok, a jövőben hasznosítható ajánlások” című előadását a történelmi előzmények áttekintésével indította. A korabeli népszámlálásokhoz alkalmanként kapcsolódott olyan feladat is, amely egy-egy adminisztratív célú adatgyűjtésnek felelt meg. Különösen az 1941. és 1949. évi népszámlálást terhelték meg ilyen jellegű feladatokkal (például 1949-ben anyakönyvi összeírólapot, vakok név- és lakásjegyzékét kellett kitölteni). Bár az 1975. évi népesség-összeírást is a népszámlálási apparátus hajtotta végre, és abban az időben születtek tervek a népességnylvántartás népszámlálási típusú hasznosítására (például az 1980. évi népszámlálási kérdőíven szerepelt a személyi szám, az 1990. évi népszámlálási címjegyzéken pedig megjelentek bizonyos népesség-nyilvántartási adatok). Az 1992. évi LXIII. adatvédelmi és az 1993. évi XLVI.

(statisztikai) törvény alapjaiban megváltoztatta az adminisztratív nyilvántartások népszámlálási célú felhasználásának lehetőségeit olyannyira, hogy a 2001. évi népszámlálási kérdőíven már a személy neve sem szerepelt. A regiszterek által szolgáltatott adatokat ebben az időben inkább a lakossági adatgyűjtések eredményeinek ellenőrzésére, kontrolljára használták. A regiszteren alapuló népszámlálás lehetőségét jelentős mértékben segítette az informatikai rendszerek fejlődése, amelynek eredményeként lehetővé vált a különböző adminisztratív nyilvántartások összekapcsolása.

Az előadás további részében a regiszteralapú népszámlálás terén már számottevő tapasztalattal rendelkező országok (Ausztria, Szlovénia, Svédország) gyakorlatát mutatta be az előadó. A legfőbb tanulságot abban látta, hogy az adminisztratív nyilvántartások népszámlálási szintű hasznosítása csak kormányzati összefogással és kormány szintű támogatással valósítható meg. Nyolc kritérium alapján részletesen elemezte a különböző módszerekkel begyűjtött adatok előnyeit, hátrányait (teljes körű lakossági kikérdezés, mintavételen alapuló lakossági felvétel, adminisztratív adatállományok). Felhívta a figyelmet arra, hogy a regiszteralapú népszámlálás esetén fontos témák maradhatnak ki a programból (például nemzetiség). Végezetül a korábbi tapasztalatokra alapozva az előadó néhány tanulságos jövőbeni ajánlást fogalmazott meg, melyek a következők.

1. A regiszteren alapuló népszámlálások jogi feltételeinek kidolgozása, címtörvény megalkotása.

2. A felhasználható regiszterek népszámlálási tematikájú adattartalmának vizsgálata, kiegészítése.

3. A 2011. évi népszámlálás eredményeinek, tapasztalatainak felhasználása.
4. A regiszteren alapuló népszámlálás szervezeti kereteinek kialakítása, kormánybizottság felállítása.
5. A regiszteralapú népszámlálás kommunikációs stratégiájának kidolgozása.
6. Próbaszámlálások végzése, az informatikai megoldások tesztelése, fejlesztése és a kapcsolati kódrendszer kialakítása.

Utolsó előadóként Kodaj Katalin (Neumann- ház) kapott szót, aki „A regiszteralapú népszámlálás feltételei Magyarországon” címmel egy lehetséges megvalósítás körvonalait vázolta fel, az osztrák gyakorlat tapasztalatait hasznosítva. Az előadó számba vette mindazokat a hazai adminisztratív nyilvántartásokat, amelyek lehetővé teszik a szükséges alapadatok szolgáltatását, vagy azoknak ellenőrzési célból, referenciaként való használatát. A megvalósításhoz a következő feltételek megteremtésére hívta fel a figyelmet. „Minden nemzetközi példa azt támasztja alá, hogy a nyilvántartásokra épülő census bevezetése előtt, közvetlenül az előző népszámlálást követően, a próba-népszámlálási tapasztalatok összegzése után, két nagy területen megkezdődik a törvényi előkészítő munka. Egyrészt annak a törvényi környezetnek a megalkotása, amely lehetővé teszi a népesség teljes körére az adminisztratív adatbázisok összekapcsolását anonim módon, a népszámlálás céljából, másrészt a regiszterek adattartalmának szükség szerinti átalakítása, amelyek lehetővé teszik a felhasználásukat. Jelenleg ma Magyarországon egyik feltétel sem adott.” A továbbiakban az előadó – tételesen számba véve a népszámlálás témaköreit és kérdéseit – áttekintést adott arról, hogy a szükséges

információkat mely nyilvántartásokból lehet kinyerni. A számbavétel az EU által kötelezően előírt adatkörre vonatkozik. A lakcímek esetében alapvető kérdés, hogy elfogadjuk-e a regisztrált helyzetet, vagy inkább a valós helyzet tükröztetése kap nagyobb prioritást. E döntés ugyanis lényegesen meghatározza az információk begyűjtésének módját. E téren a legfontosabb az, hogy „tisztá” címregiszter jöjjön létre a Földhivatalban a lakásként nyilvántartott ingatlanok címadataiból, összevetve a KEKKH és a többi adatszolgáltató által nyilvántartott adatokkal, függetlenül attól, ki lakik benne.

A földhivatali nyilvántartás tartalmazza mindazon főbb adatokat, amelyeket a népszámlálás kérdez (azaz a lakások nagyságát, a lakóegységek méretét, valamint komfortosságát). Az ingatlanok többségénél a közműellátottságról szóló információkat a helyrajzi számok alapján a VÁTI TeIR-ből (területirányítási szakrendszeréből) lehet kinyerni. Az e rendszerből kapott címadatokat össze kell vetni a KEKKH lakcím-nyilvántartási adataival, valamint a különböző járandóságot folyósító intézmények levelezési címeivel, így elsősorban az OEP, a MÁK (Magyar Államkincstár), az FSZH (Foglalkoztatási és Szociális Hivatal), valamint az ONYF adatbázisával.

A népességről az OEP nyilvántartása alapján lehet a legteljesebb képet kapni, hiszen TAJ-száma mindenkinek van. Az OEP alapnyilvántartása a személyekről a következő adatokat tartalmazza: születési név, anyja neve, születési ideje és helye, neme, legutóbbi állampolgársága, TAJ-száma, valamint az azonosító kód, amelynek segítségével hetente szinkronizálják az adatokat a KEKKH nyilvántartásával.

A családi állapotról szóló információk szempontjából fontos körülmény, hogy az anyakönyvi adatokat 2011. január 1-jétől elektronikus rendszerben rögzítik, amely tartalmazza a születési, a házassági, a halotti anyakönyvekbe bejegyzett adatokat, valamint a bejegyzett élettársi kapcsolatban élők megfelelő adatait. A törvény szerint 2020-ig visszatekintően is fel kell dolgozni az adatokat, ekkor áll elő majd az egységes anyakönyvi rendszer.

A háztartások összetételének megállapítása a regiszteralapú népszámlálás egyik gyenge pontja. A háztartásban élők egymás közötti kapcsolatáról nem lehet pontos adatokhoz jutni, ezért ebben az esetben is az anyakönyvi nyilvántartásokra kell támaszkodni. Az egy háztartásban élő gyermekekről a családtámogatásokat tartalmazó MÁK-adatbázisból, valamint a közoktatási nyilvántartásokból lehet információt kapni.

A foglalkoztatottság megállapítása szempontjából az OEP-, valamint az ONYF adatbázisok teljes körű adatokat szolgáltatnak, és a TAJ-szám alapján össze is lehet őket kapcsolni. Az ONYF KELEN (Központi Elektronikus Nyilvántartás Informatikai Rendszere) pedig tartalmazza a foglalkoztató által megadott TEÁOR- és FEOR-kódszámokat is. Referenciaként használhatók a munkáltatók által az APEH-hoz havonta beküldött 08-09-es bevallásból származó információk, amelyekben rögzítik a FEOR-számokat, valamint az alkalmazás minőségének adatait. Az ONYF-nyilvántartás tartalmazza a munkáltatók főbb adatait is, így annak fő tevékenységi körét, valamint székhelyének címét. A *munkanélküliségi* információkat az FSZH nyilvántartásából lehet kigyűjteni, a gyest igénybe vevőkről

pedig a MÁK nyilvántartásából kaphatunk adatokat. Mindezeken kívül szükség van még a büntetés- végrehajtási intézményekben fogvatartottak adatait tartalmazó nyilvántartásra, mert az ő foglalkozási adatait csak innen lehet kigyűjteni.

A népesség iskolai végzettségére vonatkozó teljes körű adatokat a rendelkezésre álló nyilvántartásokból nem lehet kinyerni, csupán a közoktatásban részt vevő 5–16 évesekről kaphatunk adatokat a KIR- (Közoktatási Információs Iroda), a FIR- (Felsőoktatási Információs Rendszer), valamint az OKJ-s (Országos Képzési Jegyzék) képzéseket nyilvántartó NSZFI-adatbázisból (Nemzeti Szakképzési és Felnőttképzési Intézet). További nehézség az ötéves kor alatti, tehát a bölcsődés és óvodás korú gyermekekről szóló információk hiánya.

Nyilvánvaló, hogy nemzetiségi, anyanyelvi, valamint vallási adatokat adminisztratív nyilvántartások alapján nem lehet gyűjteni, és hasonló a helyzet a belföldi vándorlás, valamint az ingázás esetében is. Ugyancsak körülményes a nem „hagyományos” életkeretek között élő háztartások összetételének megállapítása, így például a külön élő házastársak, valamint a nem regisztrált élettársi kapcsolatban élők számbavétele. A példákat tovább is lehetne sorolni. Ezeknek az információknak a begyűjtése feltehetően egyedi megoldásokat kíván. Az adatigények tételes áttekintése után az előadó kitért a nyilvántartások kiválasztására, illetve azok összekapcsolására és összehasonlítására. Optimális esetben minden ingatlan és minden személy rendelkezik olyan azonosító adattal, amely az anonimitás biztosítása mellett lehetővé teszi a különböző regiszterekben a személyek megkeresését. A jelenlegi adatvédelmi szabályok azonban ezt napja-

inkban Magyarországon nem teszik lehetővé. Létre kell tehát hozni olyan azonosítási kódokat – akár csak speciálisan a népszámlálás céljára, s azt követően megsemmisítendő – amelyek kellően biztonságosak, és egyúttal a megfeleltetés sem okoz problémát.” Tanulmányosak voltak az előadó összegző gondolatai is, melyekben kifejtette, hogy „...az összekapcsolás elvi elgondolásánál is már szembetűnő, hogy az egyes regiszterek bizonyos tekintetben rendkívül hiányosak, míg más tekintetben duplikált adatokat tartalmaznak, így nem biztosítják az adatok konzekvens voltát. Ez azt jelenti, hogy az egyes területeken folyó adatgyűjtés egyáltalán nem átgondolt. Vannak olyan területek, amelyeken a hiányok pótlása nemcsak a népszámlálás, de a nemzetgazdaság szempontjából is fontosak, ilyen például a migrációs adatok hiánya, vagy a végzettségre, foglalkozásra vonatkozó esetleges adatgyűjtés, életpálya-követés.”

Kodaj Katalin előadásához Kovács Erzsébet (Budapesti Corvinus Egyetem), valamint Lakatos Miklós (KSH) fűzött korreferensi észrevételeket. Kovács Erzsébet nagyszabású, ám egyúttal mielőbbi elindításra váró feladatként jellemezte a regiszteralapú népszámlálás feltételeinek megteremtését. Úgy ítélte meg, hogy e program megvalósítása a szakemberek és a kutatók széles körű összefogásával, és csak határozott kormányzati támogatás mellett lehet sikeres. Egyúttal jelezte, hogy a maga részéről szívesen részt venne a program kidolgozásában. Lakatos Miklós kiemelte, hogy a Kodaj Katalin előadásában elhangzottak azért is fontosak, mert a problémafelvetést és a javaslatokat olyan személy fogalmazta meg, aki nem statisztikus és így közigazgatási szakemberként tudta meghatározni az adminisztratív adatok gyűjtése, feldolgozása és kezelése során

felmerülő feladatokat. Külön érdeme volt az előadásnak, hogy utalt arra a körülményre, miszerint az adminisztratív adatokat tartalmazó állományokat nemcsak statisztikai, hanem a közigazgatás hatékony működése céljából is a való élethez kell igazítani és összhangjukat megteremteni.

Az előadásokat követő kerekasztal beszélgetést megelőzően Harcsa István elmondta, hogy a konferencia előtt a szervezők körkérdések formájában igyekeztek információt gyűjteni a főbb adatgazdáktól. A kérdések egy része arra vonatkozott, hogy milyen feltételek mellett látják biztosítottnak a regiszterek népszámlálási célú hasznosítását. A válaszokból egyértelműen kiderült, hogy e téren nélkülözhetetlennek tartják az adatvédelmi törvény, valamint más ágazati szabályozások megváltoztatását. A népszámlálási célú hasznosítás szempontjából nehézségnek tekintik az eltérő személyi azonosító kódokat. Sajnálatos körülmény, hogy az egységes címszabvány használata érdekében tett erőfeszítések mind ez ideig nem vezettek eredményre. Ezzel kapcsolatosan érdemes idézni a KEKKH részéről a körkérdésre érkezett válaszból. „Az online egységes címnyilvántartás bevezetése óta eltelt időben szerzett tapasztalataink azt tanúsítják, hogy a pontos, országosan egységes cím megállapítási gyakorlat – mely megalapozza a pontos címadatok szolgáltatását is – mindaddig nem alakítható ki, amíg a központi szabályozás hiányzik. A helyi szervek a szokásjog alapján, településenként eltérő módon végzik ezeket a feladatokat, mert a helyi önkormányzatról szóló 1990. évi LXV. törvény (a továbbiakban: Ötv.) csak a közterület elnevezésének a feladatkörét rendezi. A polgárok személyi adatainak és lakcímének nyilvántartásáról szóló 1992. évi LXVI. törvény végrehajtásáról

rendekező 146/1993. (X. 26.) kormányrendelet a (a továbbiakban: Vhr.) 6. §-ának (3) bekezdése szerint a címmegállapítást a jegyző az Ötv. közterület elnevezéséről rendekező 10. §-ának h) pontja, valamint a települések szétválásáról és egyesüléséről, továbbá a területátcsoportosításról hozott helyi önkormányzati képviselő-testületi határozat és az építésügyi hatóság határozata alapján végzi. A Vhr.-ben és az építésügyi jogszabályokban nem található olyan rendelkezés, mely az új házszám felvételére, átszámozására, összezatolására, megszüntetésére vonatkozna.” „...a társadalmi bűnmegelőzés szervezeti stratégiája céljainak végrehajtásából származó 2005-ben és 2006-ban megvalósítandó feladatokról szóló 1036/2005.(IV. 21.) kormányhatározat II/A. jogszabály-alkotási feladatok című részének 14. c) pontjában a Kormány megállapította, hogy a közterületek, ingatlanok házszámozásának szabályozása nem felel meg a közbiztonság követelményének. A regionális fejlesztésért és felzárkóztatásért felelős tárca nélküli miniszternek feladatként állapította meg, hogy 2005. szeptember 1-jéig az Étv. 4. § (3) bekezdés a) pontja, illetve az 5. § (1) bekezdés a) pontja alapján biztosítsa az egységes eljárást.

A regionális fejlesztésért és felzárkóztatásért felelős tárca nélküli miniszternek az egységes eljárás biztosítása érdekében tett intézkedéséről nem rendelkezünk információval. (A hivatkozott kormányhatározatot az 1016/2007. (II. 20.) kormányhatározat hatályon kívül helyezte.)”

A kerekasztal-beszélgetésen a következők vettek részt: *Császár Gyula* (ONYF), *Molnár Péter* (OEP), *Erdei Virág* (KSH), *Gárdos Éva* (KSH), *Kerekes Zsuzsa* (Adatvédelmi Biztos Hivatala), *Kodaj*

Katalin (Neumann-ház), *Kovács Marcell* (KSH), *Lakatos Miklós* (KSH), *Rudas Tamás* (ELTE). Először a regisztergazdák adtak tájékoztatást a kezelésükben levő adatbázisok népszámlálási célú hasznosíthatóságáról. Közös problémaként említették a jogi szabályozást, amely a jelenlegi helyzetben nagyon nehézkesen teszi lehetővé az adatállományok statisztikai célú hasznosítását. Megfelelő tesztelő munkálatok hiányában nehéz előzetesen képet adni arról, hogy a későbbiekben összekapcsolt nyilvántartások, illetve az azokból származó adatok mennyire lesznek használhatók. A címek azonosítása kulcskérdés. *Molnár Péter* véleménye szerint az egyes nyilvántartások adatait „...önmagukban is tisztítani lehetne különböző ismervek alapján...”, majd ezt követően már sokkal könnyebb lenne a más adatforrásokkal való egybevetés. A személyek teljes körű számba vétele szempontjából kedvező, hogy az OEP a büntetés-végrehajtó intézményektől is megkapja a megfelelő adatokat. Továbbá nyilvántartják a külföldről jövő ingázókat is, valamint a külföldről érkező és Magyarországon letelepedő személyeket is. A külföldre távozók-ról azonban adataik már kevésbé megbízhatók. A háztartásban élők együttes kezelését megkönnyítené, ha a gyerekek TAJ-száma mellett szerepelne a szülőké is.

Császár Gyula elmondta, hogy bár az ONYF-nél külön kezelik a foglalkoztatottságról, valamint az ellátások folyósításáról szóló adatokat, ezek azonban összekapcsolhatók. Adataik megbízhatóságát illetően nem tudott megnyugtató választ adni. A jogi háttérből, valamint ezzel kapcsolatosan az adatvédelemből fakadó problémákra reagálva Kerekes Zsuzsa elmondta, hogy Magyarországon valóban erős az adatvédelem, de meggyőződése, hogy a hivataluk nem lesz

gátja a regiszteralapú népszámlálásnak. A közvéleményben meggyökerezettektől eltérően az Adatvédelmi Biztos Hivatala az adminisztratív adatvagyon sokcélú hasznosítását kiemelten kezeli, de mindezt az adatvédelmi szabályok megtartása mellett tudják csak támogatni. Rudas Tamás hozzászólásában azt tartotta a legfontosabbnak, hogy megfelelő előkészítő munkálatokra alapozva mielőbb szülessen kormányhatározat a regiszteralapú népszámlálás végrehajtására. Az előkészítési munkálatok keretében meg kell határozni, hogy konkrétan milyen információkra van szükség. Hangsúlyozta, hogy a népszámlálás adatkörének meghatározása csak részben tekinthető szűk szakmai kérdésnek, mert ebben döntő súlya van a politikai megfontolásoknak, valamint a civil keretek között megfogalmazódó szakmai véleményeknek. A teljes programra mindenekelőtt meg kell fogalmazni egy alaposan kidolgozott tervezetet, amelyet aztán széles szakmai körben kellene megtárgyalni. Véleménye szerint három kritérium alapján lehet eldönteni, hogy a hagyományos, lakossági kikérdezésen alapuló vagy a regiszteralapú népszámlálást célszerű-e végrehajtani. Ezek a következők: költséghatékonyság, adattartalom és megbízhatóság, minőség. A regiszteralapú népszámlálás esetében előny, hogy az adattartalom időnkénti megváltoztatásában a politikai szempontok csekély szerepet játszanak. Hátrány azonban, hogy valamennyi személy azonosítása valamennyi adatbázisban igen nehéz feladat. Véleménye szerint a megbízhatóság egyetlen népszámlálási törvénnyel nem érhető el. Ahhoz, hogy a népesség a valós adatokat adja meg, megfelelő kommunikáció és kultúra szükséges. Kiemelte az érvényesség kritériumát, amelyen azt értette, hogy például gyakorta maguknak a népszámlálási összeíróknak az összetétele akadály a valós adatok bevallásának. Példaként említette azokat a kisebb

településeket, ahol az összeírókat szinte mindenki ismeri, ezért az anonimitás kevésbé biztosított, és ez kérdésessé teheti a válaszok valóságosságát. Úgy ítélte meg, hogy a regiszterek használhatóságával és megbízhatóságával kapcsolatos problémák csak kisebb részben fakadnak az adminisztráció gyenge működéséből, nagyjából az a probléma, hogy az érintettek gyakorta ellenérdekeltek a valós információk megadásában.

A továbbiakban élénk vita alakult ki arról, hogy vajon a lakossági megkérdezésen alapuló vagy a nyilvántartásokban rögzített információk a megbízhatóbbak. Erdei Virág szerint a népszámlálási kommunikáció mindig azt erősíti, hogy az emberek a valós adatokat vallják be, ezért megítélése szerint az ily módon nyert információk jobbak lehetnek, mint a regiszterekből származók. Ezzel többen nem értettek egyet, mert szerintük jelenleg nem rendelkezünk olyan empirikus vizsgálatokkal, amelyek egyértelműen jeleznék, hogy melyik módszer ad megbízhatóbb információt.

Gárdos Éva szerint a svéd gyakorlathoz hasonlóan egy próbavizsgálat keretében meg kellene kérdezni a lakosságtól, hogy mit szólna ahhoz, ha tíz év múlva nyilvántartásokból származó adatok segítségével hajtanák végre a népszámlálást. Ezzel kapcsolatosan Kovács Marcell elmondta, hogy a népszámlálást előkészítő 2008. évi próba-felvétel tartalmazott ilyen kérdést, és a megkérdezettek mindössze 3 százaléka válaszolta azt, hogy támogatná a nyilvántartások felhasználását. Rudas Tamás kifejtette, hogy a közvélemény-kutatás ötletét csak akkor tudja elfogadni, ha előzetesen alaposan felkészítették és tájékoztatták a lakosságot az ezzel kapcsolatos kérdésekről, amely

alapján a lakosság valóban tudja, hogy miről van szó.

Ehhez kapcsolódva Lakatos Miklós is kiemelt jelentőséget tulajdonított a megfelelő lakossági kommunikációnak, amelyen belül talán első lépében a statisztikai kultúra hatékonyabb terjesztésére kellene a hangsúlyt fektetni, és ezzel együtt a statisztika iránti közbizalom is jelentős mértékben javulhatna. A vita során az is szóba került, hogy a teljes értékű népszámlálás szempontjából meglehetősen hiányos információkat tartalmazó nyilvántartásokba be lehet-e építeni néhány olyan információt, amely a regiszteralapú népszámlálás szempontjából fontos.

Kodaj Katalin annak a véleménynek adott hangot, hogy az adatgazdákat nem lehet rávenni olyan jellegű információk gyűjtésére, amelyek nem szükségesek a működésükhöz. Ezzel együtt fontosnak tartotta a nyilvántartások adatrevízióját, amelynek keretében az adatgazdákkal tételesen végig kell vizsgálni, hogy az általuk begyűjtött információk ténylegesen miként hasznosulnak. Ezt a revíziót már csak azért is el kell végezni, mert a magyar gyakorlat nem felel meg az uniós kívánalmaknak, nevezetesen hazánkban a közpénzekből gyűjtött adatok újrahasznosítása, pontosabban sokcélú hasznosítása még messze elmarad a kívánatostól.

Az élénk hangulatú műhely-konferencia zárszavában Harcsa István jelezte, hogy a regiszteralapú népszámlálással kapcsolatos szakmai vitákat a jövőben tovább folytatják, és feltehetően egy-egy konkrétabb kérdéskör elmélyültebb megtagyálására kerül majd sor.

Kmetty Zoltán (2013): „Hatékony mintavételi és felvétel tervezési megoldások – Leslie Kish nyomdokain” konferencia beszámoló. (Megjelent: Statisztikai Szemle, 91. évf. 2. sz. 207-211. o.)

A Fényes Elek Műhely, a Magyar Statisztikai Társaság, valamint a Magyar Szociológiai Társaság Társadalomstatisztikai szakosztálya és a Károli Gáspár Református Egyetem Társadalom és Kommunikációtudományi Intézete Leslie Kish munkásságához kapcsolódóan műhelykonferenciát szervezett a hatékony mintavételi és felvétel tervezési megoldásokról 2012. November 28-án.

A műhely-konferencia egyrészt a 100 éve született, magyar származású Leslie Kish mintavételi eljárásokkal kapcsolatos munkássága előtti tisztelgés, másrészt pedig az általa kidolgozott mintavétellel kapcsolatos módszerek mai kutatási gyakorlatban való felhasználása jegyében került megrendezésre. A konferencia kezdetén Bozsónyi Károly a házigazda Károli Gáspár Református Egyetem rektor helyettese mondott rövid köszöntőt, majd Marton Ádám nyitóelőadásában összefoglalta Kish pályájának legfontosabb momentumait, illetve hozzájárulását a mintavétel különböző elméleti és gyakorlati területeihez. Leslie Kish (vagy ahogy több felszólaló is hivatkozott rá, Laci bácsi) nem csak a tudományos eredményei miatt érdemel kitüntetett figyelmet, hanem a magyar statisztikai kultúra fejlesztésében is jelentős szerepet játszott – például azzal, hogy magyar kollegáit ösztöndíjakkal segítette amerikai tanulmányutakhoz.

A konferencia második előadásában Németh Renáta (ELTE TáTK) a Kish-kulcs magyarországi alkalmazásának lehetőségeit és korlátait mutatta be. Kish a háztartáson belüli véletlen személykiválasztásra fejlesztette ki ezt a kulcsrendszert. A kulcs azonban az amerikai háztartás-tipológiából indult ki (ahol a felnőtt háztartások jellemzően kétfősek) és a különböző háztartásnagyságból adódó torzításokat nem kezeli a módszer. Ebből következően a magyarországi alkalmazása során a nők – ezen belül is főleg az idős nők – felülreprezentálódnak azokban a kutatásokban, amelyek a Kish kulcsot használják. Németh Renáta háromféle lehetőséget sorolt fel a probléma megoldására. A gyakorlatban leggyakrabban alkalmazott megoldás az utólagos rétegzés. Szóba jöhet még a Kish-kulcs átdolgozása a magyarországi háztartásszerkezethez illeszkedően. Végül - és ez a leginkább ajánlható megoldás - a mintavétel módját beépíthetjük az elemzésbe is, vagyis az eltérő mintavételi valószínűségek reciprokával súlyozó Horvitz-Thompson becslést alkalmazhatjuk, erre a mai statisztikai szoftverek többsége már fel van készítve. Az előadás korreferense, Rácz Attila (SZTE) hozzászólásában kifejtette, hogy maguk is több kutatásban használták már a Németh Renáta és Rudas Tamás által átdolgozott Kish-kulcsot. Hozzátette, hogy ugyan mintavételi szempontból nagyon sikeresek voltak ezek a kutatások, azonban a gyakorlati tapasztalatok azt támasztják alá, hogy a kulcs pontos használatára az adatfelvételre való felkészítéskor, a helyes alkalmazás ellenőrzésére pedig az adatfelvétel után fokozott figyelmet kell fordítani.

A konferencia következő előadását Tóth Gergely tartotta, aki Rudas Tamás (ELTE TáTK) társszerzőségével a „design” effektről, azaz a mintavételi hatásról beszélt. Az előadás több irányból is körbejárta a mintavételi hatás jelenségét. Először elméleti szinten közelítette meg a kérdéskört, bemutatva, hogy az effekt miért is lehet jelen a mintavételi adatok elemzése során, rámutatva arra, hogy a várható értékek becslésénél milyen természetű hiba származhat belőle.

Az előadás következő részében egy népszámlálási adatokon alapuló szimulációs eljárás eredményeivel ismerkedhettünk meg, amely révén láthatóvá vált, hogy még egy olyan, szociológiában kiemelt változó, mint az iskolai végzettség esetén is, szükségszerű figyelembe venni a mintavételi hatás megjelenését. A szimuláció eredményein alapulva további két állítás fogalmazódott meg:

- A többlepcsős, és főként nagy mintás adatfelvételek esetén kritikusan fontos a PSU-k, azaz az elsődleges mintavételi egységek számának helyes megválasztása, mivel azok alacsony száma esetlegesen drasztikusan csökkentheti az effektív mintaméretet, ezáltal növelve a várható érték konfidencia intervallumát.
- A mintavételi hatás mértéke az alappopuláció önmagában vett klaszterezett jellege miatt a közelítő képletekkel várhatóan felülbecsült, azaz a konkrét megvalósult mintavételek esetén a valódi design effekt mértékének meghatározása nem triviális, és a valóságban várhatóan kisebb.

Az előadás zárásaként, több megvalósult adatfelvétel pártszimpátiára vonatkozó eredményeinek a mintavételi hatás szempontjából történő elemzését ismerhettük meg, amely arra hívta fel a figyelmet, hogy a mintavételi adatokból történő pártpreferencia eredmények

hibahátára, főként a kisebb pártok esetén, várhatóan nagyobb, mint amit a bevett közelítő eljárások indokolnának.

A koreferátor Manchin Róbert (Gallup) maga is aláhúzta az előadáson elhangzottak fontosságát és a design effekt vizsgálatának szükségességét. Az elhangzottakat azzal egészítette ki, hogy a mintavétel során a design effekt csak az egyik probléma, de legalább ennyire lényeges a nem-válaszolás minél hatékonyabb kezelése, vagy a mintavételi keret szintjén megvalósuló kiesés (coverage error) minimalizálása.

Az előadások utolsó blokkja a gördülő minták (rolling sample) kérdéskörét járta körbe. Tardos Róbert előadásában bemutatta a Kish és Alexander által kifejlesztett gördülő mintás adatfelvételek elméleti alapjait. A módszer alapvető célja az volt, hogy a népszámlálások között is lehessen olyan megbízható populációs adatokat szolgáltatni, amelyek mind időbeli, mind térbeli bontásban használhatóak. Ez a nyolcvanas, kilencvenes évekre kibontakozott kutatási hangsúly nem nélkülözött minden előzményt: a népszámlálási gyakorlat folyamatos évenkénti mintákon alapuló átalakítását Ph. Hauser még a negyvenes években szorgalmazta, majd a minták kumulálásának, kombinálásának elveit sok tekintetben W. Cochran alapozta meg. Azonban Kish volt az, aki egységes fókuszba gyűjtötte e különböző, részben még ötletszerű elgondolásokat, és (pályafutásának utolsó, a kilencvenes évekbe nyúló szakaszában) tanulmányok hosszú során keresztül bontotta ki gyakorlati implikációikat és megvalósítási feltételeiket. A gördülő minták módszerére épülő American Community Survey (ACS) 2010 óta már az amerikai népszámlálás (US Cen-

zus) részévé vált, míg Franciaországban a Rolling Cenzus 2005 óta a hagyományos népszámlálás helyére lépett. Az első tapasztalatok átfogó értékelése még folyamatban van, miközben a népszámlálások egész rendszerének általános átalakulása során olyan újabb országokban kezdtek – részben akadémiai előkészületek közt – a gördülő modellhez kapcsolódó *“rolling census”* tervekbe, mint Nagy-Britannia, vagy Új-Zéland.

Kmetty Zoltán (KRE BTK/ELTE TáTK) a gördülő mintás adatfelvételek egy speciális változatát a „Rolling Cross Section” (RCS) módszerét mutatta be, amely lehetővé teszi a rövid távú kampányok dinamikai elemzését. A leginkább telefonos kutatásokban használható módszer az adatfelvétel középpontjába a mintavételt állítja és a lekérdezési folyamat során a napi mintavételi szeletek (replikátumok) reprezentativitásának biztosítását tűzi ki célul. Mindegyik replikátum egy miniatürizált formája a mintának. A replikák lényegükből fakadóan véletlenek ugyanúgy, mint ahogy a teljes minta kezdeti kiválasztása is véletlen. Az előadásban bemutatásra kerültek az eddig magyarországi alkalmazásai az RCS módszernek, azok lehetőségivel és korlátaival. A módszer egyik nagy hátránya, hogy csak nagyon szigorú naponkénti rétegzési korlátokkal valósítható meg az adatfelvétel, ami a „hagyományos” adatfelvételhez képest csökkenti a napi lekérdezhető esetszámot. Az előadás végén a módszerhez kapcsolható lehetséges hibabecslési eljárások kerültek a fókuszba. Az adatfelvétel speciális jellege miatt a paraméteres eljárások torzított becslésekhez vezethetnek, tehát a hibabecsléseknél „re-sampling” technikák használhatók, mint például a bootstrap vagy a Jackknife módszerek.

A műhely-konferencia második részében a meghívott szakértők kerekasztal beszélgetést folytattak a növekvő válaszmegtagadás reprezentativitást érintő problémáiról és a lehetséges kezelési eljárásokról a felvétel-tervezés, a kutatási terepmunka és az utólagos korrekciók tekintetében. A kerekasztal beszélgetést Bozsonyi Károly (KRE) vezette, a résztvevők Feleky Gábor (SZTE), Kurucz Imre (NRC), Letenyei László (BCE), Manchin Róbert (Gallup), Rudas Tamás (ELTE) és Závecz Tibor (Ipsos) voltak.

A beszélgetést Bozsonyi Károly nyitotta azzal a kérdéssel, hogy jelenleg mekkora problémát jelent Magyarországon a válaszmegtagadás az elmúlt 10 évhez képest, milyen trendek várhatók és hogyan lehet ezekre felkészülni.

Feleky Gábor nyitotta a válaszolók sorát. A 2000 óta (2006-ot kivéve) minden évben lezajló (és Leslie Kish bátorításával beindított) „Szeged Studies” vizsgálatsorozatban 2007 óta szisztematikusan követik a kérdezőbiztosok tevékenységét mintavételi szempontból. Az ő adataik nem igazolják a válaszmegtagadási arány növekedését (ami jelenleg 50 százalék körüli), azonban ennek Szeged kulturális sajátosságai is okai lehetnek. Az elutasítás módja azonban a kérdést végző diákok visszajelzései alapján évről-évre radikálisabb a korábban megszokotthoz képest. A magas válaszádsnak többek között az is oka lehet, hogy az adatfelvétel előtt minden potenciális válaszádonak kiküldenek egy levelet a kutatásról, továbbá, hogy magas a kutatás társadalmi elfogadottsága Szegeden, ezért a felkeresett személyek szívesen válaszolnak.

Závecz Tibor az elmúlt 20 évben az Ipsosban végzett közvélemény-kutatások ilyen szempontú tapasztalatait osztotta meg. Az Ipsosban (kezdetben Szonda-Ipsos) 1990 óta végeznek havi, személyes-kérdezéses omnibuszkutatásokat. A módszertani alapelvek végig állandóak voltak (főcím, majd kvóta eljárás). A romlás az elmúlt 20 esztendőben nagyon radikális volt: 50-70 százalék között volt a főcímen lekérdezettek aránya a 90-es évek kezdetén, a 2000-es évekre azonban ez lecsökkent 30 százalékra (Budapesten 20 százalékra). Ezt azzal tudják korrigálni, hogy a kérdezőbiztos valamekkora döntési szabadságot kap a pótcímezés során. Azonban a kérdezők szakmai felkészültsége is romlást mutat, így egyre nehezebb tőlük elvárni az autonómiát. Mivel a megoldási kulcs egyre inkább a kérdezők kezébe kerül, többet kellene költeni kérdezői tréningre, illetve ellenőrzésre.

Rudas Tamás az elhangzottakat azzal egészítette ki, hogy önmagában nem a válaszmegtagadás a legfontosabb kérdés, hanem az, hogy a ténylegesen begyűjtött válaszok hasonlóak-e ahhoz, mint amit a főcímen szereplő személyek lekérdezése esetén kaptunk volna. Aláhúzta, hogy a nem válaszolók szelekciója erősen kérdésfüggő. Ezt az utánfutóhatás „bandwagon effect” problematikája kapcsán fejtette ki bővebben. A politikai kutatásokban gyakran látható, hogy a választások után hirtelen jelentősen megugrik a győztes párt támogatottsága. Ezt általában azzal magyarázzák, hogy a kutatásban résztvevők egy része megváltoztatja „valós” pártpreferenciáját és azt nyilatkozza, hogy a győztes pártra szavazott. Rudas Tamás azonban kiemelte, hogy ezek a kutatások nem feltétlenül emiatt adnak fals eredményt, hanem az is közrejátszhat, hogy a győztes pártok hívei szívesebben

vesznek részt egy választás utáni politikai közvélemény-kutatásban, mint a vesztes pártokra szavazók. Ez átvezet az adatpótlás és a súlyozás kérdéskörére, amely szintén rengeteg elméleti és gyakorlati problémát vet fel.

Kurucz Imre az online kutatások oldaláról közelítette meg a kérdést. Az online kutatások alap esetben „access panelekből” dolgoznak, így az önkéntesség már a panelba való regisztrációnál eldőlt, már ott megfigyelhető egyfajta kizáró hatás. Ezen felül a regisztráltak körében is van válaszmegtagadás, de ezekben az esetekben nem tudni, hogy a megkeresett nem akar válaszolni, nem látta az emailt, esetleg nem volt ideje a rövid válaszadási periódus alatt kitölteni a kérdőívet. A tendencia egyrészt az, hogy egyre nehezebb „access panelt” gyűjteni. Másrészt a válaszadók aránya kérdőívenként és időben is változik, aminek oka lehet a panelfáradás is (azaz, hogy sok kutatással keresik meg a panelban lévőket). A kérdőív hossza és nehézsége, illetve témája nagyon sokat számít a válaszadási arány szempontjából. Nehezebb és hosszabb kutatásoknál a kitöltés aránya 10 százalék körüli is lehet, de ugyanez egy 2-3 perces kérdőívnel akár 40-50 százalékra is felugrik. Az online kutatásokban az a specifikus, hogy a kérdezőbiztos hiánya miatt a kitöltés közben is erős a lemorzsolódás. Ez általában 10 százalék körüli, de rosszul megszerkesztett, hosszú kutatások esetében akár 50 százalék is lehet.

Manchin Róbert nemzetközi keretbe helyezte a nem-válaszolási trendeket. A válaszadás tapasztalatai szerint minden országban lineárisan csökken, de a jelenlegi szintek erősen kultúrafüggőek. Koreában és Japánban 8-10 százalék, Németországban 15 százalék, míg

a Balti országokban 50-60 százalék körül van a válaszadási arány. Manchin Róbert is kiemelte, hogy nem elsősorban a válaszadási arány a fontos, hanem a válaszmegtagadás torzítottsága. Azt persze szerinte is nagyon nehéz elhinni, hogy az a 8-10 százalék japán válaszadó ugyanolyan jellegű válaszokat ad, mint a nem válaszoló 90 százalék adna.

Letenyei László megszólalásában egy új szempontot hozott be a korábban elmondottakhoz képest. Véleménye szerint a legfontosabb kérdés az, hogyan lehet lassítani a válaszmegtagadás csökkenését. A válaszmegtagadás nagyságát befolyásolhatja a kérdezőbiztosok kinézete, kora, a kutató cég brandje, vagy az adott kutatás PR-ja. Véleménye szerint a fő gond a kérdőívezés standard jellege, mivel az emberek kétirányú kommunikációra szocializálódnak. A kutatások elején a következő varázsszavak szoktak elhangzani: „a válaszadás névtelen és önkéntes, és az eredményeket csak aggregált formában adjuk közre”. Ez saját fókuszcsoporthoz tapasztalatai alapján egyes válaszadóknál problémát jelent, mivel nem feltétlen akarnak anonimnak lenni, szívesen vállalják a véleményüket. Ha azt akarjuk, hogy a válaszadó partner legyen a kutatás során, akkor kétoldalúvá kell alakítani a kommunikációt, hogy a kérdezettnek módja legyen kiszakadni a kérdezési szituációból. Ilyen például az a módszer, amikor a kérdezett pontosíthatja a kérdést olyan szempontból, hogy ő mit értett rajta.

A kerekasztal beszélgetés következő körkérdése arra vonatkozott, hogy vajon érdemes-e fizetni a válaszadóknak (akár ajándék formájában), ahogy ez egyes országokban már bevett gyakorlatnak számít?

Rudas Tamás válaszában arra mutatott rá, hogy ha fizetünk a válaszadónak, akkor ezt úgy kellene kikalkulálni, hogy mindenki az órabérének megfelelően kapjon juttatást. Az in-hall tesztek példája jól mutatja, hogy minél több pénzt ajánlunk fel a részvételért, annál magasabb társadalmi státuszú embereket tudunk bevonni a kutatásba. Tehát a kérdezetteknek kifizetett pénzösszeg nagysága mintaszelektációs szempontból további torzítást okozhat.

Závecz Tibor ezt kiegészítette azzal, hogy a piac ezt úgysem tudja megfinanszírozni, tehát nem érdemes sokat gondolkodni ezen a kérdésen. Cserébe a kérdezők jutalmazását kellene növelni és jobb kérdezőkkel nagyobb mintajavulást lehetne elérni. Azonban a kutatócégek közötti versenyhelyzet nagyon letöri az árakat, és a megbízók sokszor ár alapján döntenek, nem pedig a szakmaiság számít.

Kurucz Imre az online panelek kapcsán megjegyezte, hogy mindig is voltak a kitöltéshez köthető jutalmak. Az NRC időnként nagyobb tárgynyereményt sorsol ki és havonta kisebb nyereményeket is. Azonban a válaszadási arány fenntartásához lassan minden kutatáshoz ajándéksorsolást kell, hogy tartsanak.

Az utolsó hozzászóló Manchin Róbert szerint a hagyományos kérdőív-készítési és mintavételi technikák lassan el fognak tűnni és más módszerek kerülnek előtérbe, köztük olyanok is, amelyeket korábban nem tartottunk szakmai szempontból korrektnek, mint például a kvótás lekérdezés, vagy az acces panelek.

Összegezve a műhelykonferencia tanulságait elmondható, hogy ma és a jövőben még inkább nagyobb szükség van a hatékony mintavételi és felvétel tervezési eljárások kidolgozására, mint a korábbi időszakokban. A lakossági vizsgálatokon alapuló tapasztalatok ugyanis azt mutatják, hogy komoly mértékben megnehezült a valósághoz közel álló, releváns adatok begyűjtése, és a felmerülő problémák kezelését szolgáló, eddig bevált eljárások egyre kevésbé hoznak kielégítő eredményt. A nehezülő adatfelvételi körülmények tehát komoly kihívást jelentenek a megfelelő eljárások kidolgozása szempontjából, és ez a kihívás oly mértékű, hogy ennek csak széles körű szakmai összefogás keretében lehet kellően és hatékonyan eleget tenni.

A tét meglehetősen nagy, hiszen végső soron a reprezentatív adatgyűjtések szavahihetősége forog kockán, ezért célszerű lenne a jövőben rendszeressé tenni a témakörrel foglalkozó - hasonló jellegű - műhelybeszélgetéseket, továbbá megfontolandó, hogy a jövőben az érintett kutatóintézetek közreműködésével közös módszertani fejlesztések induljanak el.

A Statisztikai törvénnyel kapcsolatos dokumentumok

**Lakatos Miklós: Az Új Statisztikai Törvénynek(2016. Évi Clv)
A Tudományos Kutatásra Befolyással Bíró Főbb Rendelkezései.
(2018, November)**

1. A Törvény Hatálya

1. § A törvény hatálya kiterjed a Hivatalos Statisztikai Szolgálat tagjai által végzett, a Központi Statisztikai Hivatal (a továbbiakban: KSH) által rendszeresen felülvizsgált statisztikai adat-előállítási folyamatra, valamint az azzal kapcsolatos egyéb tevékenységre (a továbbiakban együtt: hivatalos statisztikai tevékenység), valamint mindazokra a személyekre és szervezetekre, akik vagy amelyek a hivatalos statisztikai tevékenységben adatgyűjtőként, adatszolgáltatóként, adatátadóként, felhasználóként érintettek.

A 2016. évi Stt. esetében a jogalkotó úgy döntött, hogy a tárgyi hatály a hivatalos statisztikai tevékenységre terjed ki, amely folytatásának alapvető feltétele a Hivatalos Statisztikai Szolgálat tagjaként történő akkreditáció, amelyet a KSH rendszeresen felülvizsgál. Hivatalos statisztikai tevékenységet csak a Hivatalos Statisztikai Szolgálat tagjai végezhetnek.

Ez azt jelenti, hogy azokra a szervezetekre, akik nem tagjai a Hsz-SZ-nek- például a Társi, GKI, Akadémiai kutató intézetek - ez a törvény nem vonatkozik, így nekik a 2011. évi CXII. törvény az információs önrendelkezési jogról és az információszabadságról (infó) törvény és a polgári törvénykönyvnek az üzleti titokkal kapcsolatos rendelkezéseit kell betartaniuk.

2. Az adminisztratív adatforrások felhasználásának megnövekedett jelentősége

23.§ (3) Elsődleges adatforrást csak akkor lehet igénybe venni, ha nincs statisztikai célra alkalmas, hozzáférhető másodlagos adatforrás.

28. § (1) Az adminisztratív adatforrások adattartalma – a jelen törvényben foglaltak figyelembevételével – hivatalos statisztikai célra korlátozás nélkül felhasználható.

(2) A hivatalos statisztikai felhasználásra való alkalmaság szempontjából az adminisztratív adatforrások tartalmát, módszertanát, fogalmi és osztályozási rendszerének kialakítását érintő kérdésekben az adatforrás létrehozásakor, módosításakor, megszüntetésekor – az eredeti adatkezelési cél sérelme nélkül – a KSH véleményét figyelembe kell venni.

(3) A KSH a (2) bekezdésben foglalt véleményezési jog gyakorlása során egyeztet a Hivatalos Statisztikai Szolgálat többi tagjával.

Ezek a rendelkezések alapvetően átformálják a statisztikai rendszert. Nagyságrendekkel meg fog nőni az adminisztratív adatok statisztikai célú felhasználása (például, azért mert ugyanazon tárgyban csak kivételesen lehet statisztikai adatgyűjtést elrendelni) és ezek a rendelkezések a több FETE ülésen is szóba jött adminisztratív adatokon nyugvó népszámlálások megtartásának az alapját is képezik.

Óriási jelentősége van a 28. § (2) bekezdésének, mert például egyértelműen, kimondja a KSH nómenklatúrai használatának kötelezettségét. Nem kell mondani, hogy például a FEOR használatának a kötelezettsége azzal a következménnyel, jár, hogyha bármelyik adminisztratív vagy statisztikai adatállományt nézzük a foglalkozások összehasonlíthatóvá, válnak. Ha a FEOR - t módosítjuk akkor az adminisztratív adatállományok kezelőinek ezt is végre kell hajtaniuk.

Az „eredeti adatkezelési cél sérelme nélkül” kitétel azt jelenti, hogy a KSH nem kérheti olyan információk felvételét az adott adminisztratív adatbázis kialakításához, mely gyökeresen eltér attól a céltól, melynek érdekében az adott adatállományt létrehozták, már csak azért sem mert az adatkezelés jogalapját az az adminisztratív cél jelenti, amelyre azt létrehozták. Például ha a cél a természetes személyek adózásával függ össze, akkor a KSH nem kérheti ebbe az adatállományba egészségügyi adatok felvételét.

Egyébként is a KSH csak a statisztikai adatok létrehozása, kiegészítése illetve nyilvánosságra hozása érdekében léphet fel, mely nem biztos, hogy egybeesik a tudományos kutatás részletesebb és kiterjedtebb adatok iránti igényével.

28. § (4) Az adminisztratív adatforrást kezelő szerv a Hivatalos Statisztikai Szolgálat tagjai részére hivatalos statisztikai célra – a minősített adat kivételével – az (1) és (5) bekezdésben foglaltakra tekintettel a hivatalos statisztikai célnak megfelelő, egyedi azonosításra alkalmas módon, a kapcsolódó kiegészítő információkkal (meta-

adat) köteles az általa jogszabály felhatalmazása alapján nyilvántartásban, mint adminisztratív adatforrásban kezelt adatot átadni.

(5) A – KSH-t kivéve – a Hivatalos Statisztikai Szolgálat többi tagja a (4) bekezdés alapján személyes adatokhoz való hozzáférésre akkor jogosult, ha azt külön törvény elrendeli.

Az adminisztratív adatforrások lényegéhez tartozik, hogy egyedi adatot kezel, hiszen jogokat és kötelezettségeket állapít meg egyedileg meghatározott természetes és nem természetes személyekre egyaránt. Ezért a törvény az adatátadási kötelezettségnél nyilvánvalóan előírja, hogy e kötelezettséget egyedi azonosításra alkalmas módon kell teljesíteni. (Meg kell jegyezni, hogy ez a jelentős felhatalmazás nagy felelősséget ró a Hivatalos Statisztikai Szolgálat tagjaira, hiszen az 1993. évi Stt. csak a KSH részére biztosította az adminisztratív adatok korlátozás nélküli átvételét, kivéve a személyes adatokat.)

A tudományos kutatásnál is figyelembe kell venni, hogy a 2016. évi Stt. kiemelten figyel a személyes adatok kezelésére, ebben az esetben is csak a KSH-nak biztosítja azt a jogot, hogy e törvény alapján az adminisztratív adatforrások személyes adatait korlátozás nélkül átvegye, a Hivatalos Statisztikai Szolgálat többi tagja – az MNB is – csak akkor juthat hozzá személyes adatokhoz, ha ezt külön törvény megengedi.

28§ (14) Az átvett adminisztratív adat a Hivatalos Statisztikai Szolgálat más tagjának csak akkor adható to-

vább, illetve akkor használható fel a 41. §-ban foglaltak szerint tudományos célra, ha az adminisztratív adatforrást kezelő szervvel kötött együttműködési megállapodás ezt lehetővé teszi.

Ez a rendelkezés azt jelenti, hogy ha a statisztikai célból átvett adminisztratív adatállományt a HSSZ tagjai egymás között át akarják adni (venni), akkor az eredeti adminisztratív adatátvételt biztosító együttműködési megállapodásban az adminisztratív adatot kezelő intézménynek ehhez hozzá kell járulnia. Például ha az MNB az adóhatóságtól statisztikai célból átvesz adminisztratív adatállományt és ezt tovább akarja adni a KSH-nak akkor az erről szóló együttműködési megállapodásban az adóhatóságnak hozzá kell járulnia ahhoz, hogy ez az adatállomány a KSH-ban kutatható legyen.

3. Országos statisztikai adatfelvételi program (OSAP) megváltozott funkciója

31. § (1) Az adott tárgyévre vonatkozó, a Hivatalos Statisztikai Szolgálat által végzett statisztikai adatfelvételeket az Országos Statisztikai Adatfelvételi Program (a továbbiakban: OSAP) tartalmazza.

(4) Az OSAP-ot a KSH elnöke nyilvánosságra hozza a KSH honlapján.

Miután a 2016. évi Stt. nagy jelentőséget tulajdonít az adminisztratív adatok átvételének, ezért e tény az 1993. évi Stt. által szabályozott OSAP pozícióját is megváltoztatja. Fel kell hívni a figyelmet, hogy

a régi törvény értelmében OSAP alatt a kormányrendelettel elrendelt adatgyűjtéseket, adatátvételeket kellett érteni, míg a most hatályos törvényben az OSAP alatt a „munkaprogramot” kell érteni, azaz nemcsak a jogszabály, kormányrendelet által elrendelt adatfelvételeket.

Szükség van arra, hogy legyen egy olyan, minden évben aktualizált nyilvántartás, mely egységesen tartalmazza mindazon statisztikai adatfelvételeket (önkéntes és kötelező adatgyűjtéseket (törvény vagy Korm. rendelet által elrendelt, adatátvételeket), amelyeket a Hivatalos Statisztikai Szolgálat tagjai az adott évben, a hivatalos statisztikák előállítása érdekében végre kívánnak hajtani.

A 2016. évi Stt. tehát az OSAP-ot egyfajta statisztikai munkatervnek tekinti, és előírja, hogy a Hivatalos Statisztikai Szolgálat tagjai az adott tárgyévre vonatkozóan értesítsék a KSH-át az általuk végrehajtandó statisztikai adatfelvételek főbb jellemzőiről (31. § (2) bekezdés), mely alapján összeállított listát a KSH elnöke a tárgyévet megelőző év december 1-jéig jóvá hagyja, és a KSH honlapján nyilvánosságra hozza. Így a hivatalos statisztikai tevékenységben részt vevő adatgyűjtők, adatszolgáltatók, adatátadók és tudományos kutatók, felhasználók tájékoztatást kapnak az adott év statisztikai adatfelvételeinek teljes vertikumáról, így egy adott kutatáshoz szükséges adatok tartalmát és fellelési helyét is azonosíthatjuk. Ezért a tudományos kutatáshoz szükség van a KSH honlapjának állandó figyelésére.

A fentiek mellett ki kell emelni, hogy a statisztikai adatgyűjtéseknek és az adminisztratív adatok átvételének jogalapja az új törvény alapján eltér egymástól, ez utóbbit a jelen törvény általános felhatalmazása adja meg (28. § (1) bekezdés), melynek következtében az adminisztratív adatok átvételéről nem szükséges kormányrendeletben rendelkezni.

4. A hivatalos statisztikai szolgálat tagjai (hssz) közötti, illetve az intézményen belüli adatáramlás, az adat-összekapcsolás jelentősége.

A 2016. évi Stt. az adatátadások, - átvételek témájában jelentősen változtatott a korábbi szabályozáson és gyakorlaton. A törvény az EU-rendelet szabályait is figyelembe véve kitágította a statisztikai adatfelvételek eredményeinek rendszeren belüli mozgatásának lehetőségét, mind a tartalmat, mind a kedvezményezettek körét illetően. Több paragrafusában igyekszik pontosan szabályozni azt, hogy az adatok átadása-átvétele mikor vonatkozik összesített vagy egyedi adatra, természetes vagy nem természetes személyre. A statisztika iránti bizalom fenntartása érdekében fontos, hogy az adatok Hivatalos Statisztikai Szolgálaton belüli intenzívebb mozgása együtt járjon a kialakult gyakorlat kontroll alatt tartásával.

2016. évi Stt. is – az 1993. évi Stt.-hez hasonlóan – szabályozza a szervezeten belüli adatáramlást. A törvény a Hivatalos Statisztikai Szolgálat tagjai részére általános felhatalmazást ad arra, hogy egyedi adatot a szervezeten belül hivatalos statisztikai célból, a cél eléréséhez szükséges mértékben továbbíthassanak.

Egyedi adat továbbítható:

39 § (6) c) a Hivatalos Statisztikai Szolgálat tagjai esetében szerven belül hivatalos statisztikai célból, a cél eléréshez szükséges mértékben.

Ezzel kapcsolatban külön garanciális kérdés a statisztikai célból kezelt személyes adatok, adatállományok összekapcsolása. Mint láttuk a Hivatalos Statisztikai Szolgálat tagjai – statisztikai célból – az általuk kezelt adatállományokat általában különösebb megszorítás nélkül szervezeten belül továbbíthatják, összekapcsolhatják, azonban a személyes adatokat tartalmazó adatbázisokkal ezt kizárólag szervezeten belül és csak a szükséges mértékben és ideig tehetik meg. (A statisztikai munka természetéből adódik, hogy az összekapcsolás főleg egyedi adatok szintjén történik.)

42. § A Hivatalos Statisztikai Szolgálat tagja jogosult a kezelésében lévő, személyes adatokat tartalmazó adatbázisokat hivatalos statisztikai tevékenység céljából a cél eléréséhez szükséges mértékben és ideig, szervezeten belül összekapcsolni.”

A 2016. évi Stt. tehát széles körű felhatalmazást ad a szolgálat tagjainak arra, hogy a szervezeten belül a máshonnan átvett adminisztratív vagy statisztikai adatokat, a saját maguk által kezelt statisztikai célú egyedi adatokat a szervezetükön belül továbbíthassák, összekapcsolhassák. Ezért a Hivatalos Statisztikai Szolgálat azon tagjainál, ahol

statisztikai célú és hatósági adatok egyaránt megtalálhatók, nagyon ügyelni kell arra, hogy e két eltérő célú rendszer az adott szervezeten belül minden szinten elkülönüljön egymástól.

43. § (1) A Hivatalos Statisztikai Szolgálat tagjai a 23. § (5) és (6) bekezdésben foglaltak szerint az általuk kezelt hivatalos statisztikai adatokat hivatalos statisztikai célra egymás között átadhatják. Az adatátadás a 39. § (6) bekezdés b) pontja, valamint a (2) és (3) bekezdésben foglaltak kivételével egyedi adatra nem vonatkozhat. Az adatátadással kapcsolatos térítésre a 46. § (2) bekezdésben foglaltakat kell alkalmazni.

(2) A KSH jogosult a Hivatalos Statisztikai Szolgálat többi tagjától az általuk kezelt egyedi adatokat hivatalos statisztikai célra átvenni.

(3) Az MNB az MNBtv.-ben foglaltak szerint a jegybanki információs rendszer részeként működtetett statisztikai rendszerhez jogosult a Hivatalos Statisztikai Szolgálat tagjaitól egyedi adatot átvenni.

A tudományos kutatónak figyelembe kell venni, hogy főszabályként a HSSZ tagjai csak egyedi azonosításra alkalmatlan módon adhatnak át egymásnak statisztikai adatokat, márpedig a kutatások során szükség lehet egyedi adatok megismerésére is(Természetesen csak közvetetten azonosítható egyedi adatokról lehet szó.) Ez azt jelenti, hogy egy adott állomány egyedi adatai csak annál a HSSZ tagnál kutatható, mely az adott információt elsődlegesen kezeli. Kivéve a

KSH-át és az MNB-ét mint láttuk ők egyedi azonosításra alkalmas adatokat is átvehetnek a HSSZ többi tagjától. Ezen túl a KSH e törvény erejénél fogva ,illetve módosított ágazati törvények értelmében még személyes adatot is átvehet.

5. Tudományos célú hozzáférés egyedi adatokat tartalmazó statisztikai adatállományokhoz.

Az 1993. évi Stt. elfogadása óta állandó téma volt a tudományos kutatás igényeinek kielégítése. Az elmúlt 23 évben a KSH – saját rendszerén belül – igyekezett ezeket az igényeket kielégíteni, annak ellenére, hogy ez a téma az 1993. évi Stt.-ben nem volt megnyugtató módon szabályozva.

41. § (1) A KSH és a Hivatalos Statisztikai Szolgálat többi tagja – a 28. § (14) bekezdésében foglaltak figyelembevételével – tudományos célból hozzáférést biztosíthat olyan egyedi adatokhoz, amelyek megismerése révén a statisztikai egységek közvetlenül nem azonosíthatók.

(2) Az (1) bekezdés szerinti hozzáférés kizárólag olyan biztonságos környezetben történhet, ahol az adatokhoz való hozzáférés szigorúan ellenőrzött körülmények között, a Hivatalos Statisztikai Szolgálat tagjának belső hálózatától, az ott tárolt adatoktól és a külső hálózati kapcsolatoktól technikailag elkülönített környezetben kerül sor. A biztonságos környezetből csak olyan kutatási eredmény vihető ki, amelyet a Hivatalos Statisztikai Szolgálat tagja az eredmény kiadását megelőzően

megfelelő módszerek alkalmazásával ellenőrzött annak érdekében, hogy azokból a statisztikai egységek felfedésének kockázata a mindenkori legjobb statisztikai módszertani megoldásokkal összhangban minimális legyen.

(3) A KSH és a Hivatalos Statisztikai Szolgálat többi tagja tudományos célból hozzáférést biztosíthat olyan, az egyes statisztikai egységekre vonatkozó adatokhoz, amelyeket – a statisztikai felfedés elleni védelem eszközeit alkalmazva – annak érdekében módosítottak, hogy az azonosításhoz használható legjobb eljárásokkal összhangban elfogadható mértékűre csökkenjen az érintett statisztikai egységek felfedési kockázata.

(4) A tudományos célú hozzáférés feltételeit a KSH elnöke által kiadott iránymutatás alapján a Hivatalos Statisztikai Szolgálat tagjai belső szabályzatban állapítják meg, és azokat a honlapjukon nyilvánosságra hozzák.

A KSH-ban folyó gyakorlati munka tapasztalatai, az e témával kapcsolatos belső szabályzatok kidolgozottsága is segített abban, hogy a 2016. évi Stt. – immár az egész Hivatalos Statisztikai Szolgálatra kiterjesztve – elismerje: a tudományos kutatások céljához sok esetben a felfedés elleni védelemmel ellátott táblázatos adatoknál részletesebbre van szükség, melyek esetében fennállhat a közvetett azonosítás kockázata. Így a törvény – megfelelő biztosítékok mellett – lehetővé teszi ezeknek, az adatoknak a tudományos célú megismerését, elismerve a tudományos célhoz fűződő kiemelt érdeket. A megfelelő biztosítékot – amely garantálja az adatszolgáltatók érdekeinek védelmét – egyrészt a biztonságos fizikai környezet jelenti,

melyet az adatkezelő ellenőrzése alatt tart, és amelyből csak felfedés elleni védelemmel ellátott eredmény vihető ki. Ez esetben a statisztikai egységek felfedési kockázata a mindenkori legjobb eljárásokkal összhangban minimális. A biztonságos környezet mellett, megfelelő felfedés elleni védelmi módszerek alkalmazásával más adatállományok is hozzáférhetővé tehetők előzetesen igazolt tudományos célból.

A törvény előírja, hogy a tudományos célú adatok kezelésének részletes szabályait a Hivatalos Statisztikai Szolgálat tagjai belső szabályzatban állapítsák meg, melynek kiadásához a KSH elnökének egyetértése szükséges, továbbá e szabályzatokat nyilvánosságra kell hozni. A tudományos kutatás előkészületéhez tehát nélkülözhetetlen, hogy e szabályzatok tartalmát megismerjük.

6. Az adathozzáférés költségei.

46. § (1) A Hivatalos Statisztikai Szolgálat tagjai – az egyedi adatok védelmének figyelembevételével – teljesítik a statisztikai adatokra vonatkozó egyedi adatkéréseket, illetve – a 41. §-ban foglaltak szerint – biztosítanak lehetőséget tudományos célú hozzáférésre.

(2) Az (1) bekezdés szerinti egyedi adatkérések esetén a Hivatalos Statisztikai Szolgálat tagja az önköltségszámítás szabályai szerint megállapított költséget meg nem haladó mértékű térítésre tarthat igényt.

(3) A (1) és (2) bekezdés szerinti adathozzáférés és térítés szabályait a KSH, illetve a Hivatalos Statisztikai

Szolgálat tagjának vezetője belső szabályzatban állapítja meg és az abban foglaltakat honlapján nyilvánosságra hozza.

Az 1993. évi Stt. elfogadása óta jelentős mértékben megnőtt azon adatkérések száma, melyek túlmutatnak a nyilvánosságra hozott statisztikai táblázatokon, elemzésein és magyarázatain. Miután egyedi kérésre összeállított adatállományok – különös tekintettel a tudományos célú adathozzáférésre – a kért tartalomban és formában nem szükségszerűen állnak közvetlenül rendelkezésre a Hivatalos Statisztikai Szolgálat tagjainál, ezek előállítása sokszor jelentős többletmunkával és közvetett költségekkel (például biztonságos környezet üzemeltetése) jár. A törvény lehetővé teszi, hogy ezekben az esetekben a szolgálat tagjai az önköltségszámítás szabályai szerint a költségek fedezésére térítési díjat számoljanak fel az adatkérővel szemben. Ennél a rendelkezésnél figyelembe kell venni azt a tényt, hogy az előállított és nyilvánosságra hozott hivatalos statisztikai adatok közfeladat ellátásához kapcsolódóan keletkeznek, és mint ilyenek közérdekű adatnak minősülnek. Így a térítési díjak számításakor ezt a tényt szem előtt kell tartani. Az adathozzáférés és a térítés rendjét belső szabályzatban kell rögzíteni, és az abban foglaltakat nyilvánosságra kell hozni.

Itt is fontos kérdésről van szó, mert hiába férhetünk hozzá az adatokhoz, ha azokért esetleg irreális árat kell fizetnünk. A közérdekű adatok kiadásáról és az ellentételezésről az infó törvény is rendelkezik, melyet legutóbb e tárgyban is módosítottak eléggé rugalmas módon.

A NAIH 2015 végén ajánlást bocsátott ki az adat-megismerési/dokumentáció másolási jognak a gyakorlati alkalmazását érintően. Ezt az ajánlást a Kormány figyelembe vette és a 301/2016.(IX.30) Korm. rendeletben szabályozta a közérdekű adat iránti igény teljesítéséért megállapítható költségtérítés mértékét.

Javaslat a nemzeti adatvagyon tudományos célú használatára

Tekintve, hogy a FETE kiemelten fontosnak tartotta a nemzeti adatvagyon tudományos, valamint statisztikai célú hasznosítását, ezért már a szervezet alapítását követően elindultak az erre irányuló első kezdeményezések. Az alábbiakban közöljük a Nemzeti Kutatási, Innovációs Tudományos Tanács részére készített javaslatot.

Javaslat

a Nemzeti Kutatási, Innovációs Tudományos Tanács részére

A nemzeti adatvagyon sokcélú hasznosítását szolgáló feltételek megteremtésére (2011, június)

(Kiemelten a kormányzati döntés-előkészítés és a tudományos kutatás szempontjából)

Jelen keretek között a nemzeti adatvagyonnak azt a szegmensét emeljük ki, amely statisztikai és társadalomtudományi adatgyűjtések, valamint adminisztratív adatállományok formájában jelenik meg. A nemzetközi tapasztalatok azt mutatják, hogy mindenütt erőteljes törekvés indult el ezen adatállományok sokcélú hasznosítására. Ezen belül is a hangsúlyt az adatállományok kutatási célú hozzáférésére helyezték, és e célból különböző adatbankokat hoztak létre.

A kutatási célú hozzáférés hazai szabályozásának szempontjából mérvadónak kell tekinteni az **AZ EURÓPAI PARLAMENT ÉS A TANÁCS 223/2009/EK RENDELETÉT**, amely az európai statisztikákról, ezen belül is a kutatási célú hozzáférésről szól. Hasonlóan fontos dokumentumnak tekinthetjük az OECD-nek, a közpénzekből gyűjtött adatok kutatási célú hasznosítására vonatkozó irányelveit.⁸⁴ (E két dokumentumnak az ide vonatkozó fontosabb szabályait az 1. sz. melléklet tartalmazza.)

Az MTA kezdeményezőleg léphetne fel az ezt szolgáló folyamatoknak – az illetékes kormányzati tárcával közös – koordinálásában, amely egyszerre szolgálná a kormányzati döntés-előkészítés jobb megalapozását, valamint a tudományos kutatások hatékonyabb támogatását.

A jelenlegi helyzet

A statisztikai szolgálat, - amelynek a KSH mellett az illetékes tárcák és főhatóságok a tagjai, - igen komoly anyagi és szellemi erőforrást fordítanak a nemzeti adatvagyon döntő részét kitevő adatállományok gondozására. Az adatgyűjtéseket, - más országhoz hasonlóan - konkrét államigazgatási feladat érdekében, többnyire egyedileg megalkotott törvények szabályozzák, amelyek szükségszerűen a parciális érdekek érvényesülését helyezik előtérbe.

Az egymástól többnyire függetlenül kialakított adatgyűjtések rész-

⁸⁴ OECD Principles and Guidelines for Acces to research Data from Public funding. OECD. 2007.

ben sok párhuzamosságot tartalmaznak, részben pedig egy adott témára vonatkozó információk nincsenek egymással összhangban, ugyanakkor számos valóban fontos jelenségre és folyamatra vonatkozóan nincs megfelelő információ.⁸⁵

Fontos lenne tehát az adatgyűjtések integrált keretek közötti hasznosítása, valamint a kutatási célú adathozzáférés feltételeinek a megteremtése. Ez utóbbi célt szolgálják a nyilvános felhasználói adatbankok, amelyek biztosítják az adatállományokhoz szabályozott keretek közötti hozzáférést.

Magyarországon a legnagyobb felhasználói adatbank, - az MTA és más intézményi források célzott támogatásának köszönhetően, - a TÁRKI -ban alakult ki, de jelentős az MTA Közgazdaságtudományi Intézete által működtetett adatbank is, ám ezek mellett nagyon sok intézmény törekedett saját adatbank kialakítására.

A tapasztalatok azt mutatják, hogy részben a hazai törvényi szabályozás meglehetősen rugalmatlan és elavult volta miatt, részben az adatgazdák érdektelensége miatt az adatállományok közcélú hasznosítása messze elmarad a kívánatostól. Továbbá a nyers adatállományok minősége, illetve sokcélú hasznosíthatósága érdekében még további, speciális szaktudást igénylő munkálatokat kell elvégezni az adatállományokon, amire csak a kutatók csekély hányada képes. A széleskörű hasznosításban az is korlátot jelent, hogy a kutatóknak

⁸⁵ E téren komoly előre lépést jelentene, ha sikeresen megvalósulna a KSH által tervezett, „Adminisztratív adatok statisztikai hasznosításának a kiterjesztése egy közigazgatási szintű együttműködés keretében” című projekt.

semmilyen érdeke nem fűződik ahhoz, hogy az általuk minőségileg „adjusztált” adatállományokat visszaáramoltassák a közhasznosítást biztosító adatbankba.

Azt lehet tehát mondani, hogy jelenleg nincs kielégítő megoldás a nemzeti adatvagyon statisztikai, illetve kutatási célú hasznosítására, illetve nincsenek kellő intézményes keretek arra vonatkozóan, hogy - az adatgyűjtések összehangolásától az adatok sokcélú hasznosításáig bezáróan - valamennyi láncszem integrált keretek között szolgálja a közhasznúságot.

A hiányosság egyik legnagyobb kárvallottja a kormányzati döntés-előkészítési rendszer, amely az említettek miatt nincs abban a helyzetben, hogy kellően megalapozott információk birtokában segítse a stratégiai döntéseket, vagy, hogy monitorozó jelleggel nyomon követhesse intézkedéseinek a hatását. Ezért gyakran arra kényszerül, hogy jelentős kiadások mellett – közvélemény-kutató intézetektől – gyűjtse be azokat az információkat, amelyek zöme egyébként rendelkezésre áll. Ugyanígy a kutatói társadalom is komoly lehetőségektől esik el, amikor a különböző társadalmi, gazdasági folyamatok és jelenségek vizsgálatát végzi.

E téren érdemi változásra akkor lehet számítani, ha kellően összehangolt lépésekkel elő tudjuk mozdítani a társadalomtudományi célú adatfelhasználás kultúráját.⁸⁶ Ennek keretében hatékony mun-

⁸⁶ A társadalomtudományi célú adatfelhasználás kultúrájának előmozdítására jött létre a Fényes Elek Társadalomstatisztikai Egyesület (FETE), amely ez ügy érde-

kamegosztást célszerű kialakítani a különböző tudományos intézetek, szakmai szervezetek, valamint a kormányzat illetékes tárcái között.

Javaslatok a nemzeti adatvagyon sokcélú hasznosítását szolgáló feltételek megteremtésére – a közcélú hasznosítás komplex megközelítésére alapozva

Hangsúlyozni kell, hogy a jelenlegi viszonyok között a nemzeti adatvagyon pazarló felhasználását alapvetően az idézi elő, hogy nem alakult ki a közcélú hasznosítás komplex keretek közötti kezelése, és ezt a feladatot a működő adatbankok nem is tudják felvállalni.

Javaslatunk éppen e hiányosság kiküszöbölésére irányul, amelynek értelmében - konkrét feladatként - *megoldásra vár a felhasználói igények, az adatgyűjtések, valamint a hasznosítás koordinált keretek közötti működtetése*. Mindez nem csupán a közpénzekkel való hatékonyabb gazdálkodást, hanem a minőségi adatok megalapozását, valamint a nemzeti adatvagyon koordinált keretek közötti működtetését is szolgálja.

A komplex programot tekintve *öt, relatíve önálló láncszemet érdemes kiemelni*, amelyek működtetésére külön-külön intézményes keretet célszerű kialakítani, miközben gondoskodni kell a közöttük levő összhang megteremtéséről is.

kében szakmai ajánlásokat dolgozott ki, és szorgalmazza az összehangolt lépések megtételét.

Ezek a következők:

1. Fórum a felhasználói igények hatékony érvényesítésére (Felhasználói Tanács,⁸⁷ Felhasználók és Adatgazdák Tanácsa).
2. Felhasználói Adatbank,⁸⁸ - egy már működő adatbankra alapozva, - célszerű hozzáférési szabályozással. Kíváncsok lennének, ha ennek működtetésében az MTA integratív szerepet vállalna.
3. Az adatállományok sokcélú hasznosításra való előkészítése (adatminőség javítása, validálás), az Adatbankkal való szoros együttműködésben.
4. Az adathasznosítás rendszere integrált keretek között. Ezen belül önálló terület a kormányzati tervező-monitorozó, valamint a kutatási tevékenység közötti partnerségi kapcsolat. A hatékony működés érdekében meg kell erősíteni az egyes tárcák statisztikai-tervező részlegeit. Kiemelt kutatási programok meghirdetése a kormányzati döntés-előkészítési rendszer jobb megalapozása érdekében, ezen belül is fontos lehet a társadalmi fejlődés mérésével kapcsolatos kutatások kibővített keretek közötti működtetése.⁸⁹

⁸⁷ A FETE kezdeményezésére folyamatban van az érintett kutató- és oktató intézményeket, valamint szakmai szervezeteket összefogó Statisztikai Felhasználói Tanács megszervezése.

⁸⁸ A FETE kezdeményezi a fenti kritériumoknak megfelelő Felhasználói Adatbank létrehozását.

⁸⁹ A Fényes Elek Műhely által rendezett műhely-konferencia erre vonatkozóan ajánlásokat fogalmazott meg, a következő címmel: „Szakmai ajánlás a társadalmi fejlődés mérésével kapcsolatos elméleti és módszertani kérdésekben”. 2010. november.

5. A felhasználói igényeket követő-segítő jogalkalmazási, adatvédelmi fórum kialakítása.

E láncszemek harmonikus működése révén elérhető, hogy

- A felhasználói igények (beleértve az egyes tárcákét is) szakmailag koordinált keretek között kerülhetnek megfogalmazásra, amelyek egyrészt figyelembe veszik az adatvédelmi szempontokat, másrészt kezdeményezik az adatállományok hatékony használatát gátló szabályozások korszerűsítését,
- A közcélú hasznosítást szolgáló adatállományokat a felhasználók célszerű hozzáférési szabályok mellett tudják elérni, ugyanakkor biztosítani lehet a használat során keletkező „új értékek” (eljárások, módszertan, stb.,) visszaáramoltatását a rendszerbe. A használat során jelentkező tapasztalatok alkalmasak arra is, hogy a valóságos igényeknek megfelelően orientálják az újabb adatgyűjtéseket,
- A felhasználók validált, megfelelő minőségű adatállományokhoz férnek hozzá.

Írta: Harcsa István

a Fényes Elek Társadalomstatistikai Egyesület elnöke

Fényes Elek Program

A szöveges részben részletesen kitértünk a Fényes Elek Program értékelésére, e helyen pedig magát a programot mutatjuk be.

Javaslat

Fényes Elek Program

A nemzeti adatvagyon tudományos felhasználásának támogatására (2012, július)

A program célja olyan felhasználói felület létrehozása az MTA honlapján, ami szabadon elérhetővé teszi a legfontosabb hazai gazdasági és társadalmi adatfelvételek megfelelően anonimizált, kutatásra előkészített és alaposan dokumentált mikroadatait.

Magyarország lakossági és vállalati adatgyűjtési rendszere nemzetközi összehasonlításban is rendkívül gazdag. Ennek a kincsnek a kiaknázását azonban erősen megnehezíti, hogy az adatbázisokhoz való hozzáférés nehézkes, többségük nincs kutatható állapotban, illetve, csak akkor használható hosszas előkészületek nélkül, ha az elemzés az éppen aktuális felvételi hullámra és a legegyszerűbb aggregált statisztikák előállítására korlátozódik. Amint időbeni összehasonlításra vagy mélyebb elemzésre kerül sor, a kutatónak vagy államigazgatási szakembernek heteket, hónapokat kell eltöltenie a változók és a kódok időbeni egységesítésével, felvételek közötti és időbeni harmonizálásával, pótlólagos adatok beillesztésével, tartalmasabb változók előállításával. A program célja, hogy jelentősen lerövidítse az adatgyűjtéstől a tudományos kutatásig vezető utat, és az adatvagyonot megnyissa a teljes kutatói publikum előtt.

Célszerűnek látjuk, ha a program az alábbi keretek között valósul meg:

1) A programot a Fényes Elek Társadalomstatistikai Egyesület (FETE) kezdeményezésére az MTA hirdeti meg, az adatok az MTA által biztosított felületen keresztül érhetők el.

2) A program koordinálását az MTA valamelyik intézetéhez (elsősorban az MTA Kutatásszervezési Intézethez, KSZI-hez) telepíti. A program céljairól, az erőforrások elosztásáról egy bizottság dönt, melyben a KSZI állandó megbízottja mellett az MTA és a FETE, valamint az esetleges további tartós szponzorok delegáltjai vesznek részt.

3) Az MTA – az induláshoz szükséges saját források biztosítása mellett – segíti, hogy a program támogatást kapjon a kutatási eredmények felhasználásában érdekelt különféle intézményektől, mint a NEFMI, a KIM, az MNB, a MAT, a szakminisztériumok, egyes főhatóságok és állami alapok. Segíti, hogy a program a természettudományokkal egyenrangú elbírálást élvezzen a kutatási célú infrastruktúrát támogató OTKA programban.

4) A kutatói közösség és az adatgazdák között a FETE közvetít. Az oktató - és kutató intézetek, valamint szakmai szervezetek által létrehozott Felhasználói Tanács – a FETE-vel egyeztetve - tesz javaslatot arra, hogy mely adatfelvételek kerüljenek be az adatbázisba. A Felhasználói Tanácsban az MTA integratív szerepet vállal. A FETE ennek alapján tárgyal az adatgazdákkal és átveszi az adatfelvételeket.

A FETE továbbá segíti az adatfelhasználással kapcsolatos jogalkotói és jogértelmezési munkát, az élenjáró nemzetközi gyakorlatok meghonosítását. Az adatátvétellel kapcsolatban a FETE nevében eljáró személyekkel a program koordinátora szerződést köt.

5) A programot irányító bizottság javaslata alapján a KSZI pályázatot (szükség esetén közbeszerzési pályázatot) hirdet az egyes adatfelvételek kutatásra való előkészítésére, harmonizálására. Az elbírálás során fő szempontként előnyben részesíti azon pályázókat, melyek (mint az MTA KRTK KTI Adatbankja és a TÁRKI) hosszabb ideje, professzionális szinten végeznek ilyen jellegű munkát, bizonyíthatóan hozzájárultak a tudományos kutatáshoz, a magyar kutatók publikációs teljesítményéhez, a nemzetközi tudományos együttműködéshez és a harmonizált adatoknak a felsőoktatásban történő felhasználásához.

6) A programot irányító bizottság javaslata alapján a KSZI pályázatot (szükség esetén közbeszerzési pályázatot) hirdet az adatbázisoknak az MTA által biztosított felületen történő megjelenítésére. Az elbírálásban fő szempontként előnyben részesíti azokat a pályázókat, melyek (mint a TÁRKI) megfelelő gyakorlattal rendelkeznek mikroadatokat tartalmazó adatbázisok közzétételében, és van tapasztalatuk a legfontosabb matematikai-statisztikai programcsomagok (Stata, SPSS, SAS, Limdep, Eviews) közötti kommunikáció terén.

7) A program kezdeményezőinek elvi döntését igényli, hogy az adatok és/vagy a kísérő dokumentumok angolul is megjelenjenek-e.

A Statisztikai Felhasználói Tanács (SFT) (2011, május)

A szakmaközi jelleggel kezdeményezett Statisztikai Felhasználói Tanács (SFT) alapvetően az adatgyűjtések sokcélú szakmai hasznosításával kapcsolatos szempontok és érdekek egyeztetését szolgálja. E közhasznú tevékenységet az érintett oktató- és kutatóintézetek, valamint szakmai/civil szervezetek bevonásával és támogatásával kívánja elérni.

A koordinatív feladatokat ellátó fórumtól azt várjuk, hogy működése révén hatékony szakmai kapcsolat alakul ki az adatgazdák és a felhasználók között, és ez által a statisztikai kultúra is gazdagodik.

Úgy véljük, hogy e törekvés eredményeként jelentősen mérsékelhetők az adatállományok másodlagos hasznosításakor fellépő szakmai problémák, amelyek abból erednek, hogy nagyon nehéz és körülményes utólag érvényesíteni a sokcélú hasznosítás szempontjait, és legjobb esetben is csak a részleges érvényesítés érhető el.

Ezt felismerve az adatgazdák hatékony – és kölcsönösen előnyös - orientálása érdekében, az SFT proaktív módon, már az adatgyűjtések megkezdése előtt igyekszik a sokcélú statisztikai hasznosítás szempontjait közvetíteni az adatgazdák felé.

Az SFT – mint szuverén testület - céljai és feladatai sok tekintetben azonosak a FETE által megfogalmazottakkal, ezért azt lehet mondani, hogy az SFT keretében a FETE közhasznú szakmai törekvései szélesebb alapokra kerülnek, miután a tudományos közösségek is elfogadják e célokat és feladatokat.

Az SFT célja:

1. A társadalomtudományi célú adatfelhasználás kultúrájának az előmozdítása,
2. Párbeszéd és együttműködés elősegítése és fenntartása az adatgazdák és az adat-felhasználók között,
3. A társadalomtudományi kutatások céljára felhasználható – közpénzekből finanszírozott - adatok hozzáférhetőségének javítása, összhangban az OECD 2007. évi irányelveivel.⁹⁰

Feladatai:

1. Törekszik megosztani a felhasználói tapasztalatokat az adatgazdákkal, és igyekszik olyan kapcsolatot kiépíteni velük, amely alapja a sikeres együttműködésnek,
2. Ezzel összefüggésben kezdeményezi *a tudományos kutatók, illetve az adatgyűjtési feladatot ellátók (adatgazdák) közötti harmonikus munkamegosztás kialakítását,*
3. Figyelemmel kíséri a közszférához tartozó adatgazdák által tervezett, kutatási célra alkalmas adatgyűjtéseket,
4. *Szakmailag megalapozott véleményt nyilvánít,* illetőleg megkeresésre véleményt mond az ebben a körben tervezett változásokról,
5. Az adatok tartalma, költsége, vagy egyéb sajátossága miatt különleges figyelmet igénylő adatbázisok esetében *maga is javaslatot tesz változtatásokra.*
6. Figyelembe véve az adatkezelésre és az adatok nyilvánosságára vonatkozó nemzetközi ajánlásokat, és az annak alapján

⁹⁰ Principles and Guidelines for Acces to Research Data from Public Funding.
<http://www.oecd.org/dataoecd/9/61/38500813.pdf>

kialakult gyakorlatot, valamint az azzal összefüggő tapasztalatokat, és a hazai jogszabályi környezetet, törekszik olyan kapcsolatok kialakítására, amelyek javítják az adatok hozzáférhetőségét, ennek érdekében *flyamos párbeszédre törekszik az érintett partnerekkel,*

7. *Jogszabály-módosításokat kezdeményez* annak érdekében, hogy a témakörben fontos személyes adatok, megfelelő garanciák mellett, a statisztikai jellegű tudományos kutatás céljára, a maguk teljességében akár egyéni azonosításra alkalmas módon hozzáférhetők legyenek,
8. *A közpénzekből (beleértve az OTKA keretében) gyűjtött adatok kutatási célból való hozzáférésére vonatkozóan az SFT szakmai ajánlásokat* fogalmaz meg, amelyekre előzetesen ombudsmani állásfoglalást kér. Az átadott adatállományok után, az adatgazdák által felszámított díj megállapítása szempontjából különösen fontos annak tisztázása, hogy hol a határ az adatgazdák által (közpénzekből gyűjtött) gyűjtött primer, illetve a feldolgozott adatállományok.
9. Ennek érdekében szorgalmazza egy olyan *kutatói etikai kódex kidolgozását*, ami biztosítja a személyes azonosításra alkalmas (személyes, érzékeny) adatok jogszabályban kimondott védelmét, valamint iránymutatást ad a kutatói munka alapvető kérdéseiben, összhangban az OECD 2007. évi irányelveivel,
10. Részben a minőségi kutatói munka jobbítása, részben az etikai normák számon kérhetősége érdekében az SFT kezdeményezi a szakmai minőségbiztosítási keretrendszer és szabályzat kialakítását. (A kialakítás során célszerű figyelembe venni a KSH által kialakított minőségbiztosítási keretrendszert.), összhangban az OECD 2007. évi irányelveivel.

A Statisztikai Felhasználói Tanács (SFT) alapító szervezetei és a tagjai

A Statisztikai Felhasználói Tanácsot (SFT) az adatgyűjtések sokcélú szakmai hasznosításában érintett oktató- és kutatóintézetek, szakmai/civil szervezetek, valamint az MTA Titkárság Kutatóintézeti Főosztály (KIF) hozta létre, 2011-ben.

A szervezetek és az általuk kijelölt képviselők a következők

Szervezetek	Képviselők
Andorka Rudolf Társadalomtudományi Társaság (ARTT)	Harcsa István
Budapesti Corvinus Egyetem (BCE) Szociológia és Társadalompolitikai Intézete	Hrubos Ildikó
Fényes Elek Társadalomstatisztikai Egyesület (FETE)	Fazekas Sándor, Harcsa István
Hajnal István Egyesület	Valuch Tibor
Károly Gáspár Egyetem Bölcsészettudományi Kar és Kommunikációs Intézet	Kmetty Zoltán
Magyar Közgazdaságtudományi Egyesület	Kőrösi Gábor
Magyar Tudományos Akadémia (MTA) Titkárság Kutatóintézeti Főosztály (KIF)	Markó Béla
MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont Politikatudományi Intézet (TK PTI)	Kiss Balázs
MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont Szociológiai Intézet (TK SZI)	Kovách Imre
MTA Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont Közgazdaság-tudományi Intézet (KRTK KTI)	Cseres-Gergely Zsombor

MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont Kisebbségkutató Intézet (TK KI)	Vékás János
MTA Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont Regionális Kutatások Intézete (KRTK RKI)	Kovács Katalin
TÁRKI	Fábián Zoltán
ELTE Társadalomtudományi Kar Statisztika Tanszék	Rudas Tamás
VÁTI	Juhász Géza Péter
<i>További tagok:</i>	Hüttl Antónia
	Molnár György
	Tardos Róbert
	Vécsei Pál

TANULMÁNYOK, MUNKAANYAGOK

Harcsa István: Társadalomról szóló információk az adminisztráció „fogságában” (Közelkép a hazai gyakorlatról, 2019.november)⁹¹

Bevezető

Divatos a használata az információs-, valamint a tudástársadalom fogalmaknak, miközben viszonylag keveset tudunk számos fontos adatforrásról. Különösen keveset azokról a társadalomról szóló információkról, amelyek a nemzeti adatvagyon nagyon fontos részét képezik. Jelen írás egyik legfontosabb célja az, hogy felhívja a figyelmet az adminisztratív adatforrások statisztikai célú hasznosításának társadalmi, ezen belül is kutatási szempontból való fontosságára.

Ám a „divatot” nem csak a fogalmak, hanem az empiria, ezen belül a használható adatforrások „felfedezésénél” is megfigyelhetjük. Jó példa erre a „Big data-forradalom” (Mayer-Schönberger, Cukier, 2013), amely az utóbbi időszakban fordulatot hozott az adatok társa-

⁹¹ A tanulmány a Hivatalos Statisztikai Szolgálat, a Magyar Statisztikai Társaság (MST) Társadalomstatisztikai szakosztálya, a Fényes Elek Társadalomstatisztikai Egyesület (FETE), valamint Magyar Közgazdasági Egyesület (MKE) – 2018-ban rendezett - közös pódiumvitájára készült, amelyen az új Statisztikai törvénnyel kapcsolatos néhány kulcskérdés, ezen belül is elsősorban az adminisztratív adattállományok statisztikai célú hasznosíthatósága került megtárgyalásra. Ezúton szeretnénk köszönetet mondani Nagy Eszternek, Vereczkei Zoltánnak, és Tir Melindának, akik nagyon sok segítséget nyújtottak az írás, jelen változatának az elkészítésében. Továbbá köszönetet kell mondanom az adatgazdák néhány képviselőjének, így elsősorban Fadgyas-Freyler Petrának (NEAK), valamint Rézmovits Ádámnak (MÁK), akik az előzetes megkeresések során nagyon fontos információkkal segítettek a tanulmány elkészítésében.

dalomtudományi használatában. Ennek kapcsán a Dessewffy - Láng szerzőpáros joggal állapította meg a következőket: „A szociológusoknak újra kell gondolniuk hagyományos adatgyűjtési technikáikat és fogalomhasználatukat, és meg kell tanulniuk, hogy megértsék és használják az egyre növekvő adatfolyamot, – vagy legalábbis képessé váljanak értelmes párbeszédet folytatni az adatbányászat szakembereivel.”⁹² (Dessewffy – Láng, 2013)

A fenti megállapításhoz csupán annyit kívánunk hozzáfűzni, hogy ezt az „újrágondolást” nem csupán a Big data, hanem az adminisztratív adatforrások statisztikai és kutatási célú hasznosításánál is célszerű megtenni, amely adatforrást a Big data „ikertestvérenek” is tekinthetünk. Mi a közös bennük? *Mindkettő esetében igaz, hogy - a reprezentatív mintával összehasonlítva - „n=all”, ahol a minta mérete gyakran egybeesik az adott populáció nagyságával.* Ugyanígy mindkettő esetében igaz, hogy „...az adatok „vallatása” során a megismerés egy nagyon fontos szintjéig (az alapok feltárásáig, összefüggések megállapításáig) el tudunk jutni, mely után empirikus kutatások válnak szükségessé, lehetőséget biztosítva a tendencia okainak mélyebb értelmezéséhez.”⁹³ (Mehring – Tóth, 2017) Elmondható tehát, hogy mindkét adatforrást csak a fenti megszorításokkal lehet alkalmazni.

Az adminisztratív adatállományok hasznosítása esetében hangsúlyoznunk kell, hogy ezek hasznosítása messze túlmutat a statisztikai törvény céljain és lehetőségein, amely szükségszerűen adott, tehát

⁹² Dessewffy – Láng, 2013, idézett mű 159. o.

⁹³ Mehring – Tóth, 2017, idézett mű, 168. o.

konkrét célokat szolgál, következésképpen ezen nem kérhető számon a hasznosítás követelménye.⁹⁴ *A hazai helyzetről készített közelműnk alapján azt a hipotézist fogalmaztuk meg, hogy az említett információk döntően az adminisztráció „fogságában” vannak.* Ezt a helyzetet az információs társadalom egyik paradoxonának is tekinthetjük, hiszen pusztán adminisztratív (és jogi) korlátok nehezítik ezen információk széleskörű hasznosítását.

Az új Statisztikai törvény (Stt.) megjelenése kapcsán célszerűnek véltük egy tömör helyzetkép felvillantását abból a célból, hogy az adminisztratív adatállományok statisztikai célú hasznosíthatóságát illetően, milyen várakozásaink lehetnek a belátható jövőre vonatkozóan. Tény, hogy nemzetgazdasági szempontból nagy a tét, hiszen a KSH mintegy 200 adminisztratív adatforrást vesz át, amelyek közül 80 azoknak a statisztikai adatgyűjtéseknek a száma, amit más intézmény felügyel. (KSH, 2017). Ám azt is meg kell említeni, hogy a törvény (az európai Statisztikai törvénnyel összhangban), jelentősen több jogosultságot ad a KSH számára az adminisztratív adatok statisztikai célú hasznosítására, mint korábban.

Ismert, hogy az elérhető állományok minősége változatos, ami egyébként jellemző az EU a legtöbb országában. Az adminisztratív adatforrások minőségét alapvetően az határozza meg, hogy azokat mely célból hozták létre, illetve, ahogyan az érintett adatgazda szer-

⁹⁴ Ezt azért is szeretnénk megemlíteni, mert az írás első változatának a vitáján a KSH szakemberei, és főleg jogászaik úgy érezték, hogy mintha a szerző elvárná a Statisztikai törvénytől, illetve a Statisztikai Szolgálatától a fent hangsúlyozott ösztársadalmi igény teljesítését.

vezet kezeli őket. Sőt, az új Stt. kimondja, hogy a KSH visszajelzést ad az adminisztratív állomány minőségéről az adatgazdának, aki ezt a lehetőségekhez mérten beépíti az állományba. Figyelembe kell ugyanakkor venni, hogy számos hatósági állomány esetében a javítás lehetőségei formai követelményekhez (hatósági eljárás) vannak kötve, illetve az egyes konkrét érintettek vonatkozásában történő hibajelzést és javítást a statisztikai adatvédelem szabályai is korlátozzák.

A kérdéskört részben azért emeltük ki, mert a felhasználók, ezen belül is kutatók körében érdeklődés mutatkozik az adminisztratív adatforrásokból származó információk hasznosíthatósága iránt,⁹⁵ részben azért, mert – miként azt a nemzetközi gyakorlat is jelzi, - a jövőben e téren növekvő igényekre lehet számítani. Ám, egy szélesebb perspektívából, nevezetesen a sokat hangoztatott információs társadalom nézőpontjából is célszerű értelmezni a helyzetet. Előre bocsátva a tanulmány alapján levont egyik tanulságot, úgy véljük, hogy az e téren jellemző helyzet az információs társadalom működésének bizonyos paradoxonaira utal.

⁹⁵ Itt jegyezzük meg, hogy az adatokat közvetlenül az adminisztratív adatgazdától is el lehet kérni. A KSH-n keresztül a kutatók csak oly módon juthatnak az adatokhoz, ha az adatgazda ehhez egyértelmű hozzájárulását adja.

Honnan hová tartunk?

Elmondható, hogy az adminisztratív adatforrások statisztikai célú hasznosításával, valamint azok hozzáférhetőségével kapcsolatos kérdések már hosszabb ideje foglalkoztatják a hazai szakembereket, részben hivatalos keretek (KSH) közötti programok, részben civil, szakmai közösségek (Fényes Elek Társadalomstatisztikai Egyesület, FETE) körében. Ez utóbbi szervezet - 2010-ben - szélesebb szakmai körben kezdeményezte a kérdéskör sokoldalú megtárgyalását, amelynek keretében leltárszerűen számbavételre kerültek az addigi tapasztalatok. A témakör egyik legnevesebb művelője, Gárdos Éva – egy 2010-ben rendezett műhelyvitán az alábbiakban összegezte az adminisztratív adatállományok statisztikai célú hasznosításával kapcsolatos hátrányokat és nehézségeket:

- „– Hiányos az egyértelmű és részletes jogszabályi háttér, amelynek következtében az adatállományok összekapcsolhatósága sok esetben nehézkes vagy lehetetlen.
- Miután nem a statisztika határozza meg az adminisztratív nyilvántartások adattartalmát, ezért azokból esetenként nehéz ki-nyerni a statisztikai célra alkalmas információkat.
- Az ágazatpolitikai szempontok változásával módosulhat a nyilvántartás tartalma, szerkezete.
- Az adatgazda nem adja időben az adatokat.
- El kell nyerni a közvélemény egyetértését.”⁹⁶

⁹⁶ Harcsa István: Műhelykonferencia az adminisztratív adatállományok statisztikai célú hasznosításáról — különös tekintettel a népszámlálásra. Statisztikai Szemle, 88. évfolyam 5. szám. 550. old.

Kulcskérdés az 2016. évi Statisztikai törvény kapcsán?

Kérdésként merül fel, hogy az új Statisztikai törvény milyen mértékben segítheti a korábbi problémák felszámolását, illetve mérséklését. A részletesebb válasz előtt célszerű a törvény erre vonatkozó passzusának az idézése, annak lehetséges értelmezése, majd ezek alapján bizonyos kérdések megfogalmazása.

„28. § (1) Az adminisztratív adatforrások adattartalma – a jelen törvényben foglaltak figyelembevételével – hivatalos statisztikai célra korlátozás nélkül felhasználható.

(2) A hivatalos statisztikai felhasználásra való alkalmasság szempontjából az adminisztratív adatforrások tartalmát, módszertanát, fogalmi és osztályozási rendszerének kialakítását érintő kérdésekben az adatforrás létrehozásakor, módosításakor, megszüntetésekor – az eredeti adatkezelési cél sérelme nélkül – a KSH véleményét figyelembe kell venni.”

A lehetséges értelmezések közül most csupán egyet ragadunk ki, nevezetesen azt a kitétel, mely szerint az adminisztratív adatforrások statisztikai célú alkalmasságával kapcsolatosan a KSH véleményét csak az *„eredeti adatkezelési cél sérelme nélkül”* lehet figyelembe venni. (Most tekintsünk el azoktól az esetektől, amikor a KSH-nak ugyan nincs bizonyos típusú adatok összeállítására vonatkozó igénye, azonban a nemzeti adatvagyon sokcélú hasznosíthatósága szempontjából, jogos igények merülnek fel, akár kormányzati dön-

tés-előkészítés megalapozása, akár a tudományos kutatás szempontjai alapján.)⁹⁷

Az eredeti cél „szentsége” komoly bizonytalanságot idéz elő, hiszen annak megszületésekor felmerülő igények, valamint az azóta eltelt időszakban felmerülő igények között hatalmas szakadék tárogthat⁹⁸. A megszületéskori igények – kevés kivételtől eltekintve – eleve parciális jellegűek lehettek, ami ugyan a mai állapot fennmaradása szempontjából „mentő körülmény” lehet, azonban a jelenlegi állapot a nemzeti adatvagyon sokcélú hasznosítását komoly mértékben gátolja. Ebből a nézőpontból bizonyos ágazati törvényeket az említett parciális igények „védelmezőinek” tekinthetjük, és eme szerepükből adódóan – az adathozzáférés területén, a joghierarchia rendszerén belül – törvényi inkonzisztenciákat hozhatnak létre, szinte háborítatlanul. Miután e kitéttel a KSH szakemberei nem értenek egyet, ezért az e területen meglevő hiányosságok feltárása érdekében célszerű lenne – első lépésben csupán illusztrálásképpen – felszínre hozni a tipikus eseteket. Továbbá, azt is célszerű lenne

⁹⁷ A KSH szakemberei ezzel kapcsolatosan érthetően azt hangsúlyozzák, hogy nem tekinthetünk el attól, hogy az adminisztratív adatforrásokat elsődlegesen arra a célra hozták létre, amire az adatforrást megalapozó jogszabály vonatkozik. Bár nagyon fontos eredmény a hivatalos statisztika szempontjából a hozzáférés könnyítése és az együttműködés az adatgazdával, de az eredeti célt a hivatalos statisztika nem bírálhatja felül, hiszen az eredeti cél nem hivatalos statisztikai.

⁹⁸ A KSH jogásza a műhelyvitán fenntartását fogalmazta meg a fenti kitétel kapcsán, miután nem igazán ismeri a gyakorlati szakemberek (statisztikus, kutató) tapasztalatait, aki találkozna azzal a problémával, hogy a megkapott adatállomány azon hibáit is kénytelenek valamilyen módon mérsékelni, amelyek alapvetően az „eredeti célba” lettek „bekódolva”. Ezt egyébként a megkeresett adatgazdák Faddgyas-Freyler Petra (NEAK), Rézmovits Ádám (MÁK) is elismerik, továbbá a tapasztalatot megerősítette Székely Iván (kutatóprofesszor CEU), valamint az adminisztratív adatállományok kutatási célú hasznosításával foglalkozó Tir Melinda (MTA KRTK)

felmérni, hogy egy meglehetősen régóta kialakított eredeti adatkezelési cél „szentsége”, milyen mértékben lehet kontraproduktív, akár az eredeti cél szempontjából is, amelyet az élet már meglehetősen túlhaladott.⁹⁹

Korábbi viták az adatvédelemmel kapcsolatos kérdésekről

A továbbiakban a korábbi, civil keretek között zajlott vitákban kikristályosodott álláspont közül idézünk néhányat. Az alábbi, a Fényes Elek Társadalomstatistikai Egyesület (FETE), valamint a Statisztikai Felhasználói Tanács¹⁰⁰ által 2011. október 20-án szervezett műhelyvitáján került megfogalmazásra, amelyen a résztvevők megtárgyalták az Információs Önrendelkezési Jogról és az Információszabadságról szóló törvénynek (2011. évi CXII. törvény) az adatvédelemmel és adatkezeléssel összefüggő szakmai kérdéseit. Az Iötv.-ben megfogalmazottakat abból a szempontból vizsgálták, hogy azok – a korábbi állapothoz képest – mennyiben változtatják meg a nemzeti adatvagyon statisztikai és tudományos célú hasznosítását, ezen belül is az adatokhoz való hozzáférést.

⁹⁹ Nevezetesen, illusztrációs célból fel kellene tárnunk néhány adminisztratív adattállomány „fejlődéstörténetét”, a születésétől kezdve, és ennek tanulságai alapján lehetne megállapítani az eredeti célok új körülmények közötti időtállóságát.

¹⁰⁰ A fórumot részben az MTA bizonyos társadalomkutató intézetei, az egyetemek társadalomkutatással foglalkozó intézetei, a KSH, valamint civil szakmai szervezetek hozták létre. Célja a nemzeti adatvagyon statisztikai és tudományos célú hasznosításának az elősegítése. A fórum másfél éves működés után abbahagyta tevékenységét.

Adatvédelem, versus adatállományok sokcélú hasznosítása

Az adatok felhasználása során gyakorta jogértelmezési problémák merülnek fel az adatgazdák és az adatokat statisztikai, valamint tudományos célból felhasználók között. A tapasztalat azt mutatja, hogy a joghierarchián belül az egyes szakterületek más-más szintre helyezik önmagukat, és érthetően mindegyik szakterület a saját szempontjait igyekszik előbbre sorolni. Ezek alapján kérdésként merülhet fel, hogy *a jogértelmezés harmonizálásában milyen szempontok alapján lehet kompromisszumokat keresni?*

Fontos *elvi szempont* lehet, hogy bármelyik alapjog csak bizonyos korlátok között érvényesíthető, azaz nem sértheti aránytalan mértékben egy másik alapjog érvényesítését, tehát egyfajta kiegyensúlyozottság érvényesül. Hasonló módon, az adatok tudományos célra való felhasználása is csak az adatvédelem szempontjainak érvényesítése mellett biztosítható.

A gyakorlatban azonban a kiegyensúlyozottság nem mindig biztosítható, sőt adott esetben ezen elv merev alkalmazása korlátot szabhat a nemzeti adatvagyon társadalmi hasznosíthatósága szempontjából. Az így felmerült problémát csak az értékrendszer életszerű alkalmazásával lehet feloldani, következésképpen miként az értékrendszeren belül is kialakult bizonyos hierarchia, úgy a jogrendszeren belül is egyfajta hierarchia tud csak útmutatóként szolgálni. Ez azt jelenti, hogy *az adatvédelem megfelelő szintű biztosítása mellett az adatok hasznosítása során prioritást kell biztosítani a társadalmi hasznosít-*

*hatóság szempontjainak is.*¹⁰¹

Az Iötv.-nek (a továbbiakban adatvédelmi törvény) az adatok társadalmi hasznosíthatósága szempontjából felmerülő korlátai - jogharmonizációs deficitek

A fentiek vonatkozásában a következőket emeljük ki:

1. Az adatvédelmi törvény – a jogi hierarchián belül – nem élvez „elsőbbséget” a szektorális törvényekkel szemben, és ennek megfelelően a részletek szabályozását az adott területen érvényes jogi szabályozásra bízta. Ez azt jelenti, hogy ha az adott területen érvényes törvény létezik, akkor az adatvédelmi törvényt csak annak figyelembe vételével lehet kötelező jelleggel alkalmazni. E körülmény komoly aggályokat vet fel a statisztikai célra kezelt adatvagyon kizárólag statisztikai célra történő hasznosításával kapcsolatban, hiszen az adatvédelmi törvény megadja a lehetőséget, hogy a szektorális törvények rendelkezései más célra történő felhasználást is lehetővé tegyenek.
2. A hasznosítási lehetőségek körét tovább gyengíti az a körülmény, hogy az adatvédelmi törvény 6. szakasza felpuhítja a személyes adatok kezelhetőségének szabályait azzal, hogy figyelembe kell venni számos egyéb szempontot, így többek között például az esetleg aránytalan költségeket, az érintett hozzájárulásának beszerezhetetlenségét, az adatkezelőre vonatkozó jogi kötelezettség teljesítésének célját, stb.

¹⁰¹ A KSH gyakorlatot tekintve elmondható, hogy tudományos célból bármilyen adatállományhoz kérhető hozzáférés biztonságos környezetben (kutatószobában), vagy anonimizált állományok formájában.

3. Önmagában pozitív fejlemény, hogy az adatkezelési ügyekben a törvény jogi eszközöket (többek között bejelentés alapján vizsgálat lefolytatását, adatvédelmi hatósági eljárást folytatásának lehetőségét, a közérdekű adatokkal és a közérdekből nyilvános adatokkal kapcsolatos jogsértéssel összefüggésben bírósághoz fordulás lehetőségét, adatvédelmi nyilvántartást vezetésének lehetőségét, stb.) biztosít az adatvédelmi hatóság (Nemzeti Adatvédelmi és Információszabadság Hatóság) számára. Kérdés azonban, hogy a rendelkezésre álló szankcionálási lehetőségek mennyire lehetnek hatékonyak az adott törvényi struktúra keretei között.”¹⁰²

Azóta eltelt 7 év, és felmerül a kérdés, hogy *vajon a fentiekben jelzett problémák érdemben változtak-e, továbbá, hogy az új statisztikai törvény milyen garanciákat nyújthat a problémák kezelésére?* A válaszhoz bizonyos kiindulási alapot adhat az a meglehetősen részletes áttekintés, amelyet a KSH által nemrég megjelentetett kézikönyv felkínál (KSH, 2017).¹⁰³

E kötetben szereplő bizonyos megállapítások jó alapot kínálnak a törvény szövegének és a valóságnak a szembesítésére, valamint bizonyos megállapítások megfogalmazására. Ez alapján nem tűnik túlzónak az a következtetésünk, mely szerint az adminisztratív

¹⁰² Szakmai jegyzőkönyv „Az adatvédelemmel és az adatkezeléssel kapcsolatos szakmai kérdésekben”. Készült a Fényes Elek Társadalomstatistikai Egyesület (FETE), valamint a Statisztikai Felhasználói Tanács által 2011. október 20-án szervezett műhelyvitáján, amelyen az Információs Önrendelkezési Jogról és az Információszabadságról szóló törvénynek (2011. évi CXII. törvény) az adatvédelemmel és adatkezeléssel összefüggő szakmai kérdéseit tárgyalták.

¹⁰³ *Másodlagos adatforrások használata a statisztikában. Általános ismeretek és a hazai gyakorlat. Felelős szerkesztő: Vereczkei Zoltán. Szerkesztette: Gárdos Éva. Budapest, 2017. 164. old.*

nyilvántartások statisztikai, vagy tudományos célú hasznosításában még csak egy hosszú út elején tartunk, amelyen belül *a 2016-ban elfogadott Statisztikai törvény szükséges, de messze nem elegendő lépés*, különösen, ha figyelembe vesszük azon országok gyakorlatát, ahol az információtermelésnek ez az útja már meglehetősen bejárattott. Miért? Az alapvető okok közül csupán kettőt emelünk ki: 1./ az elfogadott Statisztikai törvény „ereje”, - kompetenciájából adódóan - messze elmarad a megvalósulását gátló egyéb törvények érdekérvényesítő „képességétől”, amelyek zömében tárca szintű, tehát parciális érdekeket jelenítenek meg, 2./ emiatt érthetően nehezen alakulhat ki olyan közigazgatási (együttműködési) kultúra, amely a nemzeti adatvagyon valóban közcélú hasznosítását segítené elő. Következésképpen – némileg sarkos fogalmazásban – a törvény számos kulcsfontosságú kérdésben inkább „irányjelzőként” tud működni.

A fenti kitételek kapcsán a KSH szakemberei fontos megjegyzéseket tesznek, amikor azt mondják, hogy a Statisztikai törvénynek nem célja a közadatok újrahasznosításának egyéb területeken, így például a kormányzati döntés-előkészítést megalapozó, vagy egyéb tudományos célú hasznosításának elősegítése. Jelen írás szerzője, – számos, a közadatok hasznosításában érintett kutatóval, felhasználóval egyetértésben – úgy véli, hogy a törvény megfelel ugyan a KSH szempontjainak, de nem felel meg a nemzeti adatvagyon széleskörű hasznosítását szem előtt tartó szakemberek és intézmények szemében. Hangsúlyozzuk, hogy nem az a kérdés, hogy a KSH kellően biztosítja-e az adatokhoz való hozzáférést, hanem az, hogy – a nagyobb adatgazdák adatvagyonát illetően – biztosítottak-e a széleskörű hasznosíthatóság feltételei. Ez az egyik alapvető kérdés, amit az

új Statisztikai törvény nem oldhatott meg, mert ez túlmegy a kompetenciáján.

A jövőt illetően milyen következményekkel járhat ez a körülmény? Az első problémák a regiszteralapú népszámlálás gyakorlati megvalósítása során jelenhetnek meg, amikor a KSH-nak ki kell lépnie a szokásos adatigényeiből, hiszen tucatnyi olyan adminisztratív adatállományhoz (regiszterhez) kell, hogy hozzáférjen, amelyeket személyi szinten fog összekapcsolni. A jelenlegi Statisztikai törvény alapján ezt igen nagy nehézségek mellett lehet elvégezni. Nagyságrendileg nagyobb gondok adódnak majd abban a szakaszban, amikor – kormányzati felismerések alapján – a fejlett regiszterkultúrájú országokhoz hasonlóan, hazánkban is napirendre kerül a közigazgatásban az összekapcsolt regiszterek alapján való működés. Ennek érdekében nem csupán a statisztikai, hanem más ágazati törvényeket is módosítani kell annak érdekében, hogy az ehhez szükséges rendszerkeretek kialakulhassanak.

Fenti markáns következtetésünk alátámasztására, - a korábbi tapasztalatok alapján megfogalmazott - néhány passzust idézünk a KSH, fentiekben már említett kézikönyvéből.

„Korábbi tapasztalatok a másodlagos adatok felhasználásával készült statisztikák minőségére vonatkozóan”

A tapasztalatok azt mutatják, hogy még nincs kidolgozott minőségbiztosítási módszere a másodlagos adatok hasznosításának, amelyre az idézett kötet is felhívja a figyelmet. „Minden elkészített statisztika minőségét publikáláskor (adatkiadáskor) mérni, és minőségjelentés-

ben dokumentálni kell, továbbá ezt az adatokkal együtt a felhasználó számára elérhetővé kell tenni. ...Mind a KSH minőségjelentése, mind az európai standard minőségjelentés sémája tartalmaz olyan indikátorokat, amelyek specifikusak a másodlagos adatokat is felhasználó folyamatokra. Ez a terület jelenleg fejlesztés alatt áll, *az ESR folyamatban lévő ADMIN projektjének egyik nevesített célja a másodlagos adatok legnagyobb csoportját: az adminisztratív adatokat is használó statisztikák minőségjelentésének kidolgozása.*”¹⁰⁴

„A KSH metainformációs rendszerében az egyes szakstatisztikák leírása tartalmazza a legfontosabb minőségre vonatkozó információkat. Egyelőre azonban nincs gyakorlat arra vonatkozóan, hogy a KSH honlapon is megjelenő szakstatisztikai dokumentáció részeként szerepeljen a felhasznált másodlagos adatok minőségével kapcsolatos információ. Az erre vonatkozó fejlesztés folyamatban van.”¹⁰⁵ Mindez arra utal, hogy az adminisztratív adatállományok kiterjedtebb hasznosíthatósága előtt még többféle akadály tornyosul.

Hogyan állnak jelenleg a tervezett fejlesztések, melyek az eredményei?¹⁰⁶

A másodlagos adatforrások minőségmérése munka a KSH belső fejlesztéseiben halad előre. A legutolsó, 2013-2015 között zajlott európai szakértői felülvizsgálat (Peer Review) során a KSH ajánlásként kapta, hogy készítsen egy helyzetképet az adminisztratív adatok

¹⁰⁴ Idézett mű: 91. old.

¹⁰⁵ Idézett mű: 91. old.

¹⁰⁶ Az információkat Vereczkei Zoltántól, a KSH e témakörben illetékes főosztály-vezetőtől kaptuk.

hivatalos statisztikai célokra való felhasználásáról¹⁰⁷. Az Európai Statisztikai Rendszer 2020-as vízióját¹⁰⁸ támogatandó, az ESS.VIP ADMIN projekt¹⁰⁹ keretében készültek értékelések a KSH-ban az adminisztratív adatforrásokról. Ezekre alapozva, illetve építve az adminisztratív adatok statisztikai célú hasznosításának eddigi tapasztalataira, az idei évben készül el a szakértői felülvizsgálat által elvárt helyzetkép dokumentum és kerül majd ki a KSH honlapjára.

Ezzel együtt a KSH-ban megújításra kerültek a *minőségindikátorok* is. Ezek között több olyan szerepel már, amely adminisztratív adatokhoz, mint input adatforrásokhoz jobban köthető. Ennek keretében egyrészt elkészült a KSH új minőségindikátor katalógusa, másrészt az utóbbi hónapokban nagyon sokat dolgoztak azon, hogy a KSH rendszereiből „automatizmusokkal” kinyerhetők legyenek ezek a minőségindikátorok alapadatai, illetve az indikátorok értékei, illetve összeállítottak egy teljesen új minőségjelentési rendszert is. A külső felhasználók feltehetően 2020 végén érhetik el a KSH honlapján ezeket az új tartalmakat.

Ezt követően indulhat olyan módszertani munka, amely kimondottan az adminisztratív adatforrások minőségértékelését célozza meg.

A KSH honlapján elérhető szakstatisztikai dokumentációk¹¹⁰ megújítását célzó munka jelenleg az informatikai implementáció szaka-

¹⁰⁷ Lásd még: <https://ec.europa.eu/eurostat/document-s/64157/4372828/2015-HU-improvement-actions/7f54ff60-b5c9-494b-9d62-89cce9663a84>

¹⁰⁸ További részleteket lásd: <https://ec.europa.eu/eurostat/web/ess/about-us/ess-vision-2020>

¹⁰⁹ További részleteket lásd: https://ec.europa.eu/eurostat/cros/content/ess-vision-2020-admin-administrative-data-sources_en

¹¹⁰ Lásd: <https://www.ksh.hu/apps/meta.main>

szában jár. Amint elkészül az informatikai háttér, a KSH honlapjára új megjelenítőt szükséges majd tervezni és fejleszteni a jelenlegi helyett. A felhasználókhoz ekkor már a mostanihoz képest jobb felhasználói élményt nyújtó és standardizáltabb szakstatisztikai leírások és minőséginformációk juthatnak el. Ez 2021-re várható majd.

„Várható jövőbeni feladatok”¹¹¹

A közigazgatási nyilvántartások regiszterének összeállítása

Az új Statisztikai Törvény sok tekintetben a még ismeretlen jövőt mutatja fel, és a múltbeli gyakorlat arra enged következtetni, hogy a megfelelő jogi háttér biztosítása szükséges, de messze nem elégséges követelmény. Ennek érdekében,

„Az adminisztratív adatokkal összefüggő ajánlás¹¹² célul tűzi ki, hogy az illetékes magyar hatóságok a KSH-val együttműködve készítsenek listát a Magyarországon elérhető adminisztratív adatforrásokról. Ennek alapján a KSH-nak értékelnie kell mindegyik adminisztratív adattállományt, mint a hivatalos statisztikák lehetséges adatforrásait, és megállapítani, hogy a továbbiakban hogyan hasznosíthatók.”¹¹³

¹¹¹ Az alcímet az idézett műből vettük kölcsön.

¹¹² Az Európai Statisztika Gyakorlati Kódexében foglalt ajánlásokról van szó.

¹¹³ Idézett mű: 91. old.

E lista alapján kell majd összeállítani a Magyarországon elérhető adminisztratív adatforrásokról.

A legfrissebb információ szerint¹¹⁴ „regiszterek regiszterének” összeállítása hátrébb sorolódott, tekintve, hogy a következő népszámláláshoz szükséges adminisztratív adatállományok „rendberakása” került előtérbe. Ez év őszén készül egy adminisztratív adatok hivatalos statisztikai célú hasznosításáról szóló anyag, amely újraélesztheti az ez irányú törekvéseket.

Jogi szabályozás és a gyakorlat - a törvényi háttér szükséges, de nem elégséges

Nem túlzó az a megállapítás, hogy a másodlagos adatforrások statisztikai célú hasznosítását illetően a törvényi háttér csupán a dolgok színét, a gyakorlat pedig sokszor annak a fonákját mutatja. Az idézett tanulmánykötet e tekintetben a következőt hangsúlyozza:

„A statisztikai hivataloknak és a közigazgatási nyilvántartások tulajdonosainak ki kell alakítaniuk a szükséges együttműködési mechanizmusokat. Ez arra enged következtetni, hogy *nem csupán az érdekeltséget segítő törvényi háttérrel kell biztosítani, hanem az együttműködés kultúráját is jóval magasabb szintre kell emelni. Az adminisztratív adatforrásokkal kapcsolatban kialakított rendszerszerű együttműködés az adatgazdákkal, illetve*

¹¹⁴ Az információ Vereczkei Zoltántól, a KSH e témában illetékes főosztályvezetőjétől származik.

a KSH szerepének megerősítése ezekben a kapcsolatokban hozzájárulhat ahhoz, hogy az igazgatási forrásokból származó statisztikai adatok minősége megfelelő legyen, és javuljon a költséghatékonyság is.”¹¹⁵

Ez esetben is megemlíthető, hogy a KSH kísérleteket tett a gördülékeny együttműködés elérésére, azonban ennek gyümölcsei még értek be.

„A statisztikai törvény e téren a KSH részére eddig is biztosított ugyan bizonyos, a módszertani fejlesztéssel és koordinációval kapcsolatos jogosítványokat, de azok érvényesítése továbbra is a partnerek együttműködési hajlandóságától függ.”¹¹⁶

A jogi szakemberek ez utóbbi állítás kapcsán látszólag jogosan vették fel, hogy ez ma már nem így van, mert az adminisztratív adatok statisztikai célra kötelezően kiadandók. Ez igaz, azonban a kötelező kiadás még nem jelenti azt, hogy azok az adatok statisztikai célra érdemben hasznosíthatók. Sőt, miután az adatokat eredetileg nem statisztikai céllal vették fel, ezért a gyakorlat azt mutatja, hogy a megkapott adatállományok statisztikai hasznosíthatósága érdekében nagyon sok munkát kell azokon elvégezni. Ehhez olyan képzettségű szakemberekre és technológiára van szükség, amellyel csak kevés kutatóintézet rendelkezik. Következésképpen *a törvény csak keveseknek teszi lehetővé az érdemi hozzáférést, ráadásul nincs olyan*

¹¹⁵ Idézett mű: 92. old.

¹¹⁶ Idézett mű: 93. old.

„intézményes” együttműködési rendszer, amely a statisztikai, illetve tudományos célra alkalmassá tett adatállományokat közhasznúvá tenné.

Más kérdés, hogy a KSH – a rendelkezésre álló kapacitásán belül – ugyan mindent megtesz a megkapott adatállományok statisztikai célú hasznosíthatósága érdekében, azonban ez a kapacitás messze elmarad attól a léptéktől, amely – többek között - a közigazgatás jelentős részének regiszterrendszerek alapján való működtetéséhez szükséges. Ráadásul ez nem is a KSH feladata.

Úgy véljük, hogy a probléma nemzetgazdasági szinten is kellő hatékonysággal akkor oldható meg érdemben, ha olyan törvényi szabályozásra is sor kerül, amely előírja az adatgazdák számára, hogy az adminisztratív adatállományokat, vagy azok bizonyos részeit meghatározott időn belül alkalmassá kell tenni a statisztikai célú felhasználásra.¹¹⁷ Nyilvánvaló ugyanakkor, hogy az adatgazdák többsége nincs abban a helyzetben, hogy ezt a feladatot önerőből, megfelelő minőségben ellássa. Megfelelő megoldást csak a regiszter rendszereket régóta alkalmazó országok gyakorlata kínál, ahol központi projektek alapján végezték el az alapvető adminisztratív adatállományok és regiszterek sokcélú, ezen belül is statisztikai célú hasznosítását. Nem mellékes körülmény, hogy az ily módon előállított regiszter rendszerek révén a közigazgatási munka ellátása is hatékonyabb, ráadásul költségkímélő.

¹¹⁷ A műhelyvitán elviekben az adatgazdák képviselői (Freyler Petra, Rézmovics Ádám) is egyetértettek e kitételrel, amelyhez azonban azt is hozzátették, hogy egy ilyen jellegű törvényi előírást csak akkor tudnának teljesíteni, ha ehhez biztosítják számukra a szükséges személyi, illetve tárgyi infrastruktúrát.

Az adminisztratív adatgyűjtésekkel kapcsolatos információhiány

„Az Interoptv. létrehozza a nyilvántartások regiszterét,
.. a hatályos jogszabályok szerint azonban a közadat va-
gyon teljes körű felmérése és a közadat kataszter elké-
szítése csak 2017 várható.”¹¹⁸

Információink szerint ez nem készült el, a KSH-ban legalább is nem tudnak róla, ami már eleve behatárolja a kiindulási lehetőségeket.

„A használhatóság szempontjából további komoly kor-
látot jelent egy egységes leíró rendszer hiánya, amely
minden érdeklődőt tájékoztatna az adatállományok tar-
talmáról, és legfontosabb jellemzőiről. Az Interoptv. a
regiszter mellett létrehozza az ún. adatmegnevezések
jegyzékét is, mely tartalmazza a nyilvántartások együtt-
működésre való alkalmasságának biztosítása szempont-
jából jelentőséggel bíró ismérveket, azok megnevezését
és értelmezését.

Tekintettel azonban arra, hogy a törvény szabályainak
bevezetése fokozatosan történik, és a jegyzék a nyilván-
tartások közötti adatkapcsolati igényekkel párhuzamo-
san fog épülni, ezért használható közös metarendszer
csak több év múlva áll majd rendelkezésre.”¹¹⁹

¹¹⁸ Idézett mű: 93. old.

¹¹⁹ Idézett mű: 94. old.

Deficitek a szakmai, valamint az együttműködési kultúrába

A szakmai, ezen belül is a statisztikai kultúra – többek között - alapvető mértékben függ, 1./ az általános közigazgatási kultúrától, 2./ a kormányzati igényektől. Ez utóbbin részben a döntés előkészítést segítő statisztikai információk iránti igényt, részben az ehhez szükséges szervezeti, és infrastrukturális háttérrel értjük, amely alapvetően „kiszolgáló”, vagy másképpen transzmissziós feladatokat láthat el a kormányzati igények és a statisztikai (közgazdasági, szociológiai, stb.) adatokat termelők, továbbá a tudományos kutatások között.

Azt is mondhatjuk, hogy *a statisztikai kultúra fejlődése jelentős mértékben szervezetfüggő, ami alatt az intézményi háttérrel értjük.* Mind ezt konkrét példával is szeretnénk illusztrálni, amelynek érdekében érdemes összehasonlítani a hazai, illetve a brit statisztikai szolgálatot. Leegyszerűsítve, a nemzeti statisztikai szolgálatokon belül két nagyobb szervezeti „egység” különíthető el: az egyik a Központi Statisztikai Hivatal (KSH), a másik az egyes kormányzati tárcák. A britek esetében, az egyes tárcák alatt olyan stratégiai és statisztikai egységek működnek, amelyek szakemberei – az adott témakörben – gyakorlatilag „csereszabatosak” a KSH megfelelő szakembereivel, következésképpen meglehetősen gyakori a szakemberek „ingázása” a statisztikai szolgálat különböző szervezetei között. Más a helyzet a hazai gyakorlatban, ahol a tárcákon belül meglehetősen kicsi a statisztikai részleg szerepe, következésképpen az ott alkalmazottak szakmai kompetenciája is gyakorta hiányos.

Tény, hogy a Statisztikai törvény az akkreditáció rendszerének a meghonosításával ösztönzi az egyes tárcákat a statisztikai kultúra minél magasabb szintű elsajátítására, és remélni lehet, hogy a belátható jövőben ennek érdemi hatása is megjelenik majd.

Tanulságok – az információs társadalom paradoxonai

Alapvetően azokat a tanulságokat emeljük ki, amelyek – szélesebb perspektívában – a társadalom általános működésének a szintjén fogalmazhatók meg, és egyik oldalon kapcsolódnak az információs társadalom eszméjéhez, a másik oldalon pedig annak egyes, paradoxonnak is tekinthető gyakorlatához.

Az információs társadalom kapcsán megemlíti azt a viszonylag általános tapasztalatot, hogy más jelzős társadalomelméletekhez¹²⁰ hasonlóan, ez esetben is a társadalmak működésével kapcsolatosan többnyire csak egy-egy jellemző vonás kerül kiemelésre, majd – meglehetősen túlzással – ezt a vonást a társadalom szinte minden szegmensére vonatkozóan az általános érvényűség jegyével ruházzák fel. Ezzel kapcsolatosan az alábbi paradoxonokra hívjuk fel a figyelmet, amelyek az információk „termelésével”, illetve az adatokhoz való hozzáférhetőséggel kapcsolatosak: (A parlagon heverő lehetőséget nem is említjük, amelyet valójában a rendszer pazarlásának tekinthetünk.¹²¹)

¹²⁰ Harcsa István, 2015: Úton egy „kellően komplex és átgondolt, empirikusan is megalapozott társadalomkép felé”. Gondolatok Éber Márk: Megkülönböztetett különbségek című művének főbb következtetései kapcsán. Replika.

¹²¹ Hiány és pazarlás – társadalmi méretekben való - együtt járására korábban Kornai János hívta fel a figyelmet, amely a piacgazdaság körülményei között az

1. *Minőség-mennyiség „egyensúlyának” a felbillenése az adat-termelésben.* Egy korábbi tanulmányunkban¹²³ foglalmaztuk meg azt a hipotézist, hogy a tömegfogyasztói társadalmak általános működési szabályai alól a társadalomtudományok sem vonhatják ki magukat. Ily módon a például a *szociológiában és a közgazdaságtanban is jellemzővé válik a „tömeg/fogyasztói tudomány” jelleg*, hiszen maguk is részei a nagy rendszernek. Ezalatt azt értjük, hogy a minőségi szempontokat gyakorta mellőző, tömeges információtermelés kényszere alól a társadalomtudományok sem tudják kivonni magukat. Ebben a mennyiségi információs káoszban elvesznek a valóban minőségi produktumok, hiszen a szelekcióra nincs erős igény, következésképpen az említett tudományok hozzáidomulnak a rendszerhez. Ez azt jelenti, hogy a tudományok alapvető problémáit nemcsak a tudományterület határain belül, de kívül is keresni kell. Mindez azt jelenti, hogy a minőségi produktumok termelésének rendszer korlátai vannak, következésképpen az információs társadalomban jellemző „felemás” működésmódot csak ennek keretén belül lehet kellően értelmezni.

2. *Törvényi és kulturális „fékek” a rendszerben.* A korábbiakban kifejtettekre alapozva azt a következtetést foglalmazzuk meg, az adatokhoz való hozzáférési igények növekedését sem a törvényi szabályozás, sem az információs kultúra, azon belül is az adatgazdák és a felhasználók közötti együttműködés kultúrája sem képes igazán követni. Mindkettőt parciális érdekek mozgatják, és ez a körülmény a belátható jövőben

információs alrendszerben is tetten érhető.

¹²³ Harcsa István (2016): Társadalmi tagolódás és társadalomkép kapcsolata Néhány alapvetés és kulcskérdés az alternatív megközelítés jegyében. *Replika* (96–97): 173–187.

is meg tudja nehezíteni az adminisztratív adatok hasznosíthatóságát, illetve hozzáférhetőségét. A törvényi oldal az „ördögi részletek” leple alatt lehetővé teszi a parciális érdekek fenntartását, amely érthetően hatással van az együttműködés kultúrájára is, és reflexszerű védekezésként olyan „önjáró” kultúrát igyekszik fenntartani, ami az érintettek számára a legkisebb kockázatot jelenti. Jelenleg *nem látunk olyan automatizmust, amely a fennálló gyakorlatot érdemben megváltoztatná.*¹²⁴

3. *Bizonytalan „pótmegoldások” (kisminták) alkalmazása a kutatók részéről, jobb híján.* Miután a fentiekben említett törvényi és kulturális fékek újratermelik a teljes körű nyilvántartásokból, illetve azok összekapcsolásából származtatható információk hiányát, ezért a kutatók „pótmegoldásként” gyakran olyan kismintákon végeznek vizsgálatokat, amelyek a kutatási cél szempontjából nem igazán adhatnak releváns válaszokat a bonyolult és szerteágazó kulcskérdésekre. (Ezzel nem azt akarjuk állítani, hogy csak adminisztratív nyilvántartások alapján lehet választ kapni ezekre a kérdésekre.) Itt visszaértünk az első pontban említett „minőség-mennyiség egyensúlyának” a problémaköréhez, nevezetesen tömegesen születnek olyan kismintás vizsgálatok – többek között - a közgazdaságtan és a szociológia területén, amelyek a kutatási cél szempontjából nem, vagy csak erős korlátok között adhatnak releváns válaszokat.
4. *Adminisztratív adatállományok tisztítása és összekapcsolása „tudományos kisvállalkozási” keretek között.* Feltétlenül meg kell említeni a fejlett regiszter rendszerekkel rendelkező országok példaértékű gyakorlatát, ahol korábban, - központi projektek keretében – közel akkora prioritást adtak az adminisztratív adatállományok sokcélú hasznosításának, mint az „e kultúrával” kapcsolatos feltételek megteremtésének,

¹²⁴ Ezt is figyelembe véve azonban a mellékletben bemutatunk néhány pozitív példát a gyakorlatból.

illetve széleskörű elterjesztésének. Ez nem véletlen, hiszen az összekapcsolt és kellően harmonizált regiszterek részét képezik ennek a kultúrának. E téren 20-30 éves lemaradásunk van az említett országokhoz képest, és ennek köszönhető, hogy hazánkban – felhasználók közül - még mindig csupán néhány kutatóintézet végzi „kisvállalkozási” keretek között az adminisztratív adatállományok statisztikai, illetve tudományos célú hasznosíthatóságát szolgáló tevékenységét. (Az adatgazdák ugyanis nem igazán érdekeltek ebben a tevékenységben.) Ráadásul megfelelő szabályozás hiányában e produktumok közhasznúvá sem válhatnak.

5. Apró lépés, „törvényszerű” korlátokkal. Mérlegelve az új Statisztikai törvénynek az adminisztratív adatállományok statisztikai célú hasznosíthatóságával kapcsolatos vélt és valós hatását, arra a következtetésre jutottunk, hogy a hasznosíthatóságot célzó folyamatban résztvevők (adatgazdák, KSH, felhasználók) – különböző okok miatt - nincsenek abban a helyzetben, hogy tevékenységük során kellően hatékony rendszert tudjanak működtetni. Meglevő jogosítványaik alapvetően csak részcélok és részfeladatok ellátására alkalmasak,⁵ ennek érdemi meghaladására csak olyan viszonyok között nyílhat lehetőség, amikor - a fejlett regiszterrendszerekkel rendelkező országok gyakorlatát követve – központi projekt keretében, átfogó rendszerfejlesztési célok kerülnek megfogalmazásra. Erre alapozva lehet csak kialakítani az adminisztratív adatállományok „össztársadalmi” szempontból is hatékony rendszerét.

¹²⁵ E részfeladatok ellátása - a törvényi kötelezettségek ellenére is - vontatottan halad, amire példaként említhető, hogy a regiszter rendszerekkel kapcsolatos érdemi munkálatok egyik alapvető követelményének, a regiszterek nyilvántartásának az összeállítását sem sikerült elvégezni.

6. *Néhány pozitív példa a hasznosításra.* Végül nem lenne teljes a kép, ha nem említenénk meg néhány pozitív példát, amely arra utal, hogy a jelenlegi körülmények között is milyen lehetőségek vannak az adminisztratív adatforrások statisztikai célú hasznosíthatóságára vonatkozóan. Az *egyik* az MTA KRTK kutatói által összeállított államigazgatási adatgyűjtemény, amely az OEP-ONYF-NAV-NMH-OH1 – adminisztratív - adatfájlok összekapcsolása által jött létre. Erre alapozva számos kutatási elemzés látott napvilágot. A *másik* az OEP munkatársai által végzett kutatások és módszertani jellegű munkák, amelyek részben az OEP által kezelt adatbázis hasznosíthatóságáról adnak képet, részben adott populációról (hajléktalanokról) adnak olyan jellegű helyzetképet, amelyre más adatforrások alapján nincs lehetőség. A *harmadik* pedig a KSH-ban működtetett nonprofit regiszter, illetve az ehhez kapcsolódó adatgyűjtések adatainak zömében „helyi” használata. Kíváncos távlati cél, hogy a ma még szigetszerűen jelenlevő statisztikai célú hasznosíthatóság nagyobb teret hódítson, sőt, *olyan rendszert alkosson, amely alapvető információkat nyújt a társadalom szerteágazó működtetéséhez.*

Melléklet

Néhány pozitív példa az adminisztratív adatállományok hasznosításából

Úgy véljük, hogy nem lenne teljes a kép az adminisztratív adatállományok statisztikai, illetve kutatási célú hasznosítását illetően, ha nem említenénk meg néhány pozitív példát a meglehetősen ritka gyakorlatból.

1. A nonprofit szervezetek „regisztere”. Amikor a kezdeményezés „belülről” indul.

A nonprofit szervezetek főbb adatait tartalmazó adatállományt a KSH-nak az e témában felelős szervezeti egységének lelkes munkatársai állították össze, hosszas, és meglehetősen nehéz munkával. A munkálatok a múlt század 90-es éveinek az elején kezdődtek, az akkori – „Andorka műhelynek” is nevezett - Társadalomstatisztikai főosztályon, amelynek munkatársai nem csupán statisztikai ismeretekkel, hanem kutatói vénával is rendelkeztek, amely részben a motiváció, részben az adatállomány célszerű hasznosíthatóságának megteremtésében és megtervezésében is alapvető szerepet játszott. Mintegy másfél évtizedes, aprólékos módszertani munka után lehetett elérni, hogy az alapvető információkat illetően kellően megbízható adatállomány álljon össze. A regiszter jellegű adatállomány karbantartása ma már bejáratott, azonban ezzel együtt is nagy gondosságot és sok munkát igényel.

A regiszter jó alapot kínál a célzott, tehát a nonprofit szervezetek egy-egy típusának működését bemutató speciális adatgyűjtések végrehajtásához. Többek között ezeknek is köszönhető, hogy adatközlések, elemzések, valamint tudományos publikációk tucatjai születtek e kezdeményezések nyomán. Ezen a szinten ma már inkább az „aktuális minőségi igények” jelennek, amelyek közül érdemesnek véljük megemlíteni a családpolitikai döntés-előkészítéshez szükséges információk előállítását. Ez esetben arról van szó, hogy viszonylag részletes információkra lenne szükség a civil és egyházi égisz alatt

működő családszervezetek működéséről. Miután ezek a családszervezetek igen vegyes profilt alkotnak, ezért a jelenlegi adatgyűjtési rendszerből nem lehet kellően pontos képet kapni a tevékenységükre vonatkozóan, ami részben érthető, hiszen alapvetően a felmerülő igények alapján lehet tovább fejleszteni az adott rendszert. Ezt az igényt éppen a fellendülő családkutatások fogalmazták meg, amelyet alapvetően a regiszterhez kapcsolódó célzott adatgyűjtés alapján lehetne kielégíteni.

2. Adminisztratív adatállományok összekapcsolása kutatási célokból, „kívülről” jövő kezdeményezésre. Államigazgatási adatgyűjtemény.

Már a korábbi példa is azt illusztrálta, hogy a *felhasználókkal való együttműködés nélkül érdemben csak kivételes esetekben lehet megfelelő eredményt elérni*. E pontban ezért egy „kívülről” jövő kezdeményezést kívánunk bemutatni, amely ugyancsak sok tanulsággal szolgál. Az államigazgatási adatgyűjteményt az MTA KRTK kutatói állították össze, amelyhez csak a Kutatóintézet munkatársai és vendégkutatók férhetnek hozzá.

Az államigazgatási adatgyűjtemény az OEP-ONYF-NAV-NMH-OH1 – adminisztratív - adatfájlok összekapcsolása által jött létre. Az állomány mintája a megfigyelt időszak kezdetén, 2003-ban 5-74 éves népesség fele. Az állományok a mintába bekerült személyekről demográfiai adatokat, valamint ellátásra és jogviszonyra vonatkozó információkat tartalmaznak, 2011-ig. A feldolgozott, tisztított, harmonizált adatokat több fájlban tároljuk: a törzsállomány tartalmazza a demográfiai adatokat és a státuszváltozókat (kb.26 Gb), a kiegészí-

tő állományok pedig a státuszokra vonatkozó egyéb információkat, havi felbontásban. Az állományok 13-es verziójú Stata formátumban érhetők el.

Mire használják az adatgyűjteményt, melyek a tapasztalatok?¹²⁶

A létrejött adatállományt az elmúlt három évben több mint 60 kutatás használta fel valamilyen formában a legkülönbözőbb témában. A felhasználók köre igen széles, természetesen nagyrészt a KRTK köréből kerülnek ki, de egyéb kutató intézetek, egyetemi hallgatók (ELTE, CEU, PRINCETON) is szép számmal megtalálhatók köztük. Többségében a fókusz a munkaerőpiac volt (munkaerőpiaci változások, bérváltozások, vállalatok közötti munkaerő vándorlás). Több kutatás foglalkozott egy-egy foglalkozás, vagy szektor helyzetével (orvosok, tanárok, nővérek, katonák). Vagy különböző, a munkaerőpiac szempontjából hátrányos csoport vizsgálatával (fogvatartottak, kismamák).

A fentiekén kívül volt példa egy program hatásvizsgálatára (TÁMOP III), egészségügyi témájú kutatásra, táppénzkutatásra, nyugdíjasok, konkrétan a NŐ40 program vizsgálatára.

A minta nagysága lehetővé tett számos olyan módszertani kutatást is, ahol egy új módszert, modellt próbáltak ki a felhasználók. Erre a nagy kapacitású szerverünk miatt is volt/van lehetőség.

¹²⁶ Az itt szereplő információk Tir Melindától, az MTA KRTK kutatójától származnak, amelyért ezúton is szeretnénk köszönetet mondani.

Felmerülő Problémák:

A legnagyobb hiányossága az adminisztratív adatoknak az iskolai végzettség hiánya. Mivel nincs olyan adminisztratív adatállomány, ahol teljes körűen rögzítenék az iskolai végzettséget ilyen adat nem állt és várhatóan a jövőben sem áll rendelkezésre. Ez nagymértékben szűkíti az elemzési lehetőségeket, hiszen az iskolai végzettség egy alapvető magyarázó változó számos kutatásban.

Bár rendelkezünk közoktatási és felsőoktatási részvételi adatokkal, azonban ezek feltöltöttsége igen hiányos és sajnos a nyilvántartás csak 2009-től áll rendelkezésre. Ez remélhetően a jövőben egyre jobb lesz.

Számos kutatásnak adna teret a háztartás dimenzió, de jelenleg a minta kialakítása nem teszi lehetővé, hogy a részvevőket háztartásokba soroljuk.

Mivel mi kizárólag 50% mintára vagyunk jogosultak és az egyéni azonosítókat egy, a NISZ által generált anonimizált HASH kód helyettesíti, ezért nincs lehetőség arra, hogy egy adott mintát további évekkkel bővítsünk. Így a most folyamatban lévő adatigénylésünknel újra el kell kérnünk a teljes mostani mintára 2003-tól az adatokat.

Az adatigénylés menete igen hosszadalmas, rengeteg egyeztetést jelent az adatgazdákkal, ahol problémát okoznak az esetleges személycserék is. A korábbi adatigényléseknél ráadásul mi sem voltunk teljesen tisztába azzal, hogy az adott adatgazdánál pontosan milyen adatok vannak, illetve azokat az adatokat hogyan érdemes elkérni.

Az adattisztítás folyamata szintén hosszadalmas, ráadásul jelentős infrastrukturális beruházást is igényelt ahhoz, hogy a kapott adatok feldolgozhatóak legyenek. Az összeállítás során fontos döntéseket kellett meghozni a használhatóság miatt (jogviszonyok kérdése). Az egyes jogszabályváltozások, kódok változását szintén nyomon kellett követni. Végül minimálisan fél-egy év kellett ahhoz, hogy különböző ún. mini kutatások keretében ellenőrizzük az adatokat

Eddig nem érkezett olyan igény az adatgazdától, hogy küldjük számukra vissza a tisztított adatállományt. Ennek oka valószínűleg az, hogy az általunk átstrukturált és tisztított, javított szerkezet nem feltétlenül esik egybe az adatgazda szempontjaival. Egy-két esetben fordult elő talán olyan, hogy az adatgazda egyik munkatársa szeretett volna valamilyen kutatást folytatni az állományokon (ebben az esetben természetesen biztosítjuk a hozzáférést számára amennyiben tudományos kutatás a cél).

Irodalom

Dessewffy Tibor – Láng László, 2015: Big Data és a társadalomtudományok véletlen találkozása a műtőasztalon. Replika, 92-93. 155-168. o.

Másodlagos adatforrások használata a statisztikában. Általános ismeretek és a hazai gyakorlat. Felelős szerkesztő: Vereczkei Zoltán. Szerkesztette: Gárdos Éva. Budapest, 2017. 164. old.

Fadgyas-Freyler Petra, 2017: A hajléktalan emberek általános jellemzői és egészségi állapotuk egy adminisztratív adatbázis alapján.

Esély 2017/3. sz. 102-122 old.

Fadgyas-Freyler Petra, Korponai Gyula, 2016: Az Országos Egészségbiztosítási Pénztár beteghez köthető természetbeni kiadásai a 2015. év során. Ime – Interdiszciplináris Magyar Egészségügy Xv. Évfolyam Egészség-Gazdaságtan Különszám 2016. Június.

Harcsa István, 2010: Műhely-konferencia az adminisztratív adattállományok statisztikai célú hasznosításáról — különös tekintettel a népszámlálásra. Statisztikai Szemle, 88. évfolyam 5. szám. 550. old.

Harcsa István, 2016: Társadalmi tagolódás és társadalomkép kapcsolata Néhány alapvetés és kulcskérdés az alternatív megközelítés jegyében. *Replika* (96–97): 173–187.

Harcsa István, 2015: Úton egy „kellően komplex és átgondolt, empirikusan is megalapozott társadalomkép felé”. Gondolatok Éber Márk: Megkülönböztetett különbségek című művének főbb következtetései kapcsán. *Replika*.

Lakatos Miklós, 2017: A hetedik magyar statisztikai (2016. évi CLV.) törvény főbb jellemzői, hatása a statisztikai szolgálat jövőbeni működésére. Statisztikai Szemle ez év októberi számában jelent

Mayer-Schönberger, Viktor és Cukier Kenneth, 2013. *Big Data. A Revolution That Will Transform How We Live, Work and Think*. London: John Murray.

Mehring – Tóth Szilvia, 2017: Replikázás a „Big data és a szociológia” kapcsán, avagy a módszertani paradigma és egy PhD-kutatás véletlen találkozása. *Replika*, 103. 159-168. o.

Szelényi Iván, 2016: A szociológia hármas válsága. *szocio.hu* 6(1): 118–126. Interneten: http://socio.hu/uploads/files/2016_1/szelenyi.pdf

Vereczkei Zoltán: Összefoglaló az adathozzáféréssel kapcsolatos nemzetközi előírások és azok gyakorlati alkalmazása témakörben (2012, október)

„A mikroadatok hozzáféréseivel és az adatok felfedés elleni védelmével kapcsolatos kérdésekről” címmel, november 6-i műhelykonferenciára

Jelen összefoglaló célja, hogy átfogó képet nyújtson mikroadatokhoz való hozzáféréssel kapcsolatos főbb nemzetközi előírásokról, ajánlásokról és azok hazai (jelen értelmezésben: KSH-beli) alkalmazásáról. A dokumentumban hivatkozott jogszabályok, ajánlások, stb. linkjei a hivatkozásokban elérhetőek.

1. Nemzetközi előírások, ajánlások

A felfedés elleni védelem, illetve a mikroadatokhoz való hozzáférés tekintetében több értelemben beszélhetünk nemzetközi „követelményekről”: célszerű megkülönböztetni a kötelező jellegű (jogszabályi keretbe foglalt) előírásokat a nem kötelező jelleggel alkalmazandó előírásoktól (ajánlások, irányelvek).

1.1 Jogszabályok

A mikroadatokhoz való hozzáférés legfontosabb nemzetközi előírásait (az Európai Unión belül tekintve) lényegében az Európai Parlament és Tanács 223/2009/EK rendelete (továbbiakban: EU statisztikai törvény), valamint a Bizottság által kiadott, jelenleg komolyabb

átdolgozás alatt álló, a bizalmas adatokhoz való tudományos célú hozzáférésről szóló 831/2002/EK rendelete jelentik.

A nemzetközi jogszabályi környezet két alapvető jellemzője, hogy a közösségi szintű adathozzáférést szabályozza, azaz nem avatkozik be közvetlenül a tagországok saját nemzeti gyakorlatába a tagországi adathozzáférést tekintve, hanem az európai közösségi statisztikák előállítására céljából előálló mikroadatokhoz való hozzáférést szabályozza és ehhez a bizalmas adat fogalomkörében gondolkodik. A bizalmas adat az EU statisztikai törvénye szerint „olyan adat, amely lehetővé teszi a statisztikai egységek közvetlen vagy közvetett azonosítását, és ezáltal egyedi információt közöl. A statisztikai egység azonosíthatóságának megállapításakor figyelembe kell venni mindazokat az eszközöket, amelyeket egy harmadik személy ésszerűen igénybe vehet az említett statisztikai egység azonosításához”.

1.1.1 Az európai statisztikai törvény: 223/2009/EK rendelet

Az **EU statisztikai törvénye** nevesíti a hozzáférés, illetve a felfedés elleni védelem alapszabályait, nevezetesen a bevezető rész 21-27. bekezdéseiben:

- E rendelet biztosítja a magán- és a családi élet tiszteletben tartásához, valamint a személyes adatok védelméhez való jogot, az Európai Unió alapjogi chartájának (1) 7. és 8. cikkében előírtak szerint.
- A nemzeti és közösségi statisztikai hivatalok által az európai statisztikák előállításához összegyűjtött bizalmas információt az említett információ szolgáltatásáért felelős felek bizalmának megszerzése és megtartása érdekében védeni kell.

Az adatok bizalmas kezelésének minden tagállamban ugyanazoknak az elveknek kell eleget tennie.

- Ebből a célból közös elveket és iránymutatásokat kell megállapítani az európai statisztikák előállításához használt adatok bizalmas kezelésének és az említett bizalmas adatokhoz való hozzáférésnek a biztosítására, megfelelően figyelembe véve a technikai fejlődést és a felhasználói igényeket egy demokratikus társadalomban.
- Az ESR igényei szerinti bizalmas adatok hozzáférhetősége különösen fontos az adatokból származó előnyök maximalizálása az európai statisztikák minőségének növelése és az újonnan felmerülő közösségi statisztikai igényekre adott rugalmas válaszadás érdekében.
- Az európai tudományos haladás érdekében a kutatói közösségnek elemzés céljából szélesebb körű hozzáférést kell élveznie az európai statisztikák fejlesztéséhez, előállításához és közzétételéhez felhasznált bizalmas adatokhoz.
- Ezért fejleszteni kell a kutatók bizalmas adatokhoz való tudományos célú hozzáférését, anélkül, hogy a bizalmas statisztikai adatok által igényelt magas szintű védelem veszélybe kerülne.
- Szigorúan tiltani kell a bizalmas adatok nem kizárólag statisztikai, így például közigazgatási, jogi vagy adózási célokra, illetve a statisztikai egységekkel szembeni ellenőrzésre való felhasználását.

Az EU statisztikai törvénye külön fejezetben (V. fejezet: a statisztikai adatok bizalmas kezelése) szól a felfedés elleni védelem vonatkozó kérdéseiről. A bizalmas adatok védelméről szóló 20. cikk kimondja, hogy:

- A következő szabályokat és intézkedéseket annak biztosítása érdekében kell alkalmazni, hogy a bizalmas adatokat kizáró-

lag statisztikai célokra használják fel, és megakadályozzák ezek jogellenes nyilvánosságra hozatalát.

- Megjegyzés: a törvény értelmezése szerint a statisztikai célú felhasználás kizárólag statisztikai eredmények és elemzések fejlesztése és előállítása érdekében történő felhasználást jelent.
- A kizárólag európai statisztikák előállítása érdekében szerzett bizalmas adatokat az NSH-k és más nemzeti hatóságok és a Bizottság (Eurostat) kizárólag statisztikai célokra használhatják fel, kivéve, ha a statisztikai egység egyértelmű beleegyezését adta az adatok egyéb célra történő felhasználásához.
- Azokat a statisztikai eredményeket, amelyek lehetővé tehetik egy statisztikai egység azonosítását, az NSH-k és más nemzeti hatóságok és a Bizottság (Eurostat) csak az alábbi kivételes esetekben tehetik közzé:
 - Amennyiben a Tanács és a Parlament a Szerződés 251. cikkével összhangban elfogadott jogszabálya egyedi feltételeket és körülményeket határoz meg, és ezeket a statisztikai eredményeket úgy módosítják, hogy közzétételük ne sértse a statisztikai adatok bizalmas kezelését, amennyiben a statisztikai egység ezt kéri; vagy
 - Amennyiben a statisztikai egység egyértelműen hozzájárult az adatok közzétételéhez.
- Saját megfelelő hatáskörükön belül az NSH-k és más nemzeti hatóságok és a Bizottság (Eurostat) megteszik az összes szükséges szabályozási, adminisztratív, technikai és szervezeti intézkedést a bizalmas adatok fizikai és logikai védelmének biztosítása érdekében (a felfedhetőség elleni védelem).

- Az NSH-k és más nemzeti hatóságok és a Bizottság (Eurostat) megtesznek minden szükséges intézkedést a bizalmas adatok fizikai és logikai védelmére vonatkozó alapelvek és iránymutatások összehangolása érdekében.

Az EU statisztikai törvény tudományos célú hozzáférésről szóló 23. cikkében rakja le a kutatói hozzáférés alapszabályait, nevezetesen:

- A tudományos célból statisztikai elemzéseket végző kutatók számára a Bizottság (Eurostat) vagy az NSH-k vagy más nemzeti hatóságok saját megfelelő hatáskörükben hozzáférést biztosíthatnak olyan bizalmas adatokhoz, amelyek révén a statisztikai egységek csupán közvetetten azonosíthatók. Amennyiben az adatokat a Bizottsághoz (Eurostat) továbbították, az adatokat átadó NSH vagy más nemzeti hatóság jóváhagyására is szükség van.
- A közösségi szintű hozzáférés módozatait, szabályait és feltételeit a Bizottság állapítja meg.

1.1.2 Bizalmas adatokhoz való hozzáférésről szóló 831/2002 EK rendelet

Utóbbi szabályokat, feltételeket a 831/2002. számú EK rendelet tartalmazza, mely az európai adatokhoz való hozzáférés általános szabályait nevesíti. Így (4. cikk): a közösségi hatóság, az 5. és 6. cikkben meghatározott követelmények teljesítésétől függően, engedélyezheti a bizalmas adatokhoz való hozzáférést, feltéve, hogy az alábbi feltételek teljesülnek:

- Az irányadó tudományos szabványoknak megfelelő részletes kutatási javaslat kíséretében megfelelő kérelmet nyújtottak be;

- A kutatási javaslatnak kellő részletességgel kell megjelölnie az adatok azon körét, amelyhez hozzáférést kérnek, az elemzés módszereit, valamint annak időigényét;
- Az esettől függően a kutatást végző személy, annak intézménye, illetve a kutatást megrendelő szervezet, valamint a közösségi hatóság által aláírt szerződésben meghatározták a hozzáférés feltételeit, a kutatók kötelezettségeit, a statisztikai adatok bizalmasságának betartására hozott intézkedéseket, valamint a kötelezettségek megszegésének szankcióit;
- Az adatszolgáltató nemzeti hatóságot a hozzáférés engedélyezése előtt tájékoztatták.
- [...] A közösségi hatóság az 5. cikknek megfelelően hivatali helyiségeiben is engedélyezhet hozzáférést a bizalmas adatokhoz, amennyiben az alábbi feltételek is teljesülnek:
 - A kutatást kizárólag a közösségi hatóság hivatali helyiségeiben végzik, a hatóság által kijelölt hivatalos személy felügyelete mellett;
 - A kutatás eredményei, előzetes ellenőrzés nélkül nem kerülnek ki a közösségi hatóság hivatali helyiségeiből, biztosítva, hogy azok nem tartalmaznak bizalmas adatokat;
 - A bizalmas adatok felfedésének elkerülése érdekében a közösségi hatóságnak ellenőriznie kell a közzétételre vagy más módon nyilvánosságra szánt várható kutatási eredményeket.

A 8. cikk 3. bekezdése említi, hogy ilyen jellegű hozzáférésre például a tagországi kutatószobákban is lehetőség nyílik, „feltéve, hogy az adatok bizalmasságának védelméhez szükséges megfelelő eszközök rendelkezésre állnak, és a közösségi hatósághoz továbbított adatokat szolgáltató nemzeti hatóság ahhoz jóváhagyását adta, a nemzeti

hatóság hivatali helyiségeinek biztonságos részében is engedélyezhető a bizalmas adatokhoz való hozzáférés. Ezekben az esetekben, az adatok fizikai és logikai védelmét biztosító intézkedéseknek hasonlóknak kell lenniük azokhoz, amelyek a közösségi hatóság hivatali helyiségeire vonatkoznak”.

A 831/2002-es rendelet felsorolja a hozzáférhető európai közösségi mikroadatok körét. A mikroadatok adathordozón való kiadása esetére pedig meghatározza, hogy „az adatok kiadása előtt, a közösségi hatóság a nemzeti hatóságokkal együttműködve biztosítja, hogy a mikroadatsorból olyan módszerrel távolítsák el az azonosítókat, amely a [...] rendelkezésre álló legjobb eljárás alkalmazásával minimálisra csökkenti az érintett statisztikai egységek azonosításának veszélyét”. (6. cikk 2. bekezdés)

1.2 Ajánlások

A jogszabályokon kívül több olyan nemzetközi ajánlás is van, amely ugyan nem kötelező érvénnyel alkalmazandó, de (EU kontextusban) használatuk minden tagállam számára ajánlott vagy javasolt.

1.2.1 Az Európai Statisztika Gyakorlati Kódexe

Az Európai Statisztikai Gyakorlati Kódexe (továbbiakban: Kódex) egy elv- és ismérvgyűjtemény a nemzeti és közösségi statisztikai szervezetek számára, mely 2011 szeptemberében módosult, melynek keretében a felfedés elleni védelemmel kapcsolatos több javaslata is változott. A Kódex szerepe különlegesnek számít a többi ajánláshoz

képest, mert habár önmagában nem jogszabály és így nem is kötelező érvényű a használata, az EU statisztikai törvénye lényegében kötelezővé teszi alkalmazását.

A Kódex 5. elve „a statisztikai adatok bizalmas kezelése” címet viseli, mely szerint „a legmesszebbmenőkig tiszteletben tartják az adat-szolgáltatók (háztartások, vállalatok, közigazgatási intézmények és más válaszadók) jogait, biztosítják az általuk szolgáltatott információk bizalmas kezelését és kizárólag statisztikai célokra történő felhasználását”. Az elvek megfogalmazásán túl ismérvek hivatkoznak a konkrétabb tartalomra. A Kódex 5. elve 6 ismérvet említ:

- A statisztikai adatok bizalmas kezelését jogszabály biztosítja.
- A statisztikai szervezet alkalmazottai a kinevezésükkel egyidejűleg titoktartási nyilatkozatot írnak alá.
- A statisztikai adatvédelem bárminemű szándékos megsértése büntetést von maga után.
- Az adatok előállításának és közzétételének teljes folyamatában követendő adatvédelmi előírások és irányelvek állnak az alkalmazottak rendelkezésére. Az adatvédelmi politika nyilvános.
- Léteznek fizikai, technikai és szervezeti óvintézkedések a statisztikai adatbázisok biztonságának és integritásának védelmére.
- Külső felhasználók szigorú eljárásrend alapján, kutatási célból férhetnek hozzá a statisztikai mikroadatokhoz.

A kutatói hozzáférés témájában a hozzáférhetőség és érthetőség című 15. elv nevesít még egy ismérvet, mely szerint „biztosított a mikroadatokhoz való kutatási célú hozzáférés, amelyet szigorú eljárásrend szabályoz”.

A Kódexben foglaltak megvalósulását az Eurostat időszakonként vizsgálja (évenként a Kódex elveinek, ismérveinek megfelelő bon-tásban nevesített fejlesztési programok előrehaladását, illetve na-gyobb időközönként átfogó jelleggel értékelést készít a tagállamok-ról). Legutóbb 2007. május 30-ai állapot szerinti értékelésre került sor. Az értékelés (úgynevezett konzultatív szakértői vizsgálat) ered-ményeit a KSH honlapján is közli.

1.2.2 ENSZ és OECD ajánlások

Az EU keretein túllépve, szintén irányadónak tekintjük az ENSZ statisztikai irányelveit, mely a Kódexhez hasonlóan, elvek formájá-ban fogalmazza meg a felfedés elleni védelem és az adathozzáférés szabályait. Az ENSZ a témához kapcsolódva „Managing statistical confidentiality & microdata access” címmel kiadványt is jelentetett meg a témában, mely globális szinten értelmezi a mikroadatokhoz való hozzáférés alapjait és ENSZ tagországok példáin keresztül mu-tatja be a jó gyakorlatokat.

Az OECD-ben is kiemelt témaként kezelik a felfedés elleni védelem kérdését. Az idei évben létrehozott „Expert Group on Microdata Ac-cess” több témában dolgozik jelenleg ajánlás kidolgozásán, így töb-bek között az mikroadat állományok leírására alkalmas SDMX vagy

DDI szabvány javaslatán, a kockázati szint metaadat besorolásának leírásán, a nyilvánosan hozzáférhető mikroadatok (úgynevezett public use file-ok) kialakításának szabályain, a felfedési kockázati mérésnek eszközeinek továbbfejlesztésén, stb.

1.2.3 Uniós ajánlások a felfedés elleni védelem elvégzéséhez

A KSH-ban felfedés elleni védelem alatt jellemzően az adatvédelem módszertani vonatkozású kérdéseit tárgyaljuk. Mivel a felfedés elleni védelem kérdései minden egyes táblázatos- és mikroadat kiadásának felmerülnek, így értelemszerűen vannak általános, minden felvételre, adatbázisra kiterjedő elvei, illetve beszélhetünk adott témakörre, felvételre specifikus szempontokról is.

1.2.2.1 Átfogó jellegű ajánlások

A KSH-ban az egyik legfontosabb ajánlásként kezeljük a Holland Statisztikai Hivatal adatvédelmi kézikönyvét (Handbook on Statistical Disclosure Control), mely sorra veszi a felfedés elleni védelmi módszereket, ismerteti azok matematikai háttérét és alkalmazását és bárki számára szabadon hozzáférhető.

A táblázatos- és mikroadatok védelmének ellátását támogató szoftverek (τ -Argus, illetve μ -Argus) kézikönyveiben szintén hasznos módszertani segítség áll rendelkezésre, mely szabadon hozzáférhető. A két említett szoftver ajánlott IT eszköznek tekinthető a felfedés elleni védelem ellátásához, melyek nagy előnye az automatikusan előálló dokumentáció, illetve a – jelenleg még meglévő – szoftvertámogatás kézikönyv, illetve folyamatos továbbfejlesztés formájában.

Az Eurostat vezetése mellett működő adatvédelmi módszertan fejlesztésével foglalkozó szakértői csoport (Expert Group on Statistical Confidentiality) a közelmúltban dolgozott ki általános ajánlást a lakossági felvételekből történő mikroadat kiadások során alkalmazandó módszertanra, így az alkalmazandó felfedési forгатókönyvekre, illetve a vizsgálandó kulcsváltozókra is, valamint esetenként az alkalmazandó módszerekre. Hasonló ajánlás a gazdaságstatisztika területén egyelőre nem elérhető, kidolgozás alatt van. Ezen ajánlások bizalmas voltak miatt csak az ESR tagok számára hozzáférhetők.

1.2.2.2 Specifikus ajánlások

Míg az általános jellegű ajánlások a felfedés elleni védelemről általában beszélnek és jellemzően nem felvétel vagy szakstatisztika-specifikus ajánlásokat tesznek, addig a specifikus ajánlások pont erre a területre fókuszálnak.

Az Eurostat a közösségi mikroadatokat esetén a 831/2002-es rendeletben felsorolt felvételek mintegy felére dolgozott ki eddig módszertani ajánlást a felfedés elleni védelem ellátásához. Ezek az ajánlások részletezik, hogy a mikroadat állományok mely változóira milyen felfedés elleni védelmi módszertani megoldást alkalmaznak. Mivel a tagországok méretük, gazdasági erejük, piaci koncentrációjuk foka, stb. szerint jelentősen eltérhetnek egymástól, az ajánlások figyelembe veszik az eltéréseket, melyek rendszerint eltérő küszöbszámok vagy a minden tagállamra kidolgozott egységes ajánláson felüli további módszerek alkalmazásában jelennek meg. Ezen ajánlások bizalmas voltak miatt szintén csak az ESR tagok számára hozzáférhetők.

Ezeket az ajánlásokat a magyar gyakorlatban is kiemelten kezeljük, mert a gyakorlatban támpontot adhatnak az egyes felvételek esetén a felfedés elleni védelem ellátásához.

2. Megvalósulás a Központi Statisztikai Hivatal gyakorlatában

A Központi Statisztikai Hivatalban több olyan fejlesztés van jelenleg is folyamatban, melyek célja, hogy könnyítsük a kutatók statisztikai adatokhoz való hozzáférését, illetve fejlesszük az alkalmazott módszertani megoldásokat.

A nemzetközi színteret (kiemelten értve ide az Európai Unió szintjét) szemlélve átfogó jelleggel az adatvédelem területén sok változás tapasztalható. Ennek egyik oka részben a változó jogszabályi környezet (a 831/2002-es rendeletet felváltó új jogszabály koncepcióváltása, az új magyar statisztikai törvény előkészítése, stb.), másrészt pedig azok a nemzetközi „trendek”, amelyek a kutatói hozzáférés területén tapasztalhatók. Ennek eredményeképp a KSH gyakorlatában történő változásokat érdemes tematikusan szemlélni. A kutatói közösség számára talán legfontosabb ide tartozó három szempont a hozzáférési lehetőségek, az infrastrukturális fejlesztések és az alkalmazott módszertan. Az alábbiakban a gyakorlati fejlesztések e három szempont szerint kerülnek röviden ismertetésre.

Ehhez az ismertetőhöz szervesen hozzátartozik a Fényes Elek Társadalomstatisztikai Egyesület keretében folyó szakmai megbeszéléshez korábban készült „Nyílt párbeszéd a kutatói körrel a statisztikai adatok felfedés elleni védelmével kapcsolatos kérdésekről a FETE

keretei között” című összefoglaló is, mely jelen dokumentum mellékletében is megtalálható.

2.1 Hozzáférési lehetőségek szempontjából

- A tájékoztatás és az adatvédelem egyensúlya a különböző csatornák és hozzáférési lehetőségek párhuzamos, „egyenszilárd” működtetése mellett biztosítható, ennek alapja az „egyenkockázat elve”. A KSH saját adatvédelmi tevékenységének összehangolása céljából adatvédelmi koncepciót állított össze, melynek kialakításakor az egyik legfontosabb cél ezen elv érvényesítése, azaz a felfedési kockázat állandó alacsony szinten tartása, függetlenül attól, hogy az adat milyen csatornán jut el a nyilvánossághoz. Ez a cél megköveteli, hogy a KSH különböző adatállományaihoz a különböző csatornákon és helyszíneken való hozzáférés felhasználói és adatvédelmi szempontból összehangolt legyen. Az összehangolt adatvédelem megteremtését a gyakorlatban a felfedés elleni védelem és a jogi védelem együttes alkalmazásával érhetjük el. Minél erősebb a jogi védelem, annál kevésbé szigorúan kell védeni az adatokat a felfedés ellen és fordítva. Fontos cél, hogy minden esetben a lehető legerősebben kihasználjuk a jogi védelem lehetőségét, hogy ezáltal csak a szükséges mértékű felfedés elleni védelmet alkalmazzuk, mivel a közvetlen és közvetett azonosítás elleni védelem a közzétett adatok körének korlátozásával, részletezettségének csökkentésével, azaz jellemzően minőségromlással járhat.
- A különböző csatornák működtetése megkívánja az **adatkérők valamilyen szintű adatvédelmi szempontú vizsgálatát is**, azaz, hogy adatvédelmi kockázati szempontból mennyire kockázatos egyes adatkérőknek a kért adatot szolgáltatni. Uniós szinten a 831/2002-es rendeletet váltó jogszabály tervezete is ezt a vizsgálat logikáját folytatja. A KSH gyakorlatában az adatkéréseket bizonyos szempontok szerint most is vizsgáljuk, azonban a vizsgálati szempontokat pontosíta-

ni szükséges és egységes alkalmazását is be kell vezetni. Ez még előttünk álló feladat.

- A KSH-n belül több olyan hivatali kezdeményezés indult, amely a hozzáférési folyamat egyszerűsödéséhez, könnyítéséhez vezetett, illetve várhatóan vezetni fog. Az egyik ilyen a módszertani, jogi, tájékoztatási és informatikai területeket átfogó Adatvédelmi Bizottság megalakulása, mely hivatali szintű egységes szabályok kialakítását is célul tűzte maga elé. Munkájuk eredményeként elkészült az új kutatószobai szabályzat, amely nagy könnyítést jelent mind az adatkérők, mind a hivatali szervezeti egységek részére. A kutató ugyanis nem csak előre meghatározott állományokhoz (KSH internetes oldalán publikálva) férhet hozzá, hanem egyedi kérésű adatállományhoz is kérhet hozzáférést. A KSH szakfőosztályai pedig egyes adatkéréseket a Kutatószobába terelhetnek, így elkerülvén azt a nem kívánt helyzetet, hogy egyes adatkérések magasnak vélt kockázatára hivatkozva az adatkérés megghiúsuljon. Hasonlóan fontos belső fejlesztésnek számít az adatkiadási nyilvántartás kialakítása, mely egységes keretét adja a hivatali szinten történő adatkiadások dokumentálásának és visszakereshetőségének.
- Nemzetközi ajánlások (pl. Kódex) is megkívánják a KSH-tól, hogy **adatvédelmi politikával** rendelkezzen. Ennek kialakítása szintén megkezdődött, többek között nemzetközi kitekintés után felhalmozott tapasztalatok alapján. A munkával szintén az Adatvédelmi Bizottságot bízták meg.

2.2 Stratégiai, infrastrukturális szempontból

- Az egyik legjellemzőbb trend, amely nem csak európai szinten, hanem az ENSZ és az OECD szintjén is érződik: a **mikroadatok biztonságos környezetben való hozzáférhetővé tételének felértékelődése az adathordozón történő mikroadat-kiadással szemben**. Ennek mind kutatói, mind nemzeti statisztikai hivatali oldalról nézve egyértelmű előnyei mutat-

koznak. A kutatók egyrészt a mikroadat-kiadáshoz képest részletesebb állományokhoz férhetnek hozzá (ez lényegében közvetlen azonosítóktól megfosztott állományt jelent, amelyen más felfedés elleni módszert nem alkalmaztak). Másrészt a nemzeti statisztikai hivatal számára is nagyobb biztonságot jelent, hogy a hozzáférésre olyan formában kerül sor, amikor a kutató az adatállományt nem viszi ki a hivatal biztonságos informatikai környezetéből, így a kontroll az adatállomány felett a kutatás során végig a hivatalnál marad. A kutatói kör részéről gyakran jelentkező kritika, hogy az alkalmazott felfedés elleni védelmi módszerek ismeretének hiányában, nem tudják megítélni, hogy ezen módszerek alkalmazásából eredően a kapott kutatási eredményeikben milyen mértékű torzítás van jelen. A különböző céllal készülő állományok (jellemzően az adathordozón való kiadás, illetve biztonságos környezetben való hozzáférés viszonylatában) közül a kutatószobai, illetve távoli hozzáférés keretében való hozzáférés is megoldást jelent a problémára, hiszen ott ilyen módszerek alkalmazására nem kerül sor, így az állomány ilyen jellegű torzítástól mentes.

- Az adathozzáférés ilyen módon való működtetésének megvannak a feltételei: értelemszerűen adódik, hogy kellően rugalmas hozzáférést kell biztosítani a kutatói kör számára, azaz szükséges a távoli hozzáférés hálózatának kiépítése. A KSH Elnökségének döntése értelmében **a KSH távoli hozzáférési hálózatot fejleszt**. A rendszer működésének lényege, hogy a kutató akkreditált pontokról biztonságos környezetben csatlakozva távoli szerveren tárolt adatokhoz, elérheti az alacsony védetségű mikroadat állományokat.
- Megjegyzés: A távoli hozzáférés környezetében a kutató lényegében a kutatószoba funkcionalitásának megfelelő környezetben dolgozhat a mikroadatokkal (a felhasználó távoli hozzáféréseken keresztül kommunikál és kontrollált virtuális környezetben látja az adatokat). A kutatási eredményeket a kutatószobai munkához hasonlóan, adatvédelmi szempontból ellenőrzik a kutatónak való megküldés előtt.

- A KSH tagja annak az Európai Statisztikai Rendszer szintű projektnek, melynek célja, hogy tesztjelleggel kiépüljön az **európai mikroadatokhoz való hozzáférés decentralizált és távoli hozzáférés-alapú rendszere (ESSnet DARA¹²⁷)**. A munka keretében a KSH új kutatószobájából elérhetővé válnak – egyelőre teszt jelleggel – az Eurostat luxemburgi központjában tárolt mikroadatok kutatási célból (egyelőre ECHP adatállomány, de tervben van az LFS és az EU-SILC állományok elérése is). A projekt egyrészt a kiépíthetőséget vizsgálja, másrészt a kialakítandó rendszert definiálja. Mivel a rendszer maga a kutatók számára készül, az ESSnet DARA csapat nagy hangsúlyt helyez arra, hogy a kutatók is megismerhessék az elképzeléseket, illetve technikai implementáció után magát az új rendszert is kipróbálhassák. Az ESSnet DARA keretében lehetőség nyílik a kutatók véleményei alapján megfogalmazódó igényeket közvetlenül beépíteni az új rendszerbe, ezért továbbra is várjuk érdeklődő kutatók jelentkezését, akik vállalnák a tesztelésben való részvételt. A tesztelés során tényleges kutatást nem lehet végezni (azaz az output-ok nem kivihetők), de a rendszer használhatósági, kényelmi, stb. szempontjainak megítélésével a tesztelő kutatók ténylegesen hozzájárulhatnak ahhoz, hogy olyan rendszer épüljön az európai mikroadatok decentralizált hozzáférésére, amely a kutatók számára is vonzó lehetőséget jelent.
- Ezzel párhuzamosan – főként a megnövekedett kutatószobai használat következtében – a KSH új kutatószobát hoz létre, mely a jelenleg működőnél modernebb infrastruktúrával és több terminállal áll majd a kutatók rendelkezésére. Az új kutatószoba kialakításánál figyelembe vesszük a nemzetközi gyakorlatokat, jó példákat, ajánlásokat is. Így többek között az ESSnet DARA keretében a kutatószobákra kialakított ajánlást is. Bár a kutatószobai működés az új adatkérőlap, illetve a folyamat jobb szabályozása (kutatói konzultáció)

¹²⁷ <http://www.essnet-portal.eu/essnet-decentralised-and-remote-access-confidential-data-ess-dara>

révén már megkezdődött, még több fejleszteni való feladat áll a KSH előtt: ide tartozik a megfelelő kutatószobai tájékoztató anyag (esetleg rövid oktatási program) kidolgozása a Kutatószobába érkező kutatók számára, akik ebből átláthatják a kutatószobai működés teljes folyamatát. Kiemelten kell szólnunk a kutatási eredmények utólagos adatvédelmi szempontú ellenőrzéséről (úgynevezett output checking-ről, a továbbiakban ezt a kifejezést használja a szöveg). Az eddigi tapasztalatunk azt mutatja, hogy a kutatók számára nem egyértelmű az output checking célja. Az ellenőrzéssel a KSH célja, hogy az ajánlásoknak megfelelően megbizonyosodjon róla, hogy a létrehozott kutatási eredmények adatvédelmileg aggályos elemeket nem tartalmaznak, azaz kiadhatók. Nem célja ugyanakkor a kutatói munka ellenőrzése.

- A KSH-ban a távoli végrehajtás jelenleg eseti jelleggel működik, nincs egységesen szervezett rendszere. Ennek oka, hogy eddigi tapasztalataink alapján, illetve nemzetközi tendenciák szerint az adathozzáférés ezen formája elhanyagolható jelentőségű. A KSH gyakorlatában ismereteink szerint eddig egyetlen kutatás során éltek a kutatók a hozzáférés ezen lehetőségével.

Megjegyzés: Távoli végrehajtás esetén a Hivatal a felhasználó által a hálózaton (Internet) keresztül hozzá eljuttatott programot lefuttatja a saját védett hálózatán a mikroadatokhoz kapcsolódva (a felhasználó megküldi futtatandó programjait vagy azok kódját az adatgazda szervezethez, de magukat az adatokat nem látja).

2.3 Módszertani szempontból

Módszertani szempontból két fő érintett terület adódik: a mikroadatok adathordozón való kiadása során alkalmazandó módszertan (elsődleges adatvédelem), illetve az output checking módszertana (másodlagos adatvédelem).

- A Módszertani főosztály idei év második felében kezdte meg **több, nagyobb KSH felvétel felfedés elleni védelmi megoldásainak áttekintését**, illetve módszertan kialakításán is dolgozik olyan felvétel esetén, ahol módszertani ajánlás, leírás eddig nem állt rendelkezésre. Az eljárások kidolgozása során követjük az EU adatvédelemmel foglalkozó szakértői csoportjának (Expert Group on Statistical Confidentiality) kidolgozott általános ajánlásait (felfedési forgatókönyvek, kulcsváltozók), illetve amennyiben az adott felvételhez rendelkezésre áll EU szintű felfedés elleni védelmi leírás is, úgy annak szempontjait is figyelembe vesszük.
- A kutatószobában létrehozott kutatói outputok ellenőrzése sok erőforrást lekötő feladatot jelent. Az új kutatószobai szabályzat égisze alatt a kutatószobát használó kutatók részéről több alkalommal jelentkezett kritika, hogy az kutatási eredmények ellenőrzése sok időt vesz igénybe. Ennek oka egyrészt a kutatószobában végezhető kutatások, alkalmazható módszerek szabadsága, másrészt a gyakorlatban könnyen használható ajánlások hiánya. A nemzetközi példák azt mutatják, hogy a kutatószobák működtetése, ezen belül kiemelten a végezhető kutatások körének szabályozása országonként eltér. Egyes gyakorlatok szerint a kutatók a kutatószobában csak meghatározott elemzéseket végezhetnek, adott módszerekkel dolgozhatnak és eredményeiket kötött formátumban, szigorú szabályok szerint állíthatják elő. Más gyakorlatok viszont a kutatás teljes szabadsága jegyében nem kötik meg a módszerek körét és a formátumot. Értelmszerűen utóbbi esetben jelentősen több időbefektetéssel jár az eredmények ellenőrzése, hiszen az kevésbé automatizálható. Az új kutatószobai szabályzattal a KSH is ezt a gyakorlatot folytatja, azaz a kutató a kutatószobában jelenleg bármilyen módszert alkalmazhat és a legkülönbözőbb eredményeket állíthatja elő. Nemzetközi szakértők segítségével kialakításra kerültek, illetve jelenleg is fejlesztés alatt állnak (pl. DwB –

Data without Boundaries¹²⁸ – projekt, illetve az Expert Group on Statistical Confidentiality keretében) az output checking végzését támogató ajánlások, irányelvek. Ezek azonban főként a kötött módszerekkel működő megoldás esetén nyújtanak segítséget, míg a szabad kutatások esetén érzékelhető időmegtakarítást jellemzően nem eredményeznek. A KSH az utóbbi évben kezdett el érdemleges tapasztalatot gyűjteni az output checking tekintetében. Elképzelhető, hogy a közeljövőben a jobb működés és a gyorsabb output checking érdekében bizonyos egyszerű szabályok bevezetését megfontoljuk (pl. értékösszeg táblák esetén gyakorisági táblák kötelező képzése). Ezeket a szabályokat a készülő kutatószobai oktatási anyagba is beépítjük, így a kutatók pontosan tudják milyen feltételek mellett és miként állíthatják elő eredményeiket. Ezen szabályok körét a jövőben egyrészt a nemzetközi ajánlások bővülésével, másrészt pedig saját tapasztalataink alapján folyamatosan bővíteni tervezzük.

- Mindezek mellett jelenleg dolgozunk az első nyilvános mikroadat állomány (public use file) előállításán is. A kialakítás során összegyűjtöttük a nemzetközi ajánlásokat, leírásokat, amelyeket a módszertan kialakítása során figyelembe veszünk. A munka még a kezdeti fázisában tart, az állomány előállítása jövő év első negyedévére várható.

Hivatkozások

Az Európai Parlament és Tanács 223/2009/EK rendelete (EU statisztikai törvény) [Elérhetőség - Link az EUR-LEX oldalára](#)

A Bizottság 831/2002/EK rendelete a bizalmas adatok való tudományos célú hozzáférés tekintetében a közösségi statisztikákról

¹²⁸ <http://www.dwbproject.org/>

szóló 322/97/EK rendelet végrehajtásáról. [Elérhetőség - Link az EUR-LEX oldalára](#)

Az Európai Statisztika Gyakorlati Kódexe

Az Európai Statisztika Gyakorlati Kódexének megvalósításával kapcsolatos konzultatív szakértői vizsgálat [Elérhetőség - Gyakorlati Kódex legutóbbi konzultatív szakértői vizsgálat eredményei](#)

CBS – Handbook on Statistical Disclosure Control

τ -ARGUS – Táblázatos adatok felfedés elleni védelmét ellátó alkalmazás (szoftver és kézikönyv)

μ -ARGUS – Táblázatos adatok felfedés elleni védelmét ellátó alkalmazás (szoftver és kézikönyv)

ENSZ alapvető statisztikai irányelvei [Elérhetőség - Link az ENSZ oldalára](#)

ENSZ (UN) – Managing statistical confidentiality & microdata access [Elérhetőség - Link az ENSZ oldalára](#)

Nyílt párbeszéd a kutatói körrel a statisztikai adatok felfedés elleni védelmével kapcsolatos kérdésekről a FETE keretei között

Az Európai Statisztikai Gyakorlati Kódexének felülvizsgált változata értelmében, összhangban a hatályos jogi szabályozással (magyar Statisztikai törvény) a statisztikai célra gyűjtött adatok kezelőinek a legmesszebbmenőkig tiszteletben kell tartaniuk az adatszolgáltatók jogait és biztosítaniuk kell az általuk szolgáltatott információk bizalmas kezelését. Ezzel párhuzamosan cél, hogy a kutatói kört jó minőségű táblázatos és mikroadatokkal szolgálják ki a kutatási munka elősegítése céljából. E kettős cél különböző csatornák (nyilvános táblázatos és mikroadatok, adatkiadás adathordozón, távoli végrehajtás, távoli hozzáférés, kutatószoba) használatát indokolja. A statisztikai adatok felfedés elleni védelmével (továbbiakban: adatvédelem) kapcsolatban az alábbi kérdések merülnek fel:

Mikroadatok kiadása

Az anonimizált mikroadatokhoz való kutatási célú hozzáférés egyik formája az adathordozón történő adatkiadás. Mivel ez a hozzáférési forma nagyobb kockázatot jelent a szervezetek kontrollált környezetében történő hozzáféréshez (kutatószoba, távoli hozzáférés) képest, ezért azoknál erősebb adatvédelmet kell alkalmazni a fájlok elkészítése során. Ebben az esetben ugyanis a kutatónak fizikai lehetősége van az állományt saját környezetében saját eszközeivel használni, továbbadni, rendelkezésére álló egyéb állományokkal összekapcsolni, egyéb forrásból származó ismereteket felhasználni, így nagyobb a felfedés lehetősége, amit megfelelő adatvédelemmel semlegesíteni

kell. Ez egyrészt jelenti a jogi eszközök lehetőségeihez mért maximális kihasználását, illetve az adatok módszertani jellegű védelmét.

A KSH elfogadott adatvédelmi koncepciója célul tűzi ki az adatkérők adatvédelmi szempontú besorolását segítő „rendszer” kidolgozását. Mivel jelenleg nincs olyan fórum, amely egységesen képviselné a kutatói kör igényeit, illetve átfogó képpel szolgálna a kutatók adatkezelésével kapcsolatban, a KSH-nak az alábbi kérdések áttekintésére lenne szüksége:

- A kutatói szervezetek rendelkeznek-e adatvédelmi szabállyal, adatvédelmi előírásokkal (adatállományok biztonságos tárolása, informatikai biztonság)?
- Ezek a szabályzatok bárki számára hozzáférhetők? Hol érhetők el? Mi a jellemző tartalmuk? Az egyes kutatói szervezetek adatvédelmi szabályzatai (amennyiben vannak ilyenek) mennyire térnek el egymástól? Milyen szempontokat vesznek figyelembe kialakításuk során, mennyire ellenőrzik a gyakorlatban a bennük foglaltak betartását, illetve milyen szankciókkal jár az előírások megszegése?
- A kutatói szervezetek miként biztosítják, hogy az adatokhoz csak és kizárólag a megnevezett kutatási cél érdekében és csak a megjelölt személyek férhetnek hozzá? Kiemelten: a kutatói szervezetek informatikailag biztosítják-e, hogy a tárolt adatokhoz más személyek ne férhessenek hozzá? Ha igen, miként?
- Amennyiben az adott szervezet nem csak kutatási tevékenységgel foglalkozik, biztosítják-e és ha igen, miként, hogy a kutatói szervezeten kívüli egységek az adatokhoz semmilyen formában ne férjenek hozzá?
- A kutatói kör mennyire ismeri a statisztikai célból kezelt adatok speciális helyzetét? Mennyiben tekintenek másként az

ilyen forrásból származó adatokra, mint adminisztratív (nem statisztikai célú) forrásból szerzett állományokra?

- Mi történik a kutatói szervezeteknél lévő állományokkal az adott kutatási cél teljesülése esetén, illetve a kutató ksh-val kötött szerződésében megjelölt kutatási idő lejártával?
- Amennyiben azt a ksh-val kötött szerződés lehetővé teszi, a kutatói szervezetnél lévő anonimizált mikroadatokat átadják-e más szervezetek, kutatók részére? Ha igen, milyen megkötések mellett?
- Amennyiben azt a ksh-val kötött szerződés lehetővé teszi, szoktak-e élni az adatállományok más állományokkal való összekapcsolásával? Jellemzően milyen módon kapcsolják az állományokat más állományokkal?
- A kutatói szervezetek milyen adatállományokkal rendelkeznek, ezeket milyen forrásból, milyen adatvédelmi megkötések mellett kapják?

Induló elképzelések az adatkérők adatvédelmi szempontú besorolásával kapcsolatos elvekhez:

- Adott szervezet célja és működésének fő profilja (kimondottan kutatási tevékenységre létrehozott szervezet-e? Ha nem, akkor milyen kutatási tevékenységet folytat, az miként kapcsolódik a szervezet más tevékenységéhez?)
- Kutatói szervezet kutatójáról van-e szó vagy olyan kutatóról, aki mögött nem áll kutatói szervezet (jogi garanciák érvényesítése szervezeti háttér nélküli kutatókkal szemben sokkal nehezebb)
- Mennyire ismert a szervezet kutatási tevékenysége, az eredményeket bárki számára hozzáférhetővé teszik-e?
- A kutatási eredmények mennyire szolgálják a társadalmi érdekeket vagy csak egyes vállalatok, piaci szereplők érde-

keit?

- Van-e a szervezetnek kutatási tevékenységre vonatkozó szabályzata (ahol releváns)? Van-e egy jól körülhatárolt kutatási egység, amely a szervezet más, nem kutatással foglalkozó részleteitől elkülönülten működik? Melyek az elkülönült működés szervezeti garanciái?
- Melyek az adatbiztonság érdekében alkalmazott megoldások (adatvédelmi, adatkezelési szervezeti előírások megléte)? Kiemelten: fizikai adatvédelmi megoldások, mennyire elkülönült az adatokat tároló számítógépes hálózat a szervezet fő hálózatától?

Távoli hozzáférés és távoli végrehajtás

Távoli hozzáférés (remote access): Hálózaton (Internet) keresztüli hozzáférés védett mikroadatokhoz. A távoli hozzáférés környezetében a kutató lényegében a kutatószoba funkcionáltságának megfelelő környezetben dolgozhat a mikroadatokkal (a felhasználó távoli hozzáféréseken keresztül kommunikál és kontrollált virtuális környezetben látja az adatokat). A kutatási eredményeket a kutatószobai munkához hasonlóan, adatvédelmi szempontból ellenőrzik a kutatónak való megküldés előtt.

Az EU-ban jelenleg folyamatban van az Eurostatnál, Luxemburgban tárolt európai szintű mikroadatokhoz való hozzáférést könnyítő rendszer kialakítása, a tagországok kutatószobáiból való távoli hozzáférés segítségével (ESSnet DARA). A pilot projektben a KSH is részt vesz.

- Van-e a kutatói körnek tapasztalta az európai mikroadatokkal kapcsolatos kutatásban? Melyek a főbb tanulságok, milyen

fejlesztési javaslatok vannak a hozzáférést tekintve?

- Milyen tapasztalata van a kutatóknak a távoli hozzáférés keretében történő kutatásban? Melyek a főbb tanulságok a hozzáférést és a csatorna egészének működését tekintve?

Távoli végrehajtás (remote execution): A Hivatal a felhasználó által a hálózaton (Internet) keresztül hozzá eljuttatott programot lefuttatja a saját védett hálózataán a mikroadatokhoz kapcsolódva (a felhasználó megküldi futtatandó programjait vagy azok kódját az adatgazda szervezethez, de magukat az adatokat nem látja).

- a KSH-ban lehetőség van távoli végrehajtásra is, azonban erre vonatkozóan még nincsenek elégséges tapasztalatok. A kutatói kör mennyire használja a kutatási eredmények előállításának ezen módját? Melyek a kutatói kör tapasztalatai a távoli végrehajtással kapcsolatban?

Nyilvános mikroadatok helyzete

A KSH jelenleg nem rendelkezik bárki számára hozzáférhető, szabad felhasználású mikroadatfájlokkal (ezeket nevezzük ún. public use file-oknak). A jövőbeli fejlesztésekhez ismerni szükséges a kutatói kör oldaláról az alábbiakat:

- A kutatói kör szükségesnek tartaná-e olyan mikroadatok hozzáférhetőségét a ksh honlapján, melyek erősen védettek ugyan (a valós állományhoz képest jellemzően kevesebb egységre vonatkozóan kevesebb változót tartalmaznak, tartalmuk erősen aggregált), de oktatási célra, illetve az állományok szerkezetének megismeréséhez segítséget nyújthatnak?
- Milyen felvételek, adatkörök esetében tartanák szükségesnek ilyen állományok kialakítását?

Harcsa István: „A mikroadatok hozzáféréssel és az adatok felfedés elleni védelmével kapcsolatos kérdésekről” címmel szervezett műhelykonferenciáról (2012, november)

A Statisztikai Felhasználói Tanács (SFT), az MSZT és az MST Társadalomstatistikai szakosztálya, valamint az MST Területi szakosztálya műhelykonferenciát rendezett a mikroadatok hozzáféréssel és az adatok felfedés elleni védelmével kapcsolatos kérdésekről, 2012, november 6-án, a Központi Statisztikai Hivatalban. Kiemelt témaként kerül napirendre a 2011. évi népszámlálási adataihoz való hozzáférés és az ezzel kapcsolatos szakmai kérdések megtárgyalása.

A rendezvény alapvető célja az volt, hogy konszenzusos megoldások kialakítását szorgalmazza a mikroadatokhoz való kutatói hozzáférés, valamint az adatok felfedés elleni védelmével kapcsolatos kérdésekben. Az előadásokat és a korreferátumok követően széleskörű szakmai párbeszéd alakult ki, amelynek eredményeként számos korábban nyitott kérdésben érdemi előrehaladást lehetett elérni.

A vitát Kovách Imre (MTA TK SZI) és Harcsa István (KSH) vezette. A műhely-konferencia programja a következő volt:

Program

1. Az adathozzáféréssel kapcsolatos nemzetközi előírások, és azok gyakorlati alkalmazása:

- Előadó: Vereczkei Zoltán, (KSH)
- Korreferensek: Halpern László (MTA KRTK KTI), Benczúr Péter (MNB)

Az adathozzáférés jogszabályi környezetének változása:

- Előadó: Kodaj Katalin (NFM)

2. Kutatói szempontok az adathozzáférés és adatkezelés során

- Előadók: Köllő János, Molnár György, Cseres-Gergely Zsombor (MTA KRTK KTI), Fábián Zoltán (TÁRKI)
- Korreferens: Gárdos Éva (KSH)

3. A felfedés elleni védelem statisztikai következményei

- Előadó: Bartus Tamás (Budapesti Corvinus Egyetem)
- Korreferens: Szép Katalin (KSH),

4. A KSH népszámlálási adataihoz való hozzáférés, ezen belül a területi részletezettségű adatokhoz

- Előadó: Szabó István (KSH), Kovács Marcell (KSH)
- Korreferensek: Kovács Katalin (MTA KRTK KTI), Kabos Sándor (ELTE), Rácz Attila (SZTE BTK)

A szakmai párbeszédet alapvetően meghatározta az a körülmény, hogy Németh Zsolt, a Statisztikai Felhasználói Tanács (SFT) korábbi ülésén számos konkrét javaslatot tett a kutatók szakmai igényeinek hatékonyabb keretek közötti kielégítése érdekében, Ezzel kapcsolatosan fontos eredménynek tekinthető, hogy a közeljövőben együttműködési keret megállapodásra kerül sor az SFT és a KSH között, amely intézményes keretet biztosít a kutatói igények koordinált keretek közötti megtárgyalására.

Az intenzív szakmai párbeszéd mellett, – a felfedés elleni védelmet illetően - új tudományos eredmények bemutatására is sor került. A hozzászólók méltatták Bartus Tamásnak a „A felfedés elleni védelem statisztikai következményei” címmel készített írását, és a kutató által kialakított módszerek továbbfejlesztését szorgalmazták, amelyhez a KSH „módszertanászai” minden szakmai segítséget megadnak.

A műhelykonferencia további szakmai „hozádékát” a következőkben lehet röviden összefoglalni:

1. A résztvevők fontos lépésnek tekintették a KSH kutatószoba fejlesztésével kapcsolatos jövőbeni elképzeléseket, azonban kíváncsúnak tartották, hogy a kellően „felhasználóbarát” megoldások kialakítása érdekében szükségesek az előzetes konzultációk, amelynek során a kutatók javaslatot tehetnek a nemzetközi gyakorlatban már jól bevált módszerek meghonosítására.

2. Megkönnyítené az adathozzáférést, ha a KSH is kialakítaná a saját akkreditációs rendszerét, amelyhez a kutatói közösségeket képviselő SFT, valamint tagintézményei minden támogatást megadnak.

3. Elvi egyetértés született arra vonatkozóan, hogy a KSH a fontosabb adatállományairól, beleértve a népszámlálást is, „*demo adatállományokat*” (*public file*) készít a felsőoktatási intézmények számára, annak érdekében, hogy a statisztikai kultúra gyakorlati elemeit a hallgatók minél hatékonyabb módszerek segítségével tudják elsajátítani.

4. A KSH a kutatói igények jobb kielégítése érdekében *anonimizálatlan adatállományokat is készít* (*secure file*), amelyeket kutatószobai körülmények között lehet elérni.

5. A KSH a jövőben szélesebb keretek között folytatja a kutatók felé, az „*adatot elemzésért*” alapelveken működő együttműködést, amelynek keretében gondoskodik, illetve segítséget ad a szerzőknek az adatok megjelentetéséhez. Ennek kapcsán a kutatók lehetséges megoldásnak találták egy „Kutatási Füzetek” címmel indított sorozat kialakítását.

6. A kutatók nehezményezték a népszámlálási adatokhoz való késedelmes hozzáférést, továbbá a területi bontású adatokat illetően a KSH által tervezett elképzeléshez képest nagyobb részletezettséget tartottak célszerűnek.

EGYÜTTMŰKÖDÉSI MEGÁLLAPODÁSOK

A Budapesti Corvinus Egyetem Szociológia és Társadalompolitikai Intézete (BCESzTI) és a Fényes Elek Társadalomstatisztikai Egyesület (FETE) között

Preambulum

Felek fontosnak tartják a hazai, nagy hagyományokkal rendelkező társadalomstatisztikai kutatások művelését, amelyre jó lehetőséget biztosíthat a BCESzTI égisze alatt javasolt Társadalomstatisztikai Kutatóintézet (továbbiakban, TKK) létrehozása. A TKK az Andorka Rudolf által korábban kialakított KSH-beli műhely, illetve a BCE egykori Szociológia tanszékén kidolgozott szakmai nyomvonalon kívánja a makroszociológiai tevékenységét folytatni.

A TKK keretében törekedni kell az adott területtel kapcsolatos elmélet, módszertan és empiria szerves egységének a megteremtésére. E törekvést a minőség, az interdiszciplinaritás és a kiterjedt műhelyközi kapcsolatok jegyében célszerű megvalósítani.

A TKK tevékenységében alapvetően a két fél kutatói vesznek részt, azonban egyes témakörök esetében számít más intézetek kutatóinak a közreműködésére is.

- 1.) Jelen megállapodás az együttműködés elvi szempontjait rögzíti amelyek a későbbiek során támpontokat adhatnak a konkrét szerepvállalási formákra vonatkozóan.
- 2.) A TKK vezetőjének a személyére az SzTI igazgatója tesz javaslatot, amelyet egyeztet a FETE elnökével.
- 3.) Az SzTI igazgatója rövid időn belül kezdeményezi a TKK létrehozását célzó egyetemi döntés meghozatalát.
- 4.) A TKK javasolt szakmai programját az 1. sz. melléklet tartalmazza.
- 5.) Az előzetes elképzelések alapján 1-2 éven belül az MTA-hoz benyújtásra kerül az a pályázat, amely 5 éves időtartamra anyagi forrást biztosíthat a TKK-nak.
- 6.) Az együttműködés keretében a korábban - tehát a FETE keretében - elkezdett kutatások is a TKK tevékenységének a részévé válnak, következésképpen a kutatások során születő produktumokon mindkét szervezet nevét feltüntetjük. A műhelyviták a TKK és a FETE társrendezésében kerülnek sorra.
- 7.) Felek által kapcsolattartásra kijelölt személyek a következők:
 - a BCE SzTI részéről: Dr. Szántó Zoltán, igazgató (1093 Budapest, Közraktár u. 4-6.);
 - a FETE részéről: Dr. Harcsa István, elnök (1022 Budapest, Léway u. 7/b.);
- 8.) Felek jelen Együttműködési megállapodást elolvasás és közös értelmezés után, mint akaratukkal mindenben megegyezőt helybenhagyólag aláírják.

Kelt: Budapest, 2014-10-06

.....

Szántó Zoltán

.....

Harcsa István

1. sz. melléklet

Javaslat

A BCE Szociológiai és Társadalompolitikai Intézete égisze alatt működő

Társadalomstatisztikai Kutatóközpont létrehozására (TKK)

A javaslat általános pontjai

1. A KSH-ban egykor működő „Andorka-műhely” által művelt makroszociológiai tevékenység számos ok miatt háttérbe szorult. Következésképpen e területen egyfajta szakmai űr keletkezett, amelyet a tevékenység fontossága miatt célszerű mielőbb betölteni. A TKK alapítói e helyzetfelmérés alapján állították össze a javasolt szakmai programot.

2. A szakmai program két időtávra szól: az első szakaszban, 2015-2016-ban folytatódnak a FETE keretében már elindított szakmai programok, és arra alapozva kell kidolgozni a második szakasz programját, amelynek megvalósításához az MTA-hoz benyújtandó, 5 éves akadémiai pályázat adhat megfelelő forrásokat.

3. A szakmai programot a BCE Szociológiai és Társadalompolitikai Intézete és a FETE közötti együttműködési megállapodás alapján kell megvalósítani.

A szakmai javaslat részletei

1. A szakmai helyzetfelmérés konklúziója - Társadalomstatistikai Kutatóközpont létrehozása

A szakmai helyzetfelmérésre alapozott program koncepciója abból indult ki, hogy az utóbbi másfél évtizedben komoly mértékben viszszaeszkorult az „empirikus makroszociológia”, valamint az ezzel határos társadalomstatisztika számos területe.

Empirikus makroszociológián a nagymintás, valamint a mikrocenzusokon, népszámlálásokon, továbbá más teljes körű társadalomstatistikai adatgyűjtések bázisán művelt szociológiát értjük. Ennek szakmai alapját az Andorka Rudolf, Cseh-Szombathy László, valamint Ferge Zsuzsa nevével fémjelzett KSH-beli műhely vetette meg.

Az e műhely által képviselt irányzat háttérbe szorulása mögött két alapvető jelentőségű fejlemény húzódik meg:

1. a szociológián belül már hosszabb ideje perifériára kerültek a társadalom makro-szerkezetével kapcsolatos kutatások és az ez irányú szakmai érdeklődés.

2. hasonló térvesztés figyelhető meg a társadalompolitikai döntés előkészítést megalapozó, közigazgatás felől érkező szakmai igények terén is, amely e terület KSH-beli művelésének komoly korlátot szab.

A szakmai űrt csak akkor lehet érdemben betölteni, ha az empirikus makroszociológiai tevékenység - Társadalomstatistikai Kutatóközpont létrehozásával - intézményes keretek közé kerül. Az új szer-

vezeti egység bizonyos mértékig a „híd” szerepét is képes betölteni az intézményes társadalomstatisztika és az empirikus szociológia között.

A tudományos műhelyek tevékenységének egyik legfontosabb tanulsága az volt, hogy a szakmai profilhoz tartozó területeken *törekedni kell az elmélet, a módszertan és az empiria együttes alkalmazására*, erősíteni kell az adott területeken ezek szerves egységét, ezért a TKK tevékenységét is ebben szellemben kell megszervezni.

2. Javasolt tevékenységformák, szakmai programok

2.1. Komplex témagondozás a minőség, az interdiszciplináris megközelítés és a műhelyközi kapcsolatok kezdeményezésének a jegyében

Az utóbbi 10-15 év tapasztalatai azt mutatják, hogy a társadalomtudomány számos területén - az egyre mélyülő specializálódás következtében - visszaszorult az interdiszciplináris megközelítés, és ezzel együtt elsekélyesedtek a műhelyközi kapcsolatok. Ez a bizonyos mértékig „belterjes” működés érthetően befolyásolta a tudományos munka minőségét is. A helyzetet tovább rontotta az a körülmény, hogy az elméleti, módszertani, valamint az empirikus megközelítések szinte „külön utakon” haladnak, ami ugyan nem hazai sajátosság. Mindez önmagában még nem okoz gondot, a problémák akkor jelentkeznek, amikor - az elmélet kritikai értékelésének hiányában - a kutatók megpróbálják a divatossá vált elmülethez igazítani az empirikus adataik értelmezését.

Ilyen körülmények között az egyes elméletek érthetően viszonylag gyorsan követik egymást, ami csak részben magyarázható a társadalmi és gazdasági jelenségek gyors változásával, sokkal inkább az-
al, hogy az elméletek nem kapnak kellő módszertani és empirikus visszacsatolást, ezért a megfelelő önkorrekcióna sem nyílnak lehetőségek.

A helyzetet számottevő mértékben segíthet a *témagondozás, amely - számos ok miatt - a tudományos tevékenység periferiájára szorult.* Az okok között részben az anyagi források hiánya, részben a tudományszervezés infrastrukturális adottságai a meghatározóak. Az „infrastrukturális adottságoknak” egyik legfontosabb következménye, hogy - mint említettük - a tudományos tevékenységen belül szétvált az elméleti, a módszertani és az empirikus megközelítés, amely a szervezeti egységek működtetése szempontjából érthető, és elfogadható. A gond csak az, hogy ezen megközelítések között nincs érdemi együttműködés, ami azzal a veszéllyel jár, hogy *az elkülönült szakmai keretek között létrejött tudományos produktumok relevanciája erőteljesen csorbul.*

Az eddigi okfejtések alapján elmondható, hogy *hatékony témagondozást csak komplex formában lehet megvalósítani,* amely részben átfogja az elméleti, módszertani és empirikus megközelítéseket, részben pedig adott területen nyomon követi a kutatások kezdeményezését, megvalósítását, és a produktum kritikai értékelését.

A fenti megfontolások alapján a TKK szakmai profiljához tartozó témakörök esetében a következő tevékenységformákat tervezzük kialakítani:

- a./ *Kutatások kezdeményezése,*
- b./ *Műhelyviták szervezése,* részben a TKK által kezdeményezett, részben a mások által végzett kutatások eredményeinek megtárgyalására,
- c./ *Hallgatók, doktorandusok és kutatók bevonása a kutatásokba,* részben a rekrutációs bázis kialakítása, részben az oktatási tevékenység támogatása érdekében,
- d./ *A kutatási eredmények publikussá tétele* (erre vonatkozóan saját internetes felületet lehetne kialakítani, amelyet elérhetnek az egyetemi közösségek érdeklődő tagjai, és a kutatók).

2.2. Műhelyviták, könyvviták szervezése a szűkebb szakmai profilon kívüli társadalom-tudományi témakörökben

Tapasztalati tény, hogy a szűkebb szakmai profil művelése is csak akkor lehet kellően hatékony, ha azt áthatja az interdiszciplináris szemlélet. Ennek érdekében célszerűnek véljük a szűkebb szakmai profillal érintkező tudományterületek eredményeinek szakmai megvitatását is, amely tevékenység a műhelyközi kapcsolatok erősítését is szolgálja.

3. Javasolt tématerületek

Zömében azokra a tématerületekre tettünk javaslatot, amelyek a korábbi, KSH-beli „Andorka-műhely” szakmai profiljába tartoztak, tekintve, hogy ezek további, jövőbeli műveléséhez még rendelkezésre állnak a szükséges szakmai alapok és ismeretek. E tématerületeken meghatározóak a KSH által végzett nagymintás, illetve teljes körű adatgyűjtések, amelyek szociológiai célú hasznosítása alapvető fontosságú.

3.1. Társadalmi tagozódás, rétegződés

A hazai szociológián belül nagy hagyománya van a társadalmi tagozódás és rétegződés művelésének, amely tématerület azonban az utóbbi 10-15 évben meglehetősen visszaszorult. Öröndetes viszont, hogy az utóbbi egy-két évben ismét nagyobb érdeklődés mutatkozik a témakör iránt, amit részben néhány értékes tudományos dolgozat megjelenése, részben újabb kutatási kezdeményezések is fémjeleznek. Mindez kedvező tudományos légkört nyújthat a témakör kiterjedtebb keretek közötti műveléséhez.

A további szervező munka keretében elkezdtük összeállítani egy 2015-től induló műhelyvita sorozat programját, amelyet az 1. sz. melléklet tartalmaz.

3.2. Családszociológiai és családstatistikai kutatások

3.2.1. Hazai kutatás

A FETE keretében már elindított családszociológiai kutatásban - *a különböző műhelyekben dolgozó kutatók együttműködése alapján* - az adott témakör sok szempontú megközelítése kiemelt cél. Ennek szellemében közös kutatási programot állítottunk össze, amelynek egyik nívum a hagyományos családszociológiai, a network kutatási, valamint a társadalomstatistikai-demográfiai megközelítés együttes alkalmazása.

3.2.1. Magyar-német összehasonlítás

Vaskovics László közreműködésével előzetes megállapodás jött létre a bambergi Családkutató Intézettel, amelynek értelmében - alapvetően a népszámlálási és más nagymintás adatfelvételek alapján - összehasonlítjuk a két társadalomban jellemző családszerkezet hosszú távú alakulását. Kiemelt kérdés a családformák pluralizálódásával kapcsolatos folyamatok bemutatása. A közös kutatás konkrét programját 2014 őszén állítjuk össze.

A magyar fél a kutatáshoz szükséges anyagi forrást pályázati formában kívánja megszerezni.

3.3. Időmérleg-életmód vizsgálatok tematikus keretek közötti hasznosítása

A fentebb már említett családszociológiai vizsgálatok során komoly mértékben támaszkodunk a KSH időmérleg vizsgálataira. E vizsgá-

latok nagyon széles körű tematikát fogtak át, amely számos további tematikus vizsgálatnak vetheti meg az alapját. E vizsgálatok előnye, hogy a múlt század 70-es éveitől 2010-ig számos vonatkozásban azonos módszerrel kerültek végrehajtásra, sokkal részletesebben, mint a más országok által végrehajtott vizsgálatok, következésképpen nemzetközi mércével nézve is páratlan adatbázist nyújtanak.

Erre alapozva célszerűnek tűnik keresni a nemzetközi kutatásokba való bekapcsolódás lehetőségét, illetve kezdeményezni bizonyos témakörök nemzetközi keretek közötti kutatását.

3.4. Társadalmi jelzőszámok - Társadalmi helyzetkép

A KSH által „Társadalmi helyzetkép” címmel kiadott - és 2005-ben megszakadt - sorozat részben a már megjelentetett indikátorokon, részben az elérhető adatállományok másodfeldolgozásán alapult, ezért ezt a megoldást tovább lehetne alkalmazni, a KSH-val való előzetes megállapodás alapján.

Az eddigi tapasztalatokra alapozva célszerű lenne egy módosított profilú sorozat elindítása, amelyben *hangsúlyosabban jelennének meg a szociológiai megközelítés, a társadalmi problémákra való fókuszálás, valamint az egyes társadalmi folyamatok fenntarthatóságával kapcsolatos kérdések.*

3.5. Nemzeti-etnikai kérdésekkel kapcsolatos kutatások

A magyarországi kisebbségek gazdasági-társadalmi helyzetére vonatkozó makro-elemzésekhez kapcsolódva önálló területként kezeljük a nemzeti-etnikai identitás komplexebb módon való bemutatását, miután ezt a társadalmi integráció egyik fontos elemének tekintjük. A témakörben számítunk az MTA Etnikai és Kisebbségi Kutatóintézetében dolgozó kollégák közreműködésére.

4. A szakmai programok működtetésével kapcsolatos feladatok

4.1. Műhelyviták rendezése

A műhelyviták a TKK és a FETE *társrendezésében* kerülnek sorra.

4.2. Kutatási eredmények közreadása

Az együttműködés keretében a korábban elkezdett kutatások is a TKK tevékenységének a részévé válnak, következésképpen *a kutatások során születő produktumokon mindkét szervezet nevét feltüntetjük.*

4.3. A TKK pályázatai

Az előzetes elképzelések szerint 1-2 éven belül az MTA-hoz benyújtásra kerül az a pályázat, amely 5 éves időtartamra anyagi forrást biztosíthat a TKK-nak.

5. Javaslat a korábban (a FETE keretében) elkezdett programok TKK keretében való működtetésére

A megállapodás értelmében a FETE keretében elkezdett kutatások és műhelyvita sorozatok a jövőben is folytatódnak, és ezek esetében a koordinációs és irányítási feladatok, felelősségi körök az alábbiak szerint kerülnek kialakításra:

Kutatások

A FETE elnökének a felelősségi körébe tartoznak:

- A más intézményekkel való kapcsolatok koordinálása,
- Az elkezdett kutatások elvi koordinálása.

A kutatásvezető felelősségi körébe tartozik:

- Az adott kutatással kapcsolatos gyakorlati koordináció.

Műhelyviták

A FETE elnökének a felelősségi körébe tartoznak:

- a korábban kezdeményezett műhelyviták koordinálása,
- Gondoskodás a műhelyviták megszervezésével kapcsolatos konkrét feladatok ellátásáról.

Ez utóbbi feladatot vagy saját hatáskörben látja el, vagy erre más személy(eket) kér fel.

- *A műhelyviták/pódiumviták szervezésével kapcsolatos feladatok*
- A szóba jöhető témakörök, publikációk felderítése,

a kiválasztott publikáció, írás, (témakör) szerzőjének felkérése műhelyvitára,

- A vitaanyag megismerése, ez alapján javaslat a felkért korreferensek személyére,
- A korreferensek felkérése,
- A vita koreográfiájának a kialakítása a szerzővel és a korreferensekkel közösen,
- A műhelyvita programjának megküldése a tkk vezetőjének, illetve a fete elnökének jóváhagyásra,
- A műhelyvita összehívása, teremfoglalás.

6. Javaslat a FETE és a TKK vezetése közötti feladatmegosztásra, valamint a TKK vezetőjének feladatára

Az együttműködés első szakasza bizonyos mértékig átmeneti időszaknak tekinthető, amelyben a korábban elindított programok koordinálását és irányítását a FETE elnöke látja el, konzultálva a TKK vezetőjével. Ugyanakkor ebben az időszakban elindulnak az új programok is, amelyek koordinálását és irányítását már a TKK vezetője látja el, konzultálva a FETE elnökével.

A TKK vezetőjének feladata

- Konzultációs tevékenység a FETE vezetőjével, a korábban elindított programok során szükségessé váló döntésekben,
- A TKK keretében tervezett új programok kialakítása, koordinálása és irányítása.

A FETE/FEM¹²⁹ SZAKMAI RENDEZVÉNYEK LISTÁJA

Előre bocsátjuk, hogy a szakmai rendezvények, - kevés kivételtől eltekintve – előzetes írásos anyagok megtárgyalásán alapultak. A tartalmas, és elmélyült vita érdekében pedig korreferenseket kértünk fel. Miután gyakorta publikálásra szánt írások kerültek napirendre, ezért a hozzászólások jelentős mértékben hozzájárultak az anyagok gazdagításához.

2021.október: Társadalmi tagolódás és mobilitás a jelenben és a múltban. Műhelykonferencia Andorka Rudolf munkássága előtt való tisztelgés jegyében. (A FETE, a Hajnal István Kör – Társadalomtörténeti EgyesületStel (HIK), valamint a Társadalomtudományi Kutatóközpont Politikatudományi Intézetével közös rendezésben.)

2021.május: Műhelyvita: Harcsa István: „A nemzedékek közötti társadalmi mobilitás trendjei. (A FETE, az MSZT Társadalomstatisztikai szakosztályával, valamint az MST Társadalomstatisztikai szakosztályával közös rendezésben.)

2021.április: Műhelyvita: Harcsa István: Társadalmi nagycsoportok polarizálódása, zártabbá válás nélkül. (A FETE, az MSZT Társadalomstatisztikai szakosztályával, valamint az MST Társadalomstatisztikai szakosztályával közös rendezésben.)

2021.január: Műhelyvita: Harcsa István: „A társadalmi tagolódás sémájának újragondolása. A tagolódás rendszereken átívelő trendjei. (A FETE, az MSZT Társadalomstatisztikai szakosztályával, valamint az MST Társadalomstatisztikai szakosztályával közös rendezésben.)

¹²⁹A Fényes Elek Társadalomstatisztikai Egyesület (FETE) elődje Fényes Elek Műhely (FEM) volt, és a kezdeti időkben a rendezvények FEM néven kerültek megszervezésre.

2019.március: Műhelyvita: Harcsa István: „Iskola és társadalom – vágyak és valóság. Gondolatok Gázsó Ferenc írásai kapcsán, a párhuzamos megközelítés jegyében. (A FETE, az MSZT Társadalomstatisztikai szakosztályával, valamint Kultúra és Közösség (KÉK) Szerkesztőségével közös rendezésben.)

2019.február: Pódiumvita: Családpolitikai stratégiák, elképzelések. (A FETE, az Egyedülálló Szülők Klubja, valamint a Szociálpolitikai Szemle Szerkesztőségével közös rendezésben.)

2018.szeptember: Műhelyvita: Nagy Péter Tibor: Az iskolázottsági egyenlőtlenségek és a 18 év alatti népesség a 2011-2016-os időszakban. (A FETE, a Budapesti Corvinus Egyetem Szociológiai és Társadalompolitikai Központ, Társadalomstatisztikai Kutatóközpontjával közös rendezésben.)

2018.március: Pódiumvita: Az új Statisztikai Törvény néhány aspektusa. Az adminisztratív adatállományok statisztikai célú hasznosíthatósága. (A FETE, az MST Társadalomstatisztikai szakosztályával, valamint a Magyar Közgazdasági Egyesülettel (MKE) közös rendezésben.)

2018.február: Műhelyvita: Faragó Tamás: Az 1851-1910. közötti időszak vándorlástörténetének újragondolása. (A FETE, a Budapesti Corvinus Egyetem Szociológiai és Társadalompolitikai Központ, Társadalomstatisztikai Kutatóközpontjával, valamint a Hajnal István Kör - Társadalomtörténeti Egyesülettel (HIK) közös rendezésben.)

2017.október: Műhelyvita: Tóth Gergely: Ha dánok lennénk, boldogabbak lennénk? (A FETE rendezésében.)

2017.május: Pódiumvita és könyvbemutató: Az ifjúság helyzete és az iskolaügy az utóbbi félvszázadban. (A FETE, és az MSZT Társadalomstatisztikai szakosztály közös rendezésében.)

2017.április: Műhelyvita: Tagolódás társadalmi csoportok mentén. (A FETE, az MSZT Társadalomstatisztikai szakosztályával, és az MST Társadalomstatisztikai szakosztályával közös rendezésben.)

2017.február: Műhelyvita: Albert Fruzsina - Dávid Bea - Kmetyty Zoltán - Tardos Róbert: Kapcsolathálózati miliók. (A FETE, az MSZT Társadalomstatisztikai szakosztályával, és az MST Társadalomstatisztikai szakosztályával közös rendezésben.)

2016.január: Pódiumvita: a ZSKF Társadalomtudományi Kutatóközpontja rétegződésmo­dell-vizsgálatairól, valamint a társadalmi tagolódás kulcskérdéseiről. (A FETE, a Replika Szerkesztősége, a Magyar Szociológiai Társaság Módszertani Szakosztálya valamint a Zsigmond Király Főiskola Társadalomtudományi Kutatóközpontja (ZSKF TTK) közös rendezésében.)

2016.február: Műhelyvita: Rétegződés, társadalmi integráció. *Vitára került:* Kovách Imre - Kristóf Luca - Szabó Andrea: Társadalmi integráció, dezintegráció és társadalmi rétegződés, valamint Gerő Márton - Kovách Imre: Struktúrák, egyenlőtlenségek és hálózatok, c. írások. (A FETE, és az MTA Szociológiai Kutató Intézettel közös rendezésben.)

2016.március: Pódiumvita: Osztály és társadalomszerkezet. *Vitára került* Éber Márk: Osztályszerkezet Magyarországon, valamint Éber Márk - Gagyí Ágnes: Osztály és társadalomszerkezet a magyar szociológiában címmel készített írások. (A FETE, Helyzet Műhely­lyel, valamint a Replika Szerkesztőségével közös rendezésben.)

2016. május: Műhelyvita: A korrupció médiareprezentációja nemzetközi összehasonlításban (2004-2013). *Vitára került,* Czibik Ágnes - Pápay Boróka - Szántó Zoltán-Tóth István János: Egy kvantitatív kutatás tapasztalatai címmel készített írás. (A FETE, a Budapesti Corvinus Egyetem Szociológiai és Társadalompolitikai Központtal közös rendezésben.)

2016.október: Pódiumvita: Különböző nézőpontok a szociológia válságáról. *Vitára került* Szelényi Iván: A szociológia hármass válsága, valamint Harcsa István: A szociológia válsága, versus ideológiai „ingajarat csapdából csapdába” címmel készített írások. (A FETE, a Budapesti Corvinus Egyetem Szociológiai és Társadalompolitikai Köz

2016.december. Pódiumvita: Idősoros előrejelzések. A vita alapját Mellár Tamásnak és Kőrösi Gábornak a Közgazdasági Szemle 2016. évi számaiban megjelent írások képezték. (A FETE, a Budapesti Corvinus Egyetem Szociológiai és Társadalompolitikai Központtal, valamint a Magyar Közgazdasági Egyesülettel (MKE) közös rendezésben.)

2015.március: Pódiumvita: Harcsa István: „A települési-térségi fejlettség értelmezése és mérése” címmel készített tanulmányáról. (A FETE, az MSZT Társadalomstatisztikai szakosztályával, és az MST Társadalomstatisztikai szakosztályával közös rendezésben.)

2015.január: Pódiumvita: Etnikumok, felekezetek a népszámlálások tükrében címmel. (A FETE, és a Kisebbségkutatás folyóirat Szerkesztőségével közös rendezésben.)

2015.május: Műhelyvita: Lippényi Zoltán: Átmenetek egy nyitott társadalom felé? Transitions toward an open society? című könyvéről. (A FETE, és az MSZT Társadalomstatisztikai szakosztályával közös rendezésben.)

2015.október: Műhelyvita:(ÉberMárkÁron:„Megkülönböztetett különbségek” címmel írott könyvéről.) (A FETE, és az MSZT Társadalomstatisztikai szakosztályával, valamint Helyzet Műhellyel közös rendezésben.)

2015. október. Műhelyvita: Adatrobbanás – a FETE és a MSZT Oktatásszociológiai szakosztálya (<http://oktatas.uni.hu>) közös rendezvénye volt z Educatio® folyóirat (<http://www.hier.iif.hu/hu/educatio.php>) készülő számaait hagyományosan megelőző vita az Educatio® 2015/3. számának (szerkesztője Veroszta Zsuzsanna) tartalmához illeszkedett, Gárdos Éva, Székely Iván, Setényi János, Salomvári György, Veroszta Zsuzsanna, Halász Hábor előadásai-val Harcsa István, Lakatos Miklós Fehérvári Anikó, Hrubos Ildikó korreferenciájával. <https://archive.org/details/adatrobbanas> A konferenciát követően kérte fel a Magyar Tudomány főszerkesztője Nagy Péter Tibort és Veroszta Zsuzsát A nagy mikroadat – Big Data-használat a társadalomtudományban https://mersz.hu/hivatkozas/matud_f6104 című tematikus szám szerkesztésére, melybe Adatbőség – a társadalomkutatók szemével címmel jelent meg Hrubos Ildikó írása https://mersz.hu/hivatkozas/matud_f6245/#matud_f6245

2015.november: Műhelyvita: Monostori Judit: Az egyszülős családdá válás demográfiai meghatározói címmel készített tanulmányáról. (A FETE, és az Egyszülősök Országos Egyesületével közös rendezésben.)

2014.február: Pódiumvita: Nagy Péter Tibor: Az iskolázás és az iskolázottság címmel készített írásáról. (A FETE, és az MSZT Társadalomstatisztikai szakosztályával közös rendezésben.)

2014.június: Műhelyvita: Valuch Tibor: Magyar hétköznapiak című könyvéről. (A FETE, a Budapesti Corvinus Egyetem Szociológiai és Társadalompolitikai Központ, Társadalomstatisztikai Kutatóközpontjával, valamint a Hajnal István Kör - Társadalomtörténeti Egyesülettel (HIK) közös rendezésben.)

2014.október: Műhelyvita Pilinszki Attila: „A párkapcsolati instabilitást meghatározó tényezők” címmel írott doktori dolgozatának eredményeiről. (A FETE rendezésében.)

2014.november: Műhelyvita Tóth Ágnes és Vékás János: A magyarországi nemzetiségek identitás jellemzőinek változásai, 2001-2011 között címmel írott tanulmányáról. (A FETE, a Budapesti Corvinus Egyetem Szociológiai és Társadalompolitikai Központ, Társadalomstatisztikai Kutatóközpontjával közös rendezésben.)

2014.december: Műhelyvita: Harcsa István: Helyzetkép a társadalmi fenntarthatóságról az értékrendszerek és a jelzőszámok tükrében címmel készített tanulmányáról. (A FETE és a Statisztikai Szemle Szerkesztőségének közös rendezésében.)

2013.december: Műhelyvita: Faragó Tamás: Népeségi katasztrófák Magyarország történetében címmel készített tanulmányáról. (A FETE, a Magyar Statisztikai Társaság (MST) Statisztikatörténeti, valamint Társadalomstatisztikai szakosztálya, valamint a Hajnal István Kör közös rendezésében.)

2013.november: Műhelyvita „Változó családmodellek és családi kohézió” címmel. A műhelyvitára készített tanulmányok a Szociológiai Szemle tematikus blokkjában jelentek meg. (A FETE és a Szociológiai Szemle Szerkesztőségének közös rendezésében.)

2013.február: Műhelyvita Gáspár Tamás: „A társadalmi-gazdasági fejlettség nevelésméleti felfogása” címmel készített írásáról. (A FETE, valamint az MSZT Társadalomstatisztikai szakosztálya közös rendezésében.)

2012.november. Műhelykonferencia: „Hatékony mintavételi és felvétel tervezési megoldások - Leslie Kish nyomdokain” címmel. (A FETE és az MST, valamint az MSZT Társadalomstatisztikai szakosztálya közös rendezésében.)

2012.december: Műhelykonferencia: „A mikroadatok hozzáféréssel és az adatok felfedés elleni védelmével kapcsolatos kérdésekről” címmel. (A FETE, Statisztikai Felhasználói Tanács¹³² (SFT), az MSZT és az MST Társadalomstatisztikai szakosztálya, valamint az MST Területi szakosztálya közös rendezésében.)

2012.július: Műhely-konferencia (Gömörszőlős): A fenntartható fejlődésről. (A FETE és az Ökológiai Intézettel közös rendezésében.)

2012.június: Kerekasztal beszélgetés a KSH által kiadott Társadalmi Helyzetkép című kiadványsorozatról. (A FETE, az MST és az MSZT Társadalomstatisztikai szakosztálya közös rendezésében.)

2011.november: Műhelyvita: „Társadalmi fejlődés méréséről – Mit mérnek a nemzeti számlák” témakörben. A vita alapjául Hütl Antónia: „Mit mérnek a nemzeti számlák”, valamint Harcsa István: Gondolatok a társadalmi fejlődés méréséről” címmel, a Statisztikai Szemle 2011. évi 10-11. számában megjelent írások szolgáltak. A FETE, az MST és az MSZT Társadalomstatisztikai szakosztálya, valamint a Statisztikai Szemle Szerkesztőségének közös rendezésében.)

¹³²A Statisztikai Felhasználói Tanácsot (SFT), a statisztikai adatok felhasználásában érdekelt kutató intézetek, és más szervezetek hozták létre, szakmai érdekeik jobb érvényesítése érdekében.

2011.március: Kerekasztal beszélgetés: Tájékoztatási formák a népszámlálási adatok kapcsán – a szegmentált felhasználói igények alapján. Mikroadatokhoz való hozzáférés. (A FETE, az MST Társadalomstatisztikai és Területi statisztikai szakosztályával, valamint az MTA Regionális Kutatások Központjával közösen rendezésben.)

2011.október: Műhelyvita: „Az adatvédelemmel és az adatkezeléssel kapcsolatos szakmai kérdések.” (Zártkörű vita a FETE rendezésében.)

2011.augusztus: Műhelyvita: A KSH adatvédelmi és adatkezelési koncepciója. (A FETE rendezésében.)

2011.június: Műhelyvita: Az új Statisztikai törvény szakmai előkészítéséről: (Zártkörű vita a FETE rendezésében.)

2011.május: Kerekasztal beszélgetés: „A 2011. évi népszámlálás validálási terve.” (A FETE és az MST Társadalomstatisztikai szakosztályával közös rendezésben)

2011.április: Kerekasztal beszélgetés. Lakossági minták kialakítása - kapcsolatuk a népszámlálási adatokkal. A lakossági adatgyűjtések integrált keretek közötti kialakítása. (A FETE és az MST Társadalomstatisztikai szakosztálya közös rendezésében.)